

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

YAHUDİ FUNDAMENTALİZMİ: GUSH EMUNİM ÖRNEĞİ

Zeynep Sara AYDIN

Yüksek Lisans Tezi

Eylül, 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

YAHUDİ FUNDAMENTALİZMİ: GUSH EMUNİM ÖRNEĞİ

Zeynep Sara AYDIN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Prof. Dr. Halil AYDINALP

Eylül, 2023

ÖZET

Bu çalışmada, Yahudi fundamentalizmi temelinde 1974'te İsrail'de kurulan Gush Emunim adlı yerleşim hareketi konu alınmıştır. Dini fundamentalizm, dini inanç ve uygulamalarda öze dönmeyi savunurken dini öze zarar vereceğine inandıkları sonradan eklenen yorum ve uygulamalara genel olarak karşı çıkan bir fikir yapısıdır. Bu zihniyet, büyük dini geleneklerin varlık gösterdiği her toplumda bazı dönemlerde artsa bazı dönemlerde azalsa da geçmişten günümüze var olmuştur. Modern zamanlarda güç kazanmasında seküler yaşam biçiminin yaygınlaşması ve dinin toplum nezdindeki konumunu kaybetmesi de etkili olmuştur. Arka planında pek çok psiko-sosyal faktör bulunan dini fundamentalizm olgusu sonuçta reaksiyoner bir dini ideoloji olarak modern dönemde sıkça tartışılan bir konudur.

Dini inanç ve yaşantılarında aşırılıklarıyla tanınan ve fundamentalist bir grup olarak bilinen Gush Emunim, Yahudi kutsal metinlerinde kendilerine vaat edildiğine inandıkları fakat halihazırda Filistin sınırları içinde kalan ve Filistin halkının yaşadığı Batı Şeria bölgesine yerleşim kampları kurarak faaliyetlerine başlamıştır. İdeolojisi ve hareket tarzı olarak radikal bir dini grup olarak görülen Gush Emunim'le ilgili temel bulgularımızı şu şekilde sıralayabiliriz: Gush Emunim, ideolojisi, faaliyetleri ve etkileri itibarıyla katı dini bir harekettir. Dini metinleri özellikle vaat edilen topraklar konusunda literal anlama eğilimindedir. Dini anlam dünyaları beşeri hukuk ve siyaseti dışlayan anti-seküler bir dini idealizmden beslenir. Dindar ve seküler ayrımı gözetmeksizin tüm Yahudilerin Büyük İsrail topraklarını geri almak için çaba sarf etmekle yükümlü olduğu fikrini dini ideoloji haline getiren Gush Emunim dışlayıcı bir harekettir. Kuruluş sürecinde şiddetten uzak duran hareket, katı ideolojisi nedeniyle şiddet potansiyeline sahiptir. Gush Emunim dini literalizm, katı dini gelenekçilik, dışlayıcılık, kurtuluşçuluk/binyılcılık ve şiddet potansiyeli açısından fundamentalist bir harekettir. Araştırmada dolaylı gözlem yöntemi kullanılmış ve nitel bir araştırma deseni içinde belge tarama tekniği ile sonuca götürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gush Emunim, Fundamentalizm, İsrail, Yahudi Fundamentalizmi

ABSTRACT

In this study, the settlement movement known as Gush Emunim, which was established in Israel in 1974 based on Jewish fundamentalism, is the subject of investigation. Religious fundamentalism is a belief system that advocates a return to the essence of religious beliefs and practices while generally opposing later-added interpretations and practices that they believe will harm the religious essence. This mindset has existed to various degrees in societies where major religious traditions have prevailed, sometimes increasing and sometimes decreasing over time. The proliferation of secular lifestyles and the diminishing role of religion in society in modern times have contributed to its gaining prominence. The phenomenon of religious fundamentalism, which has many psychosocial factors behind it, is a frequently debated issue in the modern era as a reactionary religious ideology.

Gush Emunim, known for its extremism in religious beliefs and practices and recognized as a fundamentalist group, began its activities by establishing settlements in the West Bank, which is currently within the boundaries of Palestine and inhabited by the Palestinian people, believing that it was promised to them in Jewish sacred texts. Our key findings regarding Gush Emunim considered a radical religious group in terms of its ideology and modus operandi, can be summarized as follows: Gush Emunim is a rigid religious movement in terms of its ideology, activities, and effects. They tend to interpret religious texts, especially regarding promised lands, in a literal sense. Their religious worldview is fueled by an anti-secular religious idealism that excludes human law and politics. Gush Emunim is an exclusive movement that turns the idea that all Jews, regardless of their religious or secular distinctions, are obligated to make efforts to reclaim Greater Israel's territories into a religious ideology. Although the movement initially avoided violence during its formation, it has the potential for violence due to its strict ideology. Gush Emunim is a fundamentalist movement in terms of religious literalism, strict religious traditionalism, exclusivity, messianism/millenarianism, and potential for violence. The research utilized an indirect observation method and was conducted within a qualitative research design using document scanning techniques.

Keywords: Gush Emunim, fundamentalism, Israel, Jewish fundamentalism.

ÖNSÖZ

Fundamentalizm, birçok dini gelenekte görülen, toplumsal krizlere sebep olan ve baskın bir dini kültür oluşturan hareketleri ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Bu çalışma, Yahudi Fundamentalizmini, Gush Emunim hareketi örneğinde açıklamayı ve bir bakış açısı ortaya koymayı hedeflemiştir. Yıllardır tartışılmakta olan, yerleşim faaliyetleri ve Filistin-İsrail probleminin kökleri Gush Emunim hareketi mensubu Yahudi fundamentalistleri merkeze alarak incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Bu çalışma sırasında desteğini esirgemeyen, birikimi ve bilgileriyle bana yol gösteren ve hem lisans hem de lisansüstü eğitimim esnasında öğrencisi olmaktan gurur duyduğum danışmanım Prof. Dr. Halil AYDINALP'e teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her anında yanımda hissettiğim, eğitimim konusunda maddi ve manevi destek verip beni cesaretlendiren ve hiç yalnız bırakmayan sevgili aileme, özellikle anne babama teşekkür ederim.

Zeynep Sara Aydın

Eylül, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ.	1
Araştırmanın Konusu	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi	4
Araştırmanın Yöntemi.....	5
Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	6
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
KAVRAMSAL ÇERÇEVE: FUNDAMENTALİZM ve YAHUDİ FUNDAMENTALİZMİ ..	7
1. Fundamentalizm	7
1.1 Fundamentalizmin Tanımı	7
1.2 Fundamentalizmin Özellikleri.....	10
1.3 Fundamentalizmin Kökenleri.....	15
1.4 Fundamentalizm Yaklaşımları	19
1.5 Toplumsal Hayat ve Fundamentalizm.....	22
2. Yahudi Fundamentalizmi	25
2.1 Yahudi Fundamentalizminin Dini ve Kültürel Zemini	25
2.2 Yahudi Fundamentalizminin Temel Özellikleri.....	29
2.2.1 Kutsal Toprak İnancı ve Yerleşim Anlayışı	30
2.2.2 Mesih İnancı ve Yahudilerin Kurtuluşu	32

2.2.3	Yahudi “Seçilmişliği”	33
2.3	Yahudi Fundamentalizmini Anlamak	34
2.4	Aktif ve Pasif Yahudi Fundamentalizmi	39
2.5	Yahudi Fundamentalizmi ve İsrail’de Siyaset.....	41
2.6	Yahudi Fundamentalizminin Sosyal ve Siyasal Hayatta Görüntüleri	44
2.7	Yahudi Fundamentalizmi ve Şiddet: Goldstein, Popper ve Rabin Olayları.....	48
2.8	Yahudi Fundamentalist Hareket Örneği Olarak Kach	52
İKİNCİ BÖLÜM: GUSH EMUNİM HAREKETİ ÖRNEĞİ		55
3.	Kurucu Lider Haham Zvi Yehuda Kook’un Hayatı.....	55
3.1	Rabbi Zvi Yehuda Kook’un Gush Emunim Hareketini Etkileyen Öğretileri	57
3.1.1	Kurtuluş İnancı	57
3.1.2	Pragmatist Anlayışı	58
3.1.3	Siyonist İdeolojisi.....	59
3.1.4	Siyaset Anlayışı.....	60
3.1.5	Dini Anlayışı	61
3.1.6	Rabbi Kook’un Fikirleri Işığında Gush Emunim	63
3.2	Hareket Lideri Moshe Levinger	66
3.3	Gush Emunim’in Kısa Tarihi	67
3.4	Gush Emunim’in Kuruluşunda Etkili Olan Unsurlar	69
3.4.1	Arap-İsrail Çatışması: Altı Gün ve Yom Kippur Savaşları’nın İsrail’deki Etkileri.....	69
3.4.2	Siyonist İdeoloji	71
3.5	Grubun Temel Nitelikleri	73
3.5.1	Siyonizm Savunucusu Olarak Gush Emunim	77
3.5.2	Dini Hukukun Bağlayıcılığı İkileminde Gush Emunim.....	78
3.5.3	Barış Meselesi ve Güvenlik Sorunu Açısından Gush Emunim.....	79

3.5.4	Demokrasi ve Meşruiyet Anlayışı Açısından Gush Emunim	79
3.6	Gush Emunim Teolojisi ve Grubun Temel Fikirleri	80
3.7	Gush Emunim'in Toplumsal Etkileri	85
3.8	Gush Emunim'in Siyasi Etkileri	89
3.8.1	Rabin Hükümeti Dönemi (1974-1977)	91
3.8.2	Begin Hükümeti Dönemi (1977-1983)	93
3.9	Gush Emunim ve Şiddet: Köktenci Bir Hareketin Yeraltı Örgütüne Dönüşmesi.....	96
3.9.1	Belediye Başkanlarına Saldırı	100
3.9.2	Kubbetü's-Sahra'yı Yıkma Planı	101
3.9.3	Kolej Öğrencilerine Saldırı	103
3.9.4	Yolcu Otobüsü Saldırı Planı.....	103
3.10	Şiddet Olaylarının Anlaşılma Biçimleri.....	103
3.11	Gush Emunim ve Vigilantizm.....	105
3.12	Gush Emunim'in Çöküşünde Etkili Olan Faktörler	107
3.12.1	Oslo Anlaşmaları.....	107
3.12.2	Rabin Suikastı	109
3.12.3	İkinci İntifada	109
3.12.4	Ayrılma Planı	110
3.13	Gush Emunim'in Etkisi Konusunda Yapılan Tartışmalar.....	110
3.14	Medyadaki Yansımalarından Hareketle Gush Emunim	113
	SONUÇ	120
	KAYNAKÇA	125
	EKLER	132
	Ek 1: Fotoğraflar	132

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

Akt.: Aktaran

Bkz.: Bakınız

Çev.: Çeviren

Ed.: Editör

FKÖ: Filistin Kurtuluş Örgütü

IDF: Israel Defence Forces

MÖ: Milattan önce

MS: Milattan sonra

No.: Numara

NRP: National Religious Party

s.: Sayfa

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve diğerleri

yy.: Yüzyıl

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Dini fundamentalizm bir araştırma konusu olarak 20. yüzyılın sonlarına doğru literatüre girmiş olsa da dini katılığın kökeni çok daha eskilere dayanmaktadır. Sosyolojik olarak her toplumda dini öğelere rastlanmıştır. Ancak yaşam şartlarının değişmesi, coğrafyanın genişlemesi, yeni dini geleneklerin yayılması, bireysel anlayış farklılıkları, kültürel sınırlar, savaşlar ve göçler gibi sebeplerle dini geleneklerde çeşitli dini krizler meydana gelmiştir. Çağdaş toplumlarda da kaçınılmaz bir şekilde özellikle geleneksellik-modernlik zemininde çeşitli dini çatışmaların yaşandığı söylenebilir. Sonuçta hayatın getirdiği yeniliklere açık ve yeni şartlara uygun dini anlayışlar meydana gelmiş fakat karşısında da dinin yorumlanamaz ve değişime kapalı bir olgu olduğunu kabul eden karşı bakış açıları yer almıştır. Tartışmanın iki tarafı da dine ve kutsal kitaba bağlılık göstermiş fakat dini algılayış biçimlerindeki ayrılık onları farklı noktalara ulaştırmıştır.

Fundamentalistler dini katı bir sistem olarak kabul etmekte ve bu sistemin hem hukuki hem de ahlaki normları içerdiğine inanmaktadır. Dini metinlerin büyük oranda kelime anlamlarına bağlı kalmış; orijinal metnin üzerine yapılabilecek yorumları bilhassa kendi anlayışlarına uymadığında reddetmişlerdir. Ayrıca kendi inanç sistemlerine sıkı bir bağlılık göstererek alternatif düşüncelere karşı çıkmışlardır. Özellikle de modern toplumlarda meydana gelebilecek değişikliklerin karşısında durmuş ve dini kültürde herhangi bir yenilik talebini öfkeyle karşılamışlardır. Dini gerekliliklerin kusursuz bir biçimde yaşandığı “altın çağ”ın yeniden tesis edilebileceğine inanmış; içinde buldukları hayat şartlarının buna uygun olarak yeniden inşa edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu inanç doğrultusunda ise dayatmacı bir tavır sergileyerek zaman zaman şiddet kullanmaktan çekinmemişlerdir. Her ne kadar yeni dini yorumları reddetmişlerse de meseleleri aşırı bir tonda yorumlayarak radikal düşünme eğilimi göstermişlerdir. En önemlisi de bu fikirleri bireysel hayatlarında uygulamakla kalmamış, topluma dayatmak konusunda ısrarcı davranmışlardır. Öte yandan fundamentalistlerin dönüştürmeye çabaladıkları alanlar eğitim ve sosyal hayatla sınırlı kalmamıştır. Kendi dini ideolojilerine uygun biçimde yorumladıkları dini normların devlet yönetiminde söz sahibi olması gerektiği konusunda katı bir tavır sergilemişlerdir.

Araştırmamızın konusu olan Gush Emunim hareketi bu betimlemeler ışığında Yahudi fundamentalizmine örnek bir hareket olarak seçilmiştir. Yahudi fundamentalizmde, kurtuluş kavramı ve Mesihçilik olmak üzere öne çıkan iki ana tema olduğu söylenebilir. Daha birçok özelliği olmasına rağmen Yahudi fundamentalist eğilimleri bu iki tema yardımıyla tespit etmek mümkündür. Gush Emunim yapısı, özellikleri, siyasi ve toplumsal etkileri itibarı ile Yahudi fundamentalizmini temsil eden en önemli hareket olarak anılmaktadır.

Gush Emunim'in kuruluşunda doğrudan etkisi bulunan Altı Gün Savaşları (1967) hem İsrail hem de tüm Orta Doğu için önemli gelişmeler yaratmıştır. İsrail bu savaş sonrasında Batı Şeria, Gazze Şeridi, Golan Tepeleri ve Sina Yarımadası'nı işgal etmiştir. Böylesi bir sonuç Araplar için ciddi bir kayıp, İsrail için ise önemli bir zaferdir. Altı Gün Savaşları'nda elde edilen zafer İsrail halkı tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Öncelikle İsrail'in kuruluşu, ardından ise Araplara karşı elde edilmiş olan bu galibiyet çoğu Yahudi için hayatları boyunca çekmiş oldukları acıların son bulduğu ve sonunda bir devlete sahip oldukları anlamına gelmektedir. Fundamentalistler ise bu zaferi siyasi bir başarı şeklinde yorumlamamış; Tanrı'dan gelen bir lütuf olarak görmüştür. Tanrı tarafından özel olarak "seçilmiş" Yahudi halkı nihayet Yahudi Krallığını kuracak ve Mesih'in gelişiyle de kurtuluş gerçekleşecek; böylece eski altın çağlarına geri döneceklerdir.

Gush Emunim'in manevi lideri Haham Kook'un kurtuluş sürecinin başladığını ve tamamlanmasından Yahudi halkının sorumlu olduğu bu sürecin belli aşamalara sahip olduğunu dile getirmesi üzerine Yahudi fundamentalizmi uyanışa geçmiş ve ayrıca siyonist ideolojinin dinamizm kazanması da hızlanmıştır. Kook'un söz ettiği kurtuluşun ilk aşaması Yahudi hükümranlığını sağlamak olup bunun yolu da kutsal kitapta Yahudi halkına vaat edilmiş olan toprakların elde edilmesinden geçmektedir. Bu bağlamda, Gush Emunim hareketi zaman içinde gruba çektiği binlerce üyesiyle birlikte birçok yerleşim faaliyeti gerçekleştirmiştir. Dahası barış karşıtı eylemlerde yer almış ve İsrail-Arap ilişkilerine doğrudan müdahalede bulunmuştur. Ayrıca bu hareket hükümetlerden mali destekler almış ve devlet kadrosuna birçok üyesini yerleştirmiştir. Yine çoğu fundamentalist harekette görüldüğü gibi bu hareket de şiddet eğilimi göstermiş ve bazı üyelerinin terör faaliyetleri gerçekleştirdiği bir yeraltı grubunun oluşmasına sebep olmuştur.

Böylesi bir bağlam içinde, araştırmamızın ilk bölümünde fundamentalizmin tanımı genel hatlarıyla ortaya konulmuş; tarihinden söz edilmiş ve farklı özelliklerine sistematik biçimde yer

verilmeye çalışılmıştır. Bu bölümün ana kaynaklarını Martin E. Marty ve R. Scott Appleby'nin editörlüğünü yaptığı beş ciltten oluşan *The Fundamentalism Project* çalışması, Karen Armstrong'un *Tanrı Adına Savaş* adlı eseri ve Halil Aydınalp'in *Terör ve Köktencilik Ekseninde Canlı Bomba Sosyolojisi* kitabı oluşturmaktadır. Fundamentalizm çok geniş bir literatüre sahip olup tanımlanması ve sınırlandırılması zor bir kavramdır. Bu sebeple ana hatlarıyla ele alınmış olup özellikleri ve toplumsal etkileri üzerinden bir bakış açısı oluşturmak ve araştırmamızın ana konusu olan Yahudi fundamentalizmi ve Gush Emunim hareketi konusunda aydınlatıcı bir geçiş olması hedeflenmiştir. Araştırmanın ilk bölümünün ikinci başlığı olan Yahudi Fundamentalizmi konusunda ise Shahak ve Mezvinsky'nin *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, Wolffsohn'ın *Whose Holy Land?: The Roots of the Conflict Between Jews and Arabs*, Lustick'in *For the Land and the Lord* adlı eserleri, Ehud Sprinzak'ın ise *The Emergence of the Israeli Radical Right ve Extremism and Violence in Israel: The Crisis of Messianic Politics* adlı makaleleri asli kaynak olarak kullanılmıştır. Özellikle *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi* adlı eser Yahudi fundamentalizmini tüm yönleriyle ele almış ve ayrıntılı bir bakış açısı sunmuştur. Diğer yandan Sprinzak'ın çalışmalarının çoğunluğu Yahudilik, radikalleşme ve fundamentalizm üzerine olduğundan fikirlerine araştırmamızda sıklıkla yer verilmiştir. Araştırmanın ilk bölümü kavramsal ve tarihsel çerçeve olarak düşünülmüş; burada sunulan tasvir ve açıklamalardan hareketle Gush Emunim örnek bir hareket olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Bir anlamda, bu teorik çerçeve üzerinden Gush Emunim araştırmanın uygulaması olarak kurgulanmıştır.

Gush Emunim hareketini incelediğimiz ikinci bölümde ise öncelikle kurucu olarak kabul edilen Haham Kook ve babasının hayatı ve teolojilerinin ana hatları ortaya konulmuştur. Ardından Gush Emunim'in kurulmasına sebep olan tarihsel arka plan incelenmiş ve sonrasında Gush Emunim'in sosyal ve siyasal etkilerinden söz edilmiştir. Son olarak da Gush Emunim'in göstermiş olduğu şiddet eğilimi ve medyadaki yansımaları ele alınmıştır. Bu bölümde de Shahak ve Mezvinsky'nin *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, Armstrong'un *Tanrı Adına Savaş*, Feige'nin *Settling in the Hearts: Jewish Fundamentalism in the Occupied Territories* adlı eserleri ve Sprinzak'ın, Weissbrod'un ve Newman'ın makaleleri asli kaynaklar olmuştur. Ayrıca AP Archive tarafından sunulmuş olan birçok video kaydı Gush Emunim'in 1974-1980 yılları arasındaki faaliyetlerini konu almaktadır. Bu video kayıtları, yapılan eylemler ve kurulan yerleşimlerden canlı kesitler sunmuş olup araştırmamız için büyük bir öneme sahiptir. Yabancı literatürde Gush Emunim hareketi pek çok araştırmaya konu olmuştur. Zengin bir literatüre

sahip olmasına karşın, hareket, genel olarak ya siyasal bir bağlamda ya da sadece yerleşim faaliyetleri açısından ele alınmıştır. Hareketin günlük yaşam aktivitelerine ve teolojilerine çok fazla yer verilmediği, dahası fundamentalizm açısından bu hareketin ne anlam ifade ettiği üzerinde çok durulmadığı söylenebilir. Araştırmamız literatürde fark ettiğimiz bu boşluğu dolduracak şekilde ele alınmış, özellikle dini köktencilik ve Yahudi fundamentalizmi açısından bu hareketin nereye oturduğu üzerine odaklanılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmamızın amacı Yahudi fundamentalizmini Gush Emunim örneği üzerinden tasvir etmek ve açıklamaktır. Diğer fundamentalist gruplar yerine Gush Emunim'in seçilme sebebi kendisinden sonra gelen hareketlere öncülük yapması yanında Yahudi köktenciliği denildiğinde ilk akla gelen hareketlerden birisi olmasıdır. İsrail toplumunun çok küçük bir kesimini oluşturan Gush Emunim'in zaman içerisinde büyük bir toplumsal güç haline gelmesi, maddi ve manevi birçok destek görmesi, temel hedefi yerleşim faaliyetlerinde bulunmak olan fundamentalist grupların gücünü ve görünürlüğünü artırmıştır. Bu sebeple de hareketin incelenmesi Yahudi fundamentalizminin ve diğer fundamentalist grupların gelişiminin anlaşılması açısından önemsenmiştir. Öte yandan, Gush Emunim hareketinin ele alınması yalnızca Yahudi fundamentalizmi açısından değil; diğer dini geleneklerdeki köktenci hareketler için de bir karşılaştırma sunması açısından önemlidir.

Gush Emunim konusunda yapılan Türkçe literatüre bakıldığında, *İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Faaliyet Gösteren Siyonist Yerleşim Hareketleri: Gush Emunim, Yesha Konseyi ve Tepe Gençliği* adlı yüksek lisans tezinin bu alanda yapılan tek çalışma olduğu görülmektedir. Bu çalışma Orta Doğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı'nda yapılmıştır. Bu tez çalışmasında birkaç yerleşim hareketi siyaset bilimi açısından incelenmiş ve yerleşim faaliyetleriyle ilgili yönleri ortaya konmuştur. Araştırmamızla benzer bir konusu olsa da, konunun farklı alanlarda farklı yönlerden ele alındığı söylenebilir. Ayrıca bu araştırmada köktencilik vurgusu baskın değildir. Doğrudan Yahudi fundamentalizmiyle ilgili ise Türkçe literatürde bir tez çalışması mevcut değildir. Sonuç olarak araştırmamız, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Gush Emunim'i ele alması açısından ilk olma özelliğine sahiptir. Bu yönüyle tezimizin kendi sınırları ve araştırma problemleri açısından kendisinden sonraki tezler için hem örnek hem de mütevazı da olsa bir başlangıç olduğu söylenebilir.

Hareket Türkçe literatürde gerekli ilgiyi görmemiş olsa da fundamentalizmle ilgili yapılmış olan çalışmaların neredeyse tamamında anılması sebebiyle oldukça önemlidir. Sonuç olarak tarihte Yahudi fundamentalizmini tüm özellikleriyle temsil eden bir hareket olarak Gush Emunim'in araştırılması Yahudi fundamentalizmini anlamak için gerekli bir koşuldur. Sonuçta Gush Emunim din sosyolojisi alanında incelenmesi gereken önemli bir fundamentalist harekettir ve Yahudi fundamentalizmini temsil eden birçok özelliği bünyesinde barındırması sebebiyle literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Temel Problemi

Araştırmada ele alınan temel problem, Gush Emunim hareketinin, dinlerdeki aşırılıkları ele alan çatı bir kavram olarak fundamentalizm yaklaşımları açısından nereye oturduğunu tasvir etmek ve açıklamak; bu suretle de Yahudi fundamentalizmini Gush Emunim örneği üzerinden anlamaya çalışmaktır. Araştırma süreci boyunca ele alınan bu temel problem şu sorularla detaylandırılabilir:

1. Gush Emunim ideolojisi, faaliyetleri ve etkileri itibariyle nasıl bir dini eğilime sahiptir?
2. Gush Emunim, dini metinleri literal anlama eğiliminde midir?
3. Hareketin hukuk ve siyaset karşısındaki tavrı nedir?
4. Hareketin dini dünyası hangi ideolojilerden beslenmektedir?
5. Gush Emunim "Büyük İsrail" topraklarını geri alma konusunda nasıl bir tutum benimsemiştir? Kapsayıcı mı dışlayıcı mıdır?
6. Gush Emunim şiddet potansiyeline sahip bir yapı mıdır?
7. Tüm bu sorular ışığında Gush Emunim, fundamentalist bir hareket midir?

Araştırmanın Yöntemi

Bu tez, sosyolojik açıdan Weberyen bir yaklaşım kullanarak bir zihniyet okuması gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Köktencilik bağlamında, dini zihniyetin meydana getirdiği toplumsal ve siyasal durumları anlamaya çalışmaktadır. Araştırmada nitel bir kurgu içinde dolaylı gözlem yöntemine dayalı olarak belge tarama tekniği kullanılmıştır. Yahudi fundamentalizmi ve Gush Emunim ile ilgili toplanan belgeler üzerinden tarama yapılarak dolaylı gözlem gerçekleştirilmiştir. Ayrıca internet arşivinde bulunan video kaynakları Gush Emunim'le ilişkilendirilen birçok eylemi ve yapmış olduğu yerleşim faaliyetlerini konu almaktadır. Görsel kaynaklar üzerinden de gözlem yapma imkânı yakalanmış, fakat araştırma

sorularının cevaplanmasında yazılı belgeler daha etkili olmuştur. Gush Emunim hareketinin çeşitli yönlerini ele alan belgelerin fazla olması, bir anlamda konunun içerik bakımından zengin sayılabilecek bir literatüre sahip olması dolaylı gözlem için olumlu bir ortam sunmuştur. Bu kaynaklar sayesinde dolaylı gözlem bulguları anlam kazanmış ve pratik hayattan kesitlerle bir anlamda sağlaması yapılmıştır. Dolaylı gözlemin gerçekleştirildiği kaynaklar hareketin tarihi, dini ve siyasi özelliklerini ele alması bakımından birbirinden ayrılmaktadır.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırma temelde yapıldığı zamanla sınırlıdır. Dolaylı gözlem yöntemi kullanıldığı için ele aldığı temel kaynakların verdiği bilgiler ile de sınırlıdır. Ayrıca hareketle ilgili pek çok araştırma olmasına rağmen çoğunluğunun benzer içeriklere sahip olması ve siyasi yönüne odaklanması hareketin diğer yönlerini gözlemlemeyi zorlaştırmıştır. Bu nedenle dokümantasyon yönteminin ötesine geçilmeye çalışılmış fakat bir ruh olarak yaşamakla birlikte aktif faaliyetleri sona ermiş bir hareket olması sebebiyle doğrudan görüşme ve gözlem yapılamamıştır.

Bu çalışma sırasında Gush Emunim’le ilgili yapılmış araştırmalara ve gerçekleştirilen dolaylı gözlemlere dayanarak dikkat edilmesi gereken bazı önemli noktaları vurgulamak gerekmektedir. Öncelikle bu konuda kaynakların çeşitliliğini sağlamak ve güvenilirliğini araştırmak önemlidir. Bilindiği üzere Yahudi fundamentalizmi akademik araştırmalarda diğer fundamentalist eğilimler kadar popüler değildir. Bu sebeple de Yahudi fundamentalizmi ve Gush Emunim konusunda genelde aynı isimlerin çalışmalar yaptığı gözlenmiştir. Bu kişilerin önemli bir kısmı ise inceledikleri dine mensup ve İsrail Devleti’nin vatandaşlarıdır. Bu sebeple farklı kaynaklardan verilere dayanarak tarafsız bir okuma yapılmalı; ancak mevcut literatür böyle bir okuma yapmayı sınırlamaktadır. Sonuçta kaynak çeşitliliğine yer vermek ve eleştirel bir okuma yapmak araştırmanın nesnelliği ve objektifliğini güçlendirebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: FUNDAMENTALİZM ve YAHUDİ FUNDAMENTALİZMİ

1. Fundamentalizm

1.1 Fundamentalizmin Tanımı

Fundamentalizm, din, bilim ve siyaset gibi alanlarda mevcut sistemi eleştirerek öze, temele dönmek suretiyle kökten değişiklikler yapılmasını katı bir biçimde savunan bir bakış açısıdır. Köktencilik terimi Latince’de temel, kök, esas ve dayanak gibi anlamlara gelen “fundamentum” kelimesinden türemiştir. İngilizcede “fundamentalism”, Fransızcada “fundamentalisme” veya “entegrisme” ve Arapçada “usuliyye” kelimeleriyle karşılık bulmaktadır (Aydınalp, 2020: 429).

Türkçedeki anlamı kullanıldığı alanlara göre genişlemektedir. Bilim, siyaset ve din sahasında radikal yenilikler yapma anlamına gelirken felsefe alanında, bir konunun temel sebeplerine inmek anlamında kullanılmaktadır. Sosyolojik olarak fundamentalizm, yerleşik düzenin köklerinde ekonomik ve sosyal değişiklikler yapma eğilimi ve buna yönelik öğretilerdir. Teolojik açıdan ise kutsal metni; ilmi, felsefî veya tarihi her türlü yorumdan bağımsız bir şekilde inceleyen ve yalnızca metne dayalı anlamı kabul eden dini yorum anlamına gelmektedir (Aydınalp, 2016: 117).

Fundamentalizm, yeni yorumlara ve dünyevileşmeye şiddetle karşı çıkan köktenci akımlar anlamıyla tüm dinleri kapsayan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Kavramı anlamak ve özelliklerini ortaya koymak için pratik hayata ne yönde yansıdığını görmek gerekmektedir. Dolayısıyla, bu düşünce yapısının somutlaşmış hali olan köktenci hareket ve örgütler, tanımlama yapılabilmesi adına kullanılacak en doğru kaynaklardır. Fakat farklı köktenci akımların, yaşadıkları zaman dilimi, buldukları coğrafya ve bağlı oldukları kültür gibi farklı belirleyicilerden dolayı tek bir çizgide ilerlemedikleri görülmektedir (Aydınalp, 2016: 119).

El-Kaide, Hizbullah, Kach, Gush Emunim, Hıristiyan Kimliği, Yüce Gerçek gibi birçok hareket köktenci olarak görülse de bu grupları birbirinden ayıran birçok nokta olduğu düşünüldüğünde köktencilikten değil “köktencilikler”den söz etmek daha doğru olacaktır (Aydınalp, 2011: 44). Fakat sonuç olarak, köktencilik kavramı, tüm dini hareketler içerisindeki radikalleşme ve şiddet eğilimi gösteren kişi ve grupları tanımlamak adına kullanılan bir kavramdır (Aydınalp, 2020: 430). Radikal ve reaksiyoner dini akımlara çeşitli coğrafyalardan

birçok örnek bulmak mümkündür. İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik, Budizm, Sihizm dinlerinde ve Afrika, Latin Amerika, Orta Doğu, Kuzey Amerika ve Asya bölgelerinde köktenci hareketler görülmektedir.

Armstrong, kavramın bağlama göre değişeceğini ve yanlış kullanıldığı takdirde yanıltıcı olabileceğini köktencilüğün ilk temsilcisi olan Amerikan Protestanları ve diğer dinlerdeki köktencilik örnekleri arasındaki farklılıklara odaklanarak açıklamıştır. Protestan bir köktenci ile Yahudi bir köktenci arasında çok önemli farklar olduğunu dile getirmiştir. Kavram ortaya çıkışı itibarı ile Hıristiyan bir temaya sahiptir ve Yahudi veya Müslüman bir köktenci aynı zihni süreçlerden geçerek bu noktaya gelmemiştir. Bu durumda yukarıda da vurgulandığı gibi tek tip bir köktencilikten söz etmek olanaksızdır (Armstrong, 2017: 9).

Fundamentalizm kavramı, farklı fakat birbirine yakın birden fazla anlamı bünyesinde barındırdığından ayırt etmek ve sınırlamak oldukça zordur. Esas anlamı olan kutsal kitaba ciddiyetle bağlılık ve kamusal alanda dini daha görünür kılma isteğinden farklı manalara da gelmektedir. Örneğin, dini gerekçelerle hareket eden ve buna bağlı olarak bazı sınırlılıklar talep eden kişilere de köktenci sıfatı kullanılabilir. Bu durumda ise Hıristiyan köktenci bir hareketin üyesiyle, çocuğunun internette erişeceği sayfaları kısıtlamak isteyen muhafazakar ebeveynler aynı başlık altında incelenecektir, ki, bu doğru olmayacaktır (Emerson ve Hartman, 2006: 129). Köktencilikle sıradan muhafazakarlık ya da gelenekçilik arasında var olan sınırları netleştirmek için köktencilüğün diğer özelliklerine bakmaya devam edelim.

Köktencilik, pek çok farklı faktörden etkilenerek şekillenen, tarihe ve coğrafyaya bağlı olarak değişkenlik gösteren bir kavram olduğundan incelenmesi ve anlaşılması ancak geniş bir perspektif ve kapsayıcı yaklaşımlar ortaya koyulması ile mümkün olacaktır. Buradaki karmaşayı gidermek adına Aydınalp en az dört köktencilik yaklaşımından bahsetmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki, Amerika'da 1920'de ortaya çıkan, özgürlük karşıtı ve dini ilkelere katı bir biçimde bağlı olan hareketleri köktenci olarak tanımlayan tarihsel yaklaşımdır. İkincisi dini yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre köktencilik kutsal kitaplardaki metinlere getirilen açıklama ve yorumları reddederek yalnızca literal anlamı kabul etmek ve toplumun da bu yorumlar doğrultusunda yaşaması gerektiğini savunmaktır. Sekülerleşme yaklaşımı ise köktencilüğün dinin toplum hayatındaki gücünü ve önemini kaybetmesine tepki gösteren ve hayatın yeniden kutsallaşmasını arzulayan bir hareket olarak değerlendirmektedir. Son olarak popüler yaklaşım, daha çok medyanın pekiştirdiği, köktencilüğü modern olmanın gereklerini kabul etmeyen,

demokrasi ve özgürlük gibi kavramların karşısında yer alan ve bu uğurda şiddete başvurmakta sakınca görmeyen kişilerin tavırları olarak ele almaktadır (Aydınalp, 2011: 48; Aydınalp, 2020: 430-431).

Almond'a göre fundamentalistler kendilerini gerçek inananlar olarak görmektedir. Bu kişiler, dinin toplumdaki öneminin gittikçe azalmasına tepkilidir; daralan dini sınırları genişletmeyi ve seküler dünya düzenine alternatifler getirmeyi hedefler. Antoun ise köktencilik modernite ile ilişkilendirir ve seküler düzeni protesto şeklinde açıklar. Bu tanımlamalardan anlaşılacağı üzere köktencilik, dinlerin ve kültürlerin üstünde değerlendirilmektedir (Emerson ve Hartman, 2006: 130). Kavramı daha genelleyici bir yaklaşımla ele alma sebepleri, benzer toplumsal dönüşüm süreçleri geçiren bölgelerde köktenci hareket eğilimlerinin ortaklık göstermesidir (Riesebrodt, 2000: 271).

Diğer yandan fundamentalizmi sadece muhafazakar Amerikan Protestanları için kullanan akademisyenler de vardır. Çünkü bu kavram tarihte ilk defa Amerikan Protestan hareketi tanımlamak için kullanılmıştır. Sonuçta, köktencilik daha küçük bir toplumun davranışlarını karakterize etmek için kullananların da daha genel bir kavram olarak görüp dinler üstü değerlendirenlerin de kabul edilebilir açıklamaları vardır (Emerson ve Hartman, 2006: 130).

Fundamentalizm kavramının akademide, medyada, siyasette ve gündelik dilde nasıl kullanıldığını ve hangi anlamları ifade ettiğini anlamak, kavramın ortaya çıktığı arka planı kavramak kadar önemlidir. Fundamentalizm akademi sahasında, günümüzde dini radikal bir şekilde, “yeniden” tanımlayan hareketlerin genelini ifade etmek için kullanılır. Fakat sadece akademide değil, aynı zamanda medya dilinde de şiddet eğilimi gösteren fanatik dini grupları ifade etmek için sıklıkla kullanılan popüler bir kavramdır. Fundamentalizm terimi çok geniş bir anlam aralığında farklı noktaları işaret etmek için kullanılabilir. Bu durumda kavramı farklı toplum ve coğrafyalarda zuhur ettiği pratik örnekleri üzerinden, belirli ortak özellikleri vurgulanarak tanımlamak gerekmektedir. Aydınalp, bu kıstasları şu şekilde ortaya koymuştur: “*Siyasal ve sosyal konularda katı ve sabit düşünce eğilimi, dışlayıcılık, ayırimsız bir şekilde şiddeti kullanma, parlamenter sistemi kabul etme, sivil siyaset araçlarını tasvip ve dini yorumlardaki sertlik (...)*” Bu özelliklerin birden fazlasının bir sosyal grupta bulunması halinde köktenci özelliğiyle, bulunmaması halinde ise başka öne çıkan bir özelliği ile anılması daha doğru olacaktır. Böylesi bir yaklaşım, kavramla ilgili genelleme hatalarının önüne geçmesi açısından elzemdir (Aydınalp, 2016: 120).

“Fundamentalist” ifadesi kimi zaman medya kuruluşları tarafından etiketleme yapmak için de kullanılmıştır. Doğrusu bu etiket olumlu bir anlam taşımamaktadır. Dinle ilişkili bir grubun fundamentalist şeklinde etiketlenmesi onun tehlikeli ve uzak durulması gereken bir topluluk olduğu manasına gelmektedir. Hatta daha ileri giderek, bir grubu siyasal anlamda illegalleştirmek için köktenci sıfatıyla anmış olmak çoğu zaman yeterli olmuştur (Riesebrodt, 2000: 270).

Fundamentalizmi yalnızca akademide veya medya araçlarında kullanıldığı bağlamda analiz etmek yeterli olmayacaktır. Toplumsal bir kavram araştırılırken gündelik dilde ne anlamda ve hangi durumu ifade etmek için kullanıldığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Gündelik hayatta fundamentalizm tanımı; ahlakçılığı, katı dini yorumu, hoşgörüsüzlüğü, ataerkil düzen savunuculuğunu ve cinsiyet rollerinin değişmesine tepkililiği ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (Riesebrodt, 2000: 271). Aslında gündelik hayattaki kullanımı, medya araçlarındaki kullanımıyla benzerlik göstermekte, belki yalnızca daha az tepkisel değerlendirilmektedir. Bu fikir benzerliğinde medyanın yönlendirici özelliğinin payının da büyük olduğu unutulmamalıdır.

1.2 Fundamentalizmin Özellikleri

Fundamentalizmin ölçütleri bir diğer tartışma konusudur. Fundamentalist olduğu söylenen bir harekete katılım ve bu hareketle birlikte yeniden doğum söylemi fundamentalistlerin ayırt edici özelliklerinden olmuştur. Fakat Emerson ve Smith bu ölçütlerin yeterli olup olmadığını sorgulamaktadır. Bu şekilde bir fundamentalizm tanımı yapıldığı takdirde “yeniden doğma” söylemiyle bir dini gruba katılan herkese fundamentalist denilebilir mi? Yahut, bu tarz kriterler dışında kalıp fundamentalist olarak sıfatlandırılacak eğilimler yok mudur? Doğrusu, kültürler üstü ve genel bazı kriterler hem dünyanın farklı yerlerindeki hareketleri kapsamakta hem de doğruya en yakın sonuca varılmasında yardımcı olmaktadır (Emerson ve Hartman, 2006: 139). Fakat birkaç kriter köktenciliğin ölçülmesinde yeterli olmayacaktır. Almond, Sivan ve Appleby’ın ortaya koyduğu ortak özelliklerin göz önünde bulundurulması daha makul olacaktır. Bu durumda, kapsayıcı olmayan kriterlerle yanlış tanımlamalara gidilmeyecek veya köktenci olan gruplar göz ardı edilmeyecektir.

Bir grubu fundamentalist olarak tanımlamak için bazı spesifik özelliklere bir arada sahip olması gerektiği düşünülmektedir. Almond ve diğerleri, fundamentalistlerin belli başlı özelliklerini başlıklar altında incelemiştir. Fundamentalizmin özelliklerinin ilki dinin

marjinalleşmesine karşı gelişen tepkiselliktir. Burada dinin marjinalleşmesiyle kastedilen modernleşme ve sekülerleşme süreçlerini yaşamış toplumlarda dinin, alışık olunan otoriter özelliklerini kaybedip zamanla önemi ve etkisinin azaldığı düşüncesidir. Geçirilmiş olan süreçlere bağlı olarak bireysellik artmış, laiklik tercih edilmiş ve alternatif hayat tarzları benimsenmeye başlamıştır. Fundamentalistler bu değişimin karşısında aktif bir şekilde yer almıştır. Fundamentalist gruplar arasında ortak bir şekilde görülen ilk özellik budur (Almond vd., 1995: 405).

Fundamentalist grupların üç konuda seçici davrandıklarını gözlemlenmiştir. Bunlardan ilki, gelenek konusundaki seçiciliktir. Bir taraftan geleneğe sıkı bir şekilde bağlı olduklarını savunsalar da gerçekte geleneğin de belli yönlerini seçerek vurgularlar. İkinci seçicilikleri moderniteyle ilgilidir. Modernliğin getirmiş olduğu bazı gelişmeleri takdir eder ve bunları lehlerine kullanmayı tercih ederler. Radyo ve televizyon gibi teknolojik aletlerin propoganda için yoğun kullanımı bu konulardaki seçiciliklerine örnek gösterilebilir. Son olarak da yine moderniteyle ilgili fakat bu defa negatif bir seçicilikten söz edilmektedir. Kürtaj hakkı ve eşcinsel evlilikler fundamentalistlerin modernliğin zararları arasında görüp istikrarlı bir şekilde odaklandığı tehlike teşkil eden düşmanlarıdır (Almond vd., 1995: 406).

Köktenci grupları ayırmamızı sağlayan bir diğer özellik ise bu grupların dünyaya karşı takındıkları tavırda genel olarak düalist bir anlayışa sahip olmalarıdır. Yaşamdaki tüm ayrıntılar doğru ve yanlış, iyi ve kötü, yararlı ve zararlı gibi sert ikilikler doğrultusunda anlaşılmaktadır. Katı dini tutum ve dışlayıcılık gibi özellikleri ortaya çıkaran etken bu düalist perspektiftir. İnancına sıkı bir şekilde bağlı olan bu kişiler, kutsal kitapta yer alan tüm olguları iyi, doğru ve güzel olarak değerlendirirken zıtlarını da kötü, yanlış ve çirkin şeklinde algılamaktadır. Böyle bir zihniyetin eseri de her konuda seçimlerle dolu bir hayatta dengeyi tutturamayan, şiddete ve zorbalığa çok yakın bir mesafede olan köktenci kişi ve gruplardır (Almond vd., 1995: 406).

Köktenciler kutsal kitap konusunda mutlakiyetçi bir tavra sahiptir. İlahi kitapta yer alan her şey tartışmasız bir şekilde doğru kabul edilir. İçerisinde herhangi bir yanlışlık olabileceği fikrini reddeden bu bakış açısı sebebiyle, metne getirilebilecek herhangi bir eleştiri veya hermenötik yaklaşıma şiddetle karşı çıkarlar. Ayrıca, özellikle Hıristiyanlık bağlamında kutsal kitabın insan ürünü olup tarihsel bir döneme ait olduğu fikrini kesinlikle kabul etmezler. Bu metinlerde yer alan her hüküm Tanrı'dan gelmektedir, dolayısıyla da mutlak doğrudur. Tüm inananlar, bu metinlerden çıkarılan her bir mesajı -yorum olmaması şartıyla- hayatında rehberlik etmesi

amacıyla kabul etmeli ve uygulamaya geçirmelidir. Köktencilerin sahip olduğu bu mutlakiyetçi tavır dini çoğulculuk ve hoşgörü kapılarını da sonuna kadar kapatır. Zaten, aynı dine mensup olup kendileriyle aynı doğrultuda bir dini hayat sürdürmeyen bireyleri kabul etmeyen bir zihniyetin diğer din mensuplarını kabul etmesi beklenemez. Burada katı metinciliğe dayalı bir dışlayıcılık özelliği dikkat çekmektedir (Almond vd., 1995: 407).

Köktencilerin bir diğer karakteristiği ise Milenyalizm ve Mesihçilik eğilimleridir. Bu dini anlayışa göre, tarihin bir sonu vardır. Bu son acıları dindirecek ve gerçek inananları kurtuluşa ulaştıracaktır. İbrahimi dinlerin mensupları bu hususta da kolaylaştırıcı bir inanca sahiptir. Bu dini kültürler; Mesih, Gizli İmam ve Mehdi gibi temalarla kurtuluş gününe dair tasvirleri bünyelerinde barındırır. Fundamentalistlerin sahip olduğu kurtuluş günü inancı sayesinde dünyada çekmekte oldukları acılar anlam kazanır ve güdülenmiş bir biçimde mücadele etmeleri kolaylaşır (Almond vd., 1995: 407).

Fundamentalistlerin seçilmişlik psikolojisine sahip olduğu görülmektedir. Kişiler, bu hareketlere katılmalarının tesadüf olmadığını, Tanrı tarafından seçildiklerini ve özel olduklarını düşünürler. Bu tür bir düşünce yapısı köktencilerin en önemli motivasyonlarından birisidir. Dini geleneği savunmak ve dini özüne döndürmek misyonu onlara aittir ve davranışlarını Tanrı'dan verilmiş yetkiye dayandırmaktadırlar (Almond vd., 1995: 407).

Köktencilerin düalist dünya görüşü grup içi ve dışında keskin sınırlar çizmelerine sebep olmuştur. Bir kişi ya bu gruplara dahildir ya da grupların dışında yer alır. Ortada olmak olanaksızdır. Gruba dahil olanlar Tanrı tarafından yüklenmiş olan misyonu ortak bir şekilde paylaşır. Doğru olan ve Tanrı'nın takdirini kazanacak olan onlardır. Dışarıda kalanlar ise doğrunun, iyinin ve güzelin zıttı olan tüm özellikleri taşımaktadır (Almond vd., 1995: 408).

Fundamentalist gruplarda otoriter bir örgütlenme tipi söz konusudur. Aralarından karizmatik özellikler gösteren bir lider çıkmıştır ve grup üyeleri bu liderin takipçisi olup yönlendirmelerine açıktır. Grup liderlerinin aynı zamanda doğaüstü özelliklere sahip olduğuna da inanılır. Tüm bu özellikleriyle grup lideri, takipçiler için ideal bir model ve rehber olarak erdemli davranma ve dini mücadelenin planlanmasından sorumlu kişidir (Almond vd., 1995: 408).

Almond ve diğerleri tarafından ortaya konulan son köktenci özelliği ise köktenci gruplarda üyelerine dikte edilen davranış kalıpları bulunmasıdır. Fundamentalist zihniyet kişilerin hayatlarının tüm alanlarına nüfuz etmiştir. Aldıkları eğitim, giyimleri, yapacakları evlilikler

dahil bütün hayat şartları bu fikir yapısı ışığında şekillenmektedir. Sonuç olarak, fundamentalizmin ayırt edici özelliklerini dinin marjinalleşmesine karşı gelişen tepkili tavır, seçici davranma eğilimi, düalist fikir yapısına sahip olma, mutlakiyetçilik, milenyalizm ve Mesihçilik, seçilmiş olduğuna inanma, otoriter örgütlenme ve belirlenmiş davranış kalıplarına uyma zorunluluğu şeklinde sıralayabiliriz (Almond vd., 1995: 408).

Riesebrodt ise fundamentalist grupların ortak belirgin özelliklerini dört maddede özetlemiştir. Radikal gelenekçilik, radikal ataerkillik, örgütlenme ve sıradan insanları harekete geçirme arzusu köktenci grupların baskın özellikleridir (Riesebrodt, 2000: 275). Daha önce belirttiğimiz üzere, her gelenekçi grup köktenci sayılamaz, fakat gelenek -geçmişten geliyor olması sebebiyle- köktencilikteki en önemli kavramlardan birisidir. Diğer yandan, ataerkilliğin baskın olması da farklı dinlerin fundamentalist gruplarında gözlemlenen ortak bir noktadır (Riesebrodt, 2000: 285).

Fundamentalist grupların bir diğer özelliği ise içe kapanık yaşamalarıdır. Grubun dışıyla sınırlı bir sosyallik yaşadıkları görülmektedir. Bunun amacı elbette grubun devamlılığını sağlamaktır. Değerlerini korumak ve yozlaşmamak adına toplumdaki soyutlanmayı tercih eden bu gruplarda çok sayıda cemaat içi evliliğe rastlanmaktadır. Ortak ve ulvi amaçlarına giden yolda bireysel hayatlarından fedakarlıklar yapmak grup üyelerinin sorumluluğu haline gelmiştir. Tüm sosyal gruplarda olduğu gibi dayanışma teması köktenci cemaatler için de önemlidir. Cemaatin sürekliliğini sağlamak adına alternatif arayışına sokmayacak bir sosyal ortam sağlanmaktadır. Bu grupların kendilerine ait okulları, hastaneleri, mağazaları ve yardım kurumları bulunmaktadır. Toplumun gitgide bireyselleştiği ve herkesin kendi çıkarını koruduğu bir dünya düzeninde; inanma ve bağlanma ihtiyacının yanı sıra sosyalleşme ve ait olma ihtiyacının da karşılanması bu grupları çekici kılan önemli bir faktördür (Riesebrodt, 2000: 279).

Fundamentalizmin ilişkili olduğu ve birlikte anıldığı kavramlardan en önemlisi de şiddettir. Emerson ve Hartman, şiddetin köktenci gruplarda kaçınılmaz olup olmadığı sorusunu yöneltmektedir. Fundamentalizmin özünde şiddet eğilimi olup olmadığı sorusu pek çok araştırmacı tarafından yanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu ideolojinin doğrudan amacı şiddet değildir, fakat sert bir tutum ve dayatmacı bir zihniyet birleştiğinde maddi veya psikolojik şiddete başvurulmama ihtimalinin düşük olduğu ortadadır. Üstelik tarihsel veriler göz önünde bulundurulduğunda birçok fundamentalist hareketin şiddet olaylarıyla birlikte anıldığı

bir sistemi olduğuna inanıp bu sistemi ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu değişmez sistem evrenseldir ve hayatın tüm alanlarına nüfuz etmesi arzulanır. Fakat fundamentalizmi ilahi olduğuna inandığı gücün hayatlarımızda güçlü bir pozisyonda olmasını temenni eden kişilerin duyduğu arzu olarak tanımlamak da yeterli olmayacaktır. Fundamentalist bir kişiyi bu arzuyu duyan diğer kişilerden ayırt eden nokta bu isteğine ulaşmak konusundaki tavrı ve davranışlarıdır (Aydınalp, 2016: 122; Aydınalp, 2020: 431).

Sonuçta, dini fundamentalizmin temel ayırt edici özellikleri sabit ve katı fikir yapısı, kendisi gibi olmayanları dışlama eğilimi, devrimci/fetihçi söylemleri, genel toplumdaki tecrit ve alternatif kültürel dünyalar yaratma, ataerkillik, kurtuluşçu söylemler, seküler dünya ve otoritelerle çatışma, yeri geldiğinde şiddete başvurmaktan çekinmeme ve katı dini gelenekçilik, dini metinleri ve geleneği bütünsel okumama şeklinde sıralanabilir (Aydınalp, 2016: 122; Aydınalp, 2020: 431).

1.3 Fundamentalizmin Kökenleri

ABD’de ortaya çıkmış olan fundamentalist fikir yapısını tek bir şahsiyet ve grupla ilişkilendirmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu dini akım tarihsel bir sürecin meyvesidir. Fundamentalist bakış açısının tarihteki ilk tezahürlerini incelediğimiz durumda Fransız reformcu John Calvin’e kadar ilerlememiz gerekir. Bununla birlikte, puritan teolog Increase Mather, “Amerikanın teologu” olarak görülen Jonathan Edwards gibi birçok kişi fundamentalizmin tarihsel temellerini oluşturmaktadır (Bıyık, 2007: 88).

Hıristiyan fundamentalizminin ortaya çıkışı, Amerikan modernleşme süreciyle doğrudan alakalıdır. Bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, kentleşme ve sanayileşme süreçleri alışlagelmiş yaşam tarzını değişime uğratmıştır. Dolayısıyla modern gelişmeler geleneksel değerler karşısında bir düşman konumunda görülmüştür (Albayrak, 2012: 122). Fundamentalizmin temel öğretileri 1910 ve 1915 yılları arasında ABD’de bir grup Hıristiyan tarafından “The Fundamentals” (temel ilkeler) adlı on iki ciltlik kitapçıklarla yayınlanmıştır. Buna göre rasyonalite, sekülerlik, evrim teorisi, dini liberalizm ve kutsal kitaba karşı geliştirilen eleştirel yaklaşımlar popülerlik kazanmakta ve dinin toplumdaki etkisinin azalmasına sebep olmaktadır (Albayrak, 2012:121). İlk fundamentalistler olarak kabul edilen bu grup kilise ve okul gibi birçok kamusal alanda ilkelerini ifade eden kitapçıkları dağıtarak görünürlük kazanmıştır (Albayrak, 2007: 23; Albayrak, 2012: 130). Hıristiyan inancının temellerini ortaya koymayı hedefleyen bu kitapçıkların hazırlanması ve dağıtılmasını Milton ve Lyman Stewart

adında iki zengin Presbiteryen'in finanse ettiği iddia edilmektedir. Stewart kardeşler çeşitli İncil derslerine ve konferanslara katılarak modernizm düşmanlıklarını ortaya koymuş ve kaynaklarını İncil öğretiminin yaygınlaştırılması adına kullanmışlardır (Candler, 2022).

Diğer yandan, kavramın anlaşılmasında onu ortaya çıkaran sebepleri incelemek faydalı olacaktır. Emerson ve Hartman'a göre her şey modernleşmeyle başlamıştır. Modernleşmenin hayatı belli bölümlere ayırması, beraberinde gelen rasyonelleşme, sanayileşme ve kentleşme gibi faktörler kültürel anlamda çoğulcu bir toplum yapısına neden olmuştur. Tüm bu süreçler ışığında sekülerleşme gerçekleşmiş, Berger'in tabiriyle kutsal örtü yırtılmış ve geriye en iyi ihtimalle "kutsal şemsiyeler" kalmıştır (Emerson ve Hartman, 2006: 129).

Yakın dönem için 1970'lerde ortaya çıkan fundamentalist gruplar, dini, geçmişteki merkezi konumuna geri getirmek için çabalamışlardır. Bu çaba tepkisel ve kimi zaman da saldırgan olmuştur. Geçmiş günlere duyulan arzu ışığında gerçekleştirilen eylemlerin ne derecede başarılı olduğu konusu tartışmalıdır. Ancak dinin toplumdaki alışılmış pozisyonunu tekrar elde ettiğini söylemek mümkündür (Armstrong, 2017: 8).

Bu dönemde canlanan dini hareketlerin ortak özelliği; agresif ve saldırgan olmalarıdır (Riesebrodt, 2000:266). Bahsi geçen fundamentalist grupların çok küçük bir kısmı şiddetle anılmış olsa da Armstrong en ılımlı olanlarının bile toplumsal barış söz konusu olduğunda şüphe uyandırdığını dile getirmiştir (Armstrong, 2017: 7).

Fundamentalizmin başlangıcını 20. yüzyıla dayandırmak, daha öncesinde benzer bir eğilim görülüp görülmediğine dair soru işaretleri uyandırabilir. Elbette tüm zamanlarda modernliğe ve yeniliklere karşı tepki geliştiren kişi ve gruplar olmuştur. Fakat bu davranış biçiminin bir akım haline gelmesi, grupların birbirini tetiklemesi ve etki boyutu düşünüldüğünde fundamentalizmin bir 20. yy kavramı olup bu dönemin özellikleriyle açıklanabileceği anlaşılmaktadır (Armstrong, 2017: 11). Toplum araştırmacıları tarafından şaşkınlıkla takip edilen bu dini uyanış döneminde görülür ki, alt sınıflar devrimciliği savunmak yerine dindarlaşmış; kadınlar ise ataerkiyle mücadele etmek yerine onu yalnızca kabullenmemiş, kelimenin tam anlamıyla savunur hale gelmiştir (Riesebrodt, 2000: 266). Ayrıca araştırmamızın konusu olan ve tamamıyla dünyevi ve siyasetle ilgili görülebilecek olan İsrail-Filistin çatışmasında tarafların meseleyi dini alana çekerek köktenci davranışlar sergilemesi de yine bu dini atmosferle ilişkilendirilmektedir (Armstrong, 2017: 7).

Birçok kişiye göre bu akımı görünür kılan en önemli hadise İnan Devriminin gerçekteşmesidir. Devrim, büyüyen dini hareketlerin yalnızca çok bilinen bir örneğidir. Yeni dini hareketlerin ortaya çıkması ve dini canlanmanın gerçekteşmesi sekülerleşme tezini savunan akademisyenler için beklenmedik olmuştur. Emerson, sosyologların bu gelişmeyi kabullenmelerinin seneler aldığını belirtmiştir.

Sekülerleşme teorisine göre din; modernleşme, rasyonelleşme ve bireyselleşme süreçlerini geçiren bir toplumda hiyerarşi kaybı yaşayacak ve kilit rolünü kaybedecektir. Fakat görüldüğü üzere, köktencilik dinin neredeyse yok olacağının öngörüldüğü bir zaman diliminde popülerliğini kazanmıştır (Emerson ve Hartman, 2006: 132).

Elbette, dini bir canlanma görüldüğü anda sosyal bilimciler tarafından sekülerliğin geçersiz olduğu fikri kabul edilmemiştir. Tüm toplumsal süreçler gibi fundamentalizm eğilimi de incelenmiştir. Üstelik, bir değişim söz konusu olsa da bunu kavramsallaştırmak için çok erkendir. Bu durumda, sosyologların bazıları bu dini canlanmayı kabul etmiş, bazıları ise bu sürecin de modernleşmenin bir parçası olduğunu düşünmüş ve günün sonunda kayda değer bir değişmeden söz edilemeyeceği yorumunda bulunmuştur (Riesebrodt, 2000: 267).

Her şeyden önce, kavramın ilk kullanıldığı alan olan ABD'deki fundamentalist davranış eğilimlerini incelemekte fayda vardır. Bu kavram, İncil'e kelimesi kelimesine bağlı olan, metin çevresinde gelişen yeni yorumları kabul etmeyen, katı, otoriter, ahlakçı, ataerki savunucusu ve evrim karşıtı reaksiyoner bir grubu ifade etmek üzere kullanılmıştır (Riesebrodt, 2000: 269). İlk temsilcileri, sekülerleşme ve liberalleşmeye tepkiyle 1920'de Amerika'da kurulmuş Evanjelik bir hareketin üyeleridir ve Protestan mezhebine bağlıdır (Aydınalp, 2011: 44). Bu grup Protestanların Hıristiyanlığın yanlış bir temsili haline geldiğini düşünerek kendi içlerinde ayrılmış ve organize olmuştur (Armstrong, 2017: 8). Fundamentalist görüşe göre İncil yalnızca belirli birkaç konuda değil; yaratılış, ahlak, İsa'nın yeryüzüne inişi vb. tüm konularda başvurulacak tek kaynaktır (Aydınalp, 2011: 44).

Protestan köktenciliği, Amerikanın sekülerleşme sürecindeki karışıklıklarla ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Bu hususta, üç önemli kopma sürecinden söz edilmektedir. İlk kopuş, Protestan kiliselerinin devletten ayrılmasıyla gerçekteşmiştir. İkinci kopma noktası, eğitimin sekülerleşmesidir. Bunlara bağlı olarak Protestan kültürünün toplumsal hayatla arası açılmıştır. Üçüncü kopma ise sekülerleşmenin hayatın tüm alanlarına yayılmasıyla tamamlanmıştır. Protestan fundamentalizminin etkileri halen sürmekte ve zorunlu dini eğitim, evrim, eşcinsel

evlilikler ve kürtaj hakkı gibi tartışmalı konularda kendini göstermektedir (Aydınalp, 2020: 430). Sekülerleşme ve fundamentalizm konusunda sekülerleşme tezini ortaya koyan Peter Berger'in da kabul ettiği gibi öngörülemeyen bir gerçek vardır. Dinin rolü küçüldükçe bu rolün küçülmesini kabullenmeyen ve bu durum karşısında duran topluluklar büyümüştür. Dahası, son dönemlerde dini hareketlerde bir canlanma gözlenmiştir (Emerson ve Hartman, 2006: 130).

Emerson'a göre Protestan köktencilerin mücadele ettiği varlık laik devlet veya seküler dünya düzeni değildir. Onlar bizzat diğer dini gruplarla çatışma içindedir. Dolayısıyla, Yahudi ve Müslüman fundamentalistlerle kıyaslandığında çatışmanın yöneltildiği kişi ve kurumların farklı olduğu anlaşılır. Diğer yandan, çatışma motivasyonlarının benzerlik gösterdiği gerçeği de değişmemektedir. Ayrıca, diğer semavi dinlerin köktenci hareketlerinde de görüldüğü üzere düşman her zaman sekülerleşme süreci değildir. Bazen, dini, modernleştirmeye çalıştığı düşünülen başka bir dini grupla bazen de sekülerliğe ılımlı yaklaşan kişilerle köktenci grupların büyük bir kararlılıkla mücadele ettiği gözlemlenmektedir (Emerson ve Hartman, 2006: 130).

Öte yandan, Steve Bruce fundamentalizm ve sekülerleşme konusunda farklı bir yorum yapmıştır. Bruce, anormal olarak görülen ve tanımlamalar getirmeye çalışılan köktencilik kavramının aslında anormal olmayabileceğini iddia etmektedir. Şu soruyu yöneltir: Dini inanca gösterilen bağlılık mı yoksa dinin geçmişte var olan hakimiyetini kaybederek toplumdaki yavaş yavaş silinmesi mi daha anormaldir? Geçmişe dönüp bakıldığında, değişen ve alışılmadık dışına çıkan hangisidir? (Bruce, 2008: 116-17). Görülen o ki, Bruce bu sorusuyla olağan olanın dindarlık, olağanın dışına çıkanın ise sekülerleşme olduğunu düşünmektedir. Onun bu sorgulamayı yapma sebebi, köktencilik aşırı ve uç bir eğilim olarak görülürken modernleşme ve sekülerleşme süreçlerinin çok normal ilerlediği ve dünyamıza yabancı olmadığı düşüncesinin taraflılığını vurgulamaktır. Başka bir deyişle, fundamentalizmi neyin karşıtı olduğu üzerinden tanımlamak, ona başka bir kavrama bağımlı olma zorunluluğu yüklemektedir. Modernleşme ve beraberinde getirdiği sekülerleşme süreçlerinin son derece sıradan görüldüğü bir düzende herhangi bir dine bağlılık gösterme durumunu köktencilik olarak görmek gitgide normalleşmekte ve bu sayede dindarlık sıra dışı bir yaşam biçimi şeklinde lanse edilmektedir.

Sekülerleşmenin beraberinde köktenciligi getirdiği tezini sorgulayan birçok sosyolog da vardır. Emerson ve Hartman, bu ifadenin her yerde geçerli olmayabileceğini ABD ve Avrupa örneği üzerinden kanıtlamaya çalışmıştır. Sekülerleşmenin ardından fundamentalizmin doğduğu tezini, neredeyse ABD ile aynı derecede modernleşen ve sekülerleşen Avrupa

toplumunda köktenci hareketlerin ABD'deki kadar revaçta olmama sebebini sorgulayarak çürütebileceğimiz ifade edilmektedir. Elbette, Avrupa'da da köktenci hareketler oluşmuş ve varlığını sürdürmüştür. Fakat köktenciliğin popülerlik kazandığı ülkelerle kıyaslandığında daha sakin ve pasif kaldığı görülmektedir. Sonuçta, her toplum kendi gerçekliği içinde ele alınmalı ve kavramlar buradan hareketle değerlendirilmelidir. Özetle, ABD'de gelişen fundamentalist akımın tek belirleyicisi sekülerleşme süreci değildir. Eğer böyle bir durum söz konusu olsaydı, sekülerleşen tüm toplumlarda fundamentalist hareketlerin çoğalması ve gelişmesi gerekirdi (Emerson ve Hartman, 2006: 140).

Riesebrodt köktencilik tanımını reformizm ayrımı üzerinden geliştirmiştir. Esasen farklı amaçları ve savları olan bu iki kavramın ortak noktası toplumsal değişim isteğidir. İki akım da eleştirel ve tepkiseldir. Reformistler toplumsal değişiklik talep ederken yeni alternatifler sunar ve gelenek konusunda katı bir ısrarları yoktur, yeri geldiğinde onu da reddetmekten çekinmezler. Köktenciler ise toplumsal değişikliği halihazırda yaşanmış olan ve kutsal kitap aracılığıyla idealleştirilmiş bir zaman dilimine dönüş olarak görmektedir. Nihayetinde, toplumsal ve dini krizlere karşı kökten değişiklikler talep etme konusunda benzeseler de çözümleri farklı ve kimi zaman da oldukça zıttır (Riesebrodt, 2000: 272).

1.4 Fundamentalizm Yaklaşımları

Fundamentalizme dair sekülerleşme yaklaşımı merkeze alındığında sosyologlar arasından temel iki bakış açısının öne çıktığı söylenebilir. Bunlardan ilki, dinin kaybolmaya yüz tutmuş tüm toplumsal kurum ve ideolojiler gibi son kez bir canlanma yaşadığı görüşüdür. Dini canlanma tezi de denebilecek bu yaklaşıma göre, dini köktenci hareketlerin çoğalması dinin kaybettiği popüleritesini tekrar kazanacağı anlamına gelmemektedir. Aksine, kaybolmadan önceki son çırpınısıdır. Bir diğer görüş de daha önce belirttiğimiz üzere, köktenciliğin sekülerleşmeye tepki olarak ortaya çıktığı ve bu akımın dini bir canlanmaya sebep olduğu yorumunu yapan sosyologlara aittir. Köktenciliği, ortaya çıktığı veya revaçta olduğu dönemden elli-altmış yıl sonrasını inceleyerek değerlendirdiğimiz takdirde dini hareketlerin yeniden dirildiği anlamına geldiğini düşünebiliriz. Warner bu görüşü yeni paradigma olarak adlandırmıştır. Modernleşme ve sekülerleşme, yeni dini hareketlerin ortaya çıkması ve dinin toplumsal alanda canlanmasında büyük bir role sahiptir. Bu süreçlerin en belirgin yaşandığı toplumlarda dine yönelim de daha belirgindir (Heilman, 2005: 183).

Fundamentalist görüşe göre, doğru tektir ve bu doğru tek bir alanla sınırlı değildir; hem kamusal hem özel alanda buna uygun davranılmalıdır. Burada doğruluğundan söz edilen unsur inancın özüdür ve tüm inananlar tarafından sahiplenilmesi beklenmektedir. Her ne kadar köktenciler geçmişle kopmamış bir bağları olduğunu iddia etseler de aslında geçmişi yeniden tasarladıkları söylenebilir. Bu tasarıdaki motivasyonları ise günlük hayatta görüp doğruya veya gerçeğe aykırı buldukları konulara alternatifler geliştirmektir. Dolayısıyla, köktenciliği “karşı kültür” şeklinde tanımlamak yanlış olmayacaktır. Köktenci görüşle ilgili önemli bir nokta da, kişilerin geçmişten bugüne kadar korunmuş ve hatasız olan bir kutsal metne bağlı oldukları ve bunun dışına çıkmadıklarını savunsalar da aslında metinde de kendi savları ışığında seçici davranarak bazı noktaları ön plana çıkarmalarıdır (Heilman, 2005: 183).

Lustick, fundamentalizmi değişmez ve sarsılmaz inançlar doğrultusunda siyasi eylemlerde bulunma faaliyeti olarak tanımlamıştır. Bu şekilde bir tanım, dindarlık ve dini köktencilik arasındaki farkı -en azından sonuçları itibarı ile- ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, İran’da Humeyni rejimi, Amerika’da Evanjelik Protestanlar, Mısır’da Sünni devrimciler ve İsrail’deki Mesihçi/kurtuluşçu Yahudiler dini köktenciliğe örnek olarak gösterilebilir. Bu kişi ve grupların davranışlarını tanımlarken kilit noktamız, inançları ve politik eylemleri arasında olağanın üstünde bir bağlantı görülmesidir. Lustick’in köktencilik tanımında üç önemli unsur mevcuttur. Birincisi, inancın tartışılmaz bir zemine dayandırılmasıdır. İkinci olarak, bu inanç doğrultusunda gerçekleştirilecek her türlü eylemin Tanrı tarafından yönetilmekte olup yetkinin ona ait olduğuna dair inanca sahip olunmasıdır. Son olarak ise tüm bunlardan hareketle siyasi anlamda kapsamlı ve hızlı değişiklikler yapma arzusudur. Bu üç özelliğin bir arada bulunduğu zihniyete sahip olup buna göre hareket eden kişi ve grupları dini köktenci olarak tanımlamak mümkündür (Lustick, 1986: 6).

Lawrence’in *Tanrı’nın Savunucuları* adlı çalışmasına kadar köktencilik ve din üzerine kayda değer çalışmalar yapan pek fazla sosyolog olmadığı görülmektedir. Lawrence’a göre fundamentalizm modernizmle çatışma yaşayan tepkisel bir harekettir. Yani fundamentalizmin modernliğin geliştiği toplumlarda görüldüğünü, dolayısıyla kültürler üstü bir şekilde ortaya çıktığını savunmaktadır (Emerson ve Hartman, 2006: 133).

Köktenciler için savaş hiçbir zaman bir dönemle sınırlı kalmamış ve kalmayacaktır. Hakikat galip gelene dek dünyayla mücadele devam edecektir. Önemli olan mücadelenin süresi değil uğruna mücadele edilen değerlerdir ve bu sebeple on yıllarca süren bir çalışma köktenciler için

çok uzun bir süre değildir. Kimi sosyologlar köktencilerin uğraşlarının yüzlerce yıl devam edeceğini söylerken kimileri de bunun sonu gelmeyecek bir süreç olduğunu düşünmektedir.

Köktencilik dinler üstü ve genellenebilecek bir kavram olmadığını savunanların ifade ettiği üzere; Protestan bir köktenciyle Hindu bir köktenciye aynı başlık altında değerlendirmek yanlış olacaktır. Zira azımsanmayacak farklılıklar söz konusudur. Bazı akademisyenler ise bu kavramın İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilik için kullanılabileceğini fakat diğer dinler için uygun olmadığını ileri sürmektedir. Bu üç din arasında diğerlerine kıyasla ortak noktaların çok olması, köktencilik faaliyetlerinin benzerlik göstermesinde veya gösterdikleri bazı ortak davranışların köktencilik olarak tanımlanmasında etkili olmuştur (Emerson ve Hartman, 2006: 130). Tarihsel arka planlarının, siyasi süreçlerinin ve kültürlerinin doğurmuş olduğu farklılıkların yanında bahsi geçen ortak noktalar İbrahimi dinler olmalarından kaynaklanmaktadır. Yani, dini değerler kutsal metinler tarafından desteklendiğinde köktenci bir hareketin ortaya çıkması çok daha olasıdır (Almond, Sivan ve Appleby, 1995: 404). Sonuçta, köktencilikğin ortaya çıkmasında etkili olan nedenler benzer bulunmuş; farklı toplum ve dinlerdeki farklı hareketler ortak bir başlıkta toplanabilmiştir. Riesebrodt da bu şekilde düşünmektedir. Ona göre, köktenci hareketler birbiriyle benzerlik gösteren sosyolojik ve mantıksal şartlar altında oluşmuştur (Riesebrodt, 2000: 270).

Kimi zaman gelenekçilik ve fundamentalizm aynı veya benzer anlamları ifade etmek için kullanılmaktadır. Riesebrodt burada bir ayrıma gitmiş ve köktencilikle gelenekçiliğin farkları üzerinde durmuştur. O da bu iki kavramın benzer olduğunu savunmakta fakat kavramları aktif ve pasif olmak üzere sınıflandırmaktadır. Ona göre gelenekçilik yalnızca bir düşünce yapısıdır. Dini inanış şeklinde geleneğe bağlı kalma fikrini ve geçmiş dönemlerdeki dini kültürle gönülden bağ kurmuş kişileri tanımlamaktadır. Köktencilik ise fikirde kalmış ve pasif durumda olan bu kavramın aktif biçimde savunulmasını ifade etmektedir. Gelenek ve modern dünya arasındaki gerilim, köktencilikği doğuran faktörlerden birisi olarak kabul edilebilir. Riesebrodt'un deyişiyle köktencilik tepkisel bir gelenekselciliktir (Riesebrodt, 2000: 276). Köktencilik, hayata alternatifler arar, yeniliği reddeder ve en önemlisi de kendi doğrusunu başkalarına da dayatarak gelenekçilikten daha etkili bir imaj sergiler (Riesebrodt, 2000: 272).

Yahudi Ortodoksisinin temsilcilerinden olan Hatam Sofer'in "*Yeni olan her şey Tora'da yasaklanmıştır.*" ifadesi fundamentalist bakış açısını yansıtmaktadır. Fundamentalistlerin yorumları reddetme konusunda paradoksal bir tutum sergilediği söylenebilir. Çünkü

benimsemiş oldukları tavır da bir tür yorumdur (Albayrak, 2007: 27). Ayrıca fundamentalist faaliyetler incelendiğinde modernizme çeşitli alternatifler ürettikleri de görülmektedir. Yeniliğin reddi ve alternatif üretimi ilk bakışta çelişkili görünse de fundamentalist grupların yer yer bu ikisini dengeli bir şekilde sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Yeni olan her şeyi tamamıyla reddeden ve geleneğe bütünüyle bağlı kalan katı gelenekçiliği onlar da eleştirir. Çünkü böylesi bir tavırla başarı elde edemeyeceklerinin farkındadırlar. Bunun yerine savundukları değerlere genel anlamda bağlı kalıp aynı zamanda da toplum tarafından tercih edilebilecek “yenileştirilmiş” alternatifler üreterek dengede kalmak onları başarıya ulaştırmaktadır. Fundamentalistlere göre yalnızca muhafazakar kalmak yeterli değildir, mücadele etmek ve aktif davranmak gerekmektedir. Bu noktada dengeli olmak ve geçmişin otoritesine bağlı kalmak çok önemlidir (Almond vd., 1995: 402).

1.5 Toplumsal Hayat ve Fundamentalizm

Fundamentalist grupları incelerken Weber’in dünyaya yönelik dini tutumlarından bahsetmemiz gerekir. Kişilerin dünyaya bakışlarında dinin etkili olduğu üç çeşit tutumdan söz etmek mümkündür. Bunlar; kabullenmek, reddetmek ve iş birliği yapmaktır. Riesebrodt’a göre fundamentalistlerin dünyaya yönelik tutumu ret seçeneğine daha yakındır. Pekala bu süreç reddetmekle bitmeyecektir; reddetmek beraberinde ya dünyadan geri çekilmeyi ya da dünyayı kontrol çabasını getirmiştir. Fundamentalistlerin kimi zaman dünyadan çekildiğini, kimi zaman kontrol etme konusunda istekli olduğunu ama çoğu zaman ikisini birden yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Böylece kendilerini toplumdaki soyutlamalarını fakat aynı zamanda da siyaseti kullanarak yönetimde söz sahibi olma isteklerini anlamak kolaylaşacaktır (Riesebrodt, 2000: 274). Dünyaya karşı takınmış oldukları bu ikili tavır, fundamentalistlerin amaçlarına ulaşma konusunda ne kadar ısrarcı olduğunu göstermektedir.

Modern hayatın getirdiği yenilikleri reddeden bu gruplar, protestolarını yaymak ve duyurmak adına kitle iletişim araçlarını oldukça etkili kullanmaktadır (Riesebrodt, 2000: 277). Amaca giderken araç olarak teknolojiyi kullanmakta bir sakınca yoktur. Siyaseti, diğer grupları ve medya araçlarını amaçları uğruna kullanmak onlar için sıradan ve olması gereken bir tavidir. Aynı şekilde siyaset de hiçbir zaman bir amaç olmayacaktır fakat istediklerini yaptırmak adına fundamentalist gruplar tarafından kullanılmasında bir sakınca yoktur.

Dini fundamentalizm, sadece belirli alanlara yönelik bir müdahale çabasından ziyade, hayatın tüm alanlarını kuşatan ve kutsal metinlerde yer alan unsurlara göre yaşanması

gerektiğini savunan bir görüş biçimidir. Bu fikir yapısı ise pasif bir istekle kalmayıp yer yer şiddet ve hatta terörle sonuçlanabilmektedir. Ayrıca, bu tür grupların yalnızca sosyal hayatta değil kutsal kitabı ele alış biçimlerinde de bir seçicilik söz konusudur. Sözelimi, kutsal metinlerdeki savaşla ilgili ayetler barışla ilgili ayetlerden çok daha fazla vurgulanmakta ve buna binaen bir tavır oluşturulmaktadır (Riesebrodt, 2000: 285).

Toplumsal ve dini birçok problem olmasına rağmen fundamentalist gruplarca en çok tartışılan ve müdahale edilmeye çalışılan hususların başında aile, cinsiyet ve kadın konuları olması dikkat çekicidir. Hıristiyanlık bağlamında, bu grupların aileyi ve cinsiyet rollerini ekonomi ve siyasetin önüne koymasının en önemli sebebinin, Riesebrodt, ailenin toplumdaki işlevsel pozisyonuyla açıklamaktadır (Riesebrodt, 2000: 285).

Fundamentalist zihniyete göre kadının hayattaki rolü anne olmak ve eşine hizmet etmektir. Bu hizmet; cinselliği, çocuk yetiştirmeyi, yemek ve ev işi yapmayı kapsamaktadır. Erkeğin rolü ise babalık rolleri ve aileyi korumaktır. Koruma görevi hem güvenlik ihtiyacını hem de para kazanarak geleceği garantiye almayı içermektedir. Özetle kadının görev yeri evin içi, erkeğin görev yeri ise dışıdır (Riesebrodt, 2000: 280). Cinsiyet rolleri değişir; kadın asıl işi olan annelik ve ev hanımlığı rollerini bırakıp iş hayatına atılır ve çocuklar evde otoriter bir baba figürü görmeyip başıboş bir şekilde yetişirse aile yapısının bozulması kaçınılmazdır. Aile yapısının bozulması da beraberinde toplumsal bir bozulma ve çöküşü getirecektir. Dolayısıyla, aile, ekonomi ve siyasetten daha önemlidir. Yine cinsiyet ve aile rolleri meselesi modernistler ve köktenciler arasında en çok tartışılan konu olması sebebiyle sembolik bir önem de kazanmıştır (Riesebrodt, 2000: 285).

Modern toplumlarda ise toplumsal cinsiyet rolleri sorgulanmış ve eleştirilmiştir. Kadın ve erkeğin, doğuştan sahip olmadığı fakat dinler ve gelenekler yoluyla onlara yüklenmiş bu cinsiyet rollerinin tersine bir yaşam sürdürmesi modern bireyleri genel anlamda rahatsız etmemektedir (Riesebrodt, 2000: 280). Diğer yandan, her ne kadar köktencilik kadının toplumsal hayattaki pozisyonuna ve bunu adil hale getirmek için vermiş olduğu mücadeleye karşı olsa da, bu karşıtlık kadınların farkındalığını artırmış, hatta dini feminist hareketlerin ortaya çıkmasında etkili olmuş denebilir. Bu durum, sekülerleşme ve modernleşme süreçlerinin dini radikal hareketlere etkisiyle benzerlik göstermektedir. Sonuçta, kısıtlama veya yasaklama üzere atılan adımlar, değerlere daha çok sahip çıkılmasına sebep olabilmektedir.

Riesebrodt, köktencilik ve karizmatik dini eğilimlerin ilişkisi üzerinde durmuştur. Ona göre, karizmatik dini gruplar da köktencilğe meyletmektedir. Fakat bu eğilim, her karizmatik grubun köktenci özellikler gösterdiği anlamına gelmez. Bu iki akım arasındaki ortak noktalar, dine güçlü bağlılık, bu uğurda aşırılıklara kaçmak ve zaman zaman grupta var olmayı amaç haline getirmektir. Yazar, gelenekselliğin ve karizmatik otoritenin araç olmaktan çıkıp amaca dönüştüğü noktada grubun köktencilğe meylettğini ifade etmektedir (Riesebrodt, 2000: 273).

Iannacone, dini fundamentalizmi açıklarken dini çeşitlilik imkanından söz etmektedir. Dini çeşitliliğe izin verilen ve dini baskı yapılmayan bir toplumda dini köktencilik ve şiddetin gelişme ihtimalini daha az görmektedir. Rekabetçi dini bir pazarın oluştuğu, kişilerin bu pazardan özgürce dini görüşlerini seçebildiği ve bunu dilediğinde yaşayabildiği bir toplumda kişiler bu denli katı ve sert dini hareketlere sığınmak zorunda hissetmeyecektir. Iannacone'e göre bu noktada hükümetlerin sorumluluğu büyüktür çünkü dini pazarın ulaşılabilir olması hükümetin kontrolündedir. Yasakçı bir zihniyet, insanların katı tutumlu olmasını dolaylı yoldan desteklemektedir. Devlet bu yasağı iki şekilde koymaktadır. İlki, tüm dini grupların baskılanması, ikincisi ise bir dini grubun diğerlerine tercih edilmesidir. İki durumda da tercih edilmeyen kişi ve grupların kendilerini daha katı ve içe kapanık bir sosyal grubun içinde bulup buraya sığınması kaçınılmaz görülmektedir (Iannacone, 1997: 114).¹

Köktencilğin ortaya çıktığı yıllardan bu yana yaşam tarzları da elbette değişime uğramıştır. Fakat yaşam tarzındaki değişim bir yana, geçmişle kıyaslandığında grup üyelerinin toplumun farklı statülerindeki kişilerden oluştuğu görülmektedir. Eskiden fundamentalist eğilimler gelenekçi gruplardan çıkarken ikinci kuşak fundamentalistlerin toplumun seküler kesiminden geldiği gözlenmektedir. Köktencilikte buldukları ortak paydalardan biri radikal ataerkidir (Riesebrodt 2000: 279). İlk nesil köktencilerin fazla tepki görmeleri ve toplumun dışlanan bir kesimi olmaya itilmelerinden ötürü kendilerini yabancılaşmış hissetmeleri söz konusuken ikinci nesil köktenciler toplumla iç içe yetişmiş, modern eğitim almış, kültürlü ve daha özgüvenli bireylerden oluşmaktadır (Riesebrodt, 2000: 283). Bu değişimin siyasi gelişmeleri de beraberinde getirmesi beklenmedik değildir. Çünkü toplumun eğitilmiş, yetişmiş ve yönetimde belirleyici olan kesimi tarafından sahiplenilmiş bir ideoloji hem sosyal hem siyasal anlamda daha başarılı olacaktır.

¹ Aktaran için bkz. (Emerson ve Hartman 2006: 137).

Fundamentalist gruplar ekonomik açıdan incelendiğinde ise genelde toplumun orta sınıfının baskın olduğu ve ana gövdeyi oluşturduğu görülse de ekonomik anlamda bir çeşitlilikten söz etmek mümkündür. Kısacası, köktenci fikir yapısını toplumun belli bir kesimiyle bağdaştırmak gerçeği tam anlamıyla yansıtmayacaktır. Bu gruplar içinde her sosyal tabakadan insan bulmak mümkün olduğu için sınıfsal bir genelleme yapmak zordur (Riesebrodt, 2000: 277).

2. Yahudi Fundamentalizmi

2.1 Yahudi Fundamentalizminin Dini ve Kültürel Zemini

Yahudi köktencilikliğini anlayabilmek için öncelikle İsrail Devleti'nin kökenleri hakkında fikir sahibi olmak gerekmektedir. Yahudiliğin ilk dönemi olan kutsal kitap döneminin (biblical period) başlangıç noktası bilinmemekle beraber, MÖ 5. yüzyılda son bulunduğu düşünülmektedir. Bu dönemde Yahudi kutsal kitabı oluşturulmuş ve Yahudi kelimesinin geldiği *Yehudim* kökü o dönemdeki yerleşimcileri tanımlamak için kullanılmıştır. Sonradan Yahudi olarak anılacak toplulukların büyük bir kısmının kutsal kitaba kayıtsız olduğu bilinmektedir. Ayrıca bir kısmı da bu dönemde putlara tapmaktadır. Çok küçük bir kısmı ise sonradan bir din olarak varlık sahnesinde yer edinecek ve henüz görünürlük kazanmamış Yahudi inancının peşinden gitmiştir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 30).

Yahudiliğin tarihsel gelişiminde ikinci sırada ise İkinci Mabed dönemi yer almaktadır. İkinci mabedin Romalılar tarafından yıkılmasıyla son bulan bu dönem MÖ 5. yy ve MS 70. yy arası kapsamaktadır. Yahudi dininin görünürlüğüne kazanması bir inanç topluluğu olarak "Jews" kavramının Yahudiler için kullanılmasından anlaşılmaktadır. Yahudilerin dışa kapalı bir topluluk olması gerektiği inancı ve Yahudi kutsal kitabına duyulan bağlılık ikinci dönemde ortaya çıkmış ve yerleşik hale gelmiştir. İlk defa Yahudi olanlar ve Yahudi olmayanlar ayrımı yapılmış ve günümüze kadar devam edecek olan dışlayıcı Yahudi tavrı, dini bir gereklilik haline gelmiştir. Bu dönemde bir yandan Yahudi inanç esasları belirlenerek ortaya konmuş, bir yandan da siyasi sebeplerle Yahudilik dininde Helenizm etkisi görülmeye başlamıştır. O dönemde Akdeniz Bölgesi'nde yaşayan Yahudiler Helenizm etkisine daha çok maruz kalmış, hatta konuştukları dil olan Yunan diliyle ibadet etmişlerdir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 30).

Bazı araştırmacılar tarafından ikinci Mabedin yıkılmasıyla başladığı düşünülen üçüncü dönem, bazılarına göre ise Yahudilerin Roma hükümdarlığı altında yönetildiği Roma Dönemi'yle başlamıştır. Bu dönem Yahudiliğin farklı topluluklarda yayıldığı bir zaman

dilimidir. Kutsal kitap derinlemesine incelenmiş ve çalışılmıştır. Ayrıca, Yahudilik tarihinin en önemli olayı olup tüm geleceklerini etkileyecek olan Yahudilere yönelik ırkçılık ve diaspora da bu dönemde belirginleşmeye başlamıştır. Yahudilik tarihinin üçüncü döneminde gelişen en önemli hadise “*Kabbala*” olarak isimlendirilen Yahudi mistisizminin ortaya çıkışıdır. Mesih inancının da bu disipline dayanarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu inanç, ilerleyen zaman diliminde Yahudi inancına dönüşmüştür. Shahak ve Mezvinsky’nin bahsettiği altın çağ bu dönemin sonunda gerçekleşmiştir. Köktencilerin genel amacı tarihi olarak bu dönemdeki dini yaşam ve pratikleri tekrar canlandırmaktır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 30).

Yahudi tarihindeki son ve hala içinde bulunduğumuz dönem de modern dönem şeklinde isimlendirilmiştir. Bu dönemler her tarihçiye göre aynı şekilde sınıflandırılmamıştır. Kimi tarihçiler modern döneme modern öncesi dönemden doğrudan atlamıştır. Shahak ve Mezvinsky’e göre bu sınıflandırmada asıl önemli olan nokta Yahudi tarihine vakıf olmaktır. Çünkü, köktencilik modern döneme bir tepki olarak ortaya çıktığını varsaydığımızda moderniteye geçiş ve bunun dini ve toplumsal yansımalarıyla ilgili fikrimiz olması gerekmektedir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 30).

Yahudi fundamentalizmini anlamak için Yahudilerin tarihini kısaca ele almakta ve açıklamakta fayda vardır. Tapınağın ikinci kez yıkılması ve Yahudilerin Roma topraklarına dağılmasının ardından Yahudi topraklarına geri dönme isteği tüm Yahudilerce ortak bir şekilde paylaşılmaktaydı. Bu tema o kadar tanındı ki diaspora kavramı söz konusu olduğunda akla ilk Yahudiler gelmektedir. Yahudiler yüzlerce yıl boyunca Yahudi düşmanlığına (anti-semitizm) maruz kalmıştır. Öyle ki günümüzde bile anti-semitizmden hala söz edilmektedir. Dolayısıyla, günümüzde İsrail Devleti’nin sınırları içinde kalan Yahudi kutsal topraklarına dönmek onlar için çok büyük öneme sahiptir (Nahya, 2005: 66). Sonuçta, Yahudilik tarihindeki soykırım, siyasi mücadeleler ve o döneme ait ideolojiler, İsrail’in kuruluşu da dahil olmak üzere Yahudilerin bugününü şekillendirmiştir (Nahya, 2005: 67).

İsrail toplumunun günümüzdeki dindarlık şekillerini bir sonraki başlıkta inceleyeceğiz, fakat bu kısımda dindar grupların tarihsel süreçte nasıl şekillendiğinden söz edeceğiz. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa’da, kurucusu Rabbi İsrail Ba’al Shem Tov liderliğinde gelişen Hasidizm akımı, dindar manasına gelen “*hasid*” kökünden ortaya çıkmıştır. Bu hareketin oluşmasındaki ana etkenlerden birisi belli bir dönem dünyadaki tüm Yahudileri

etkisi altına alan Sabetaycılık akımıdır. Bu akımın kurucusu İzmir doğumlu olup kendini Yahudi dünyasında mesih ilan eden Sabetay Sevi'dir (Nahya, 2005: 68).

Hasidizmin Sabetaycılık gibi "sapkın" bir noktaya ulaşması endişesi üzerine *Misnagdim* hareketi ortaya çıkmıştır. Kurucusu Rabbi Elijay Ben Solomon'dur (Nahya 2005: 69). Her ne kadar modern zamanda ultra-Ortodoksluk ve Hasidizm birbirinin yerine kullanılmış olsa da başlangıçta Hasidizm liberal bir çizgide ilerlemekteyken Misnagdimler o zamanın Ortodoks çizgisini temsil etmekteydi (Jewish Virtual Library, 1998). Sonuçta bu iki akım birbirine düşman iki ideolojiye sahip olsa da onların da diğer dindarlar gibi ortak bir düşmanı vardır: Yahudi aydınlanması.

Ortodoks Yahudilik de diğer Yahudi dini akımlar gibi Tanrı'nın kutsal kitap yoluyla aktardığı mutlak otoritesine dayanan bir dini inanç şeklidir. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında öncelikle Macaristan, sonrasında Almanya'da yaygınlaşmıştır. Fransa ve İngiltere'de o dönemde reformist Yahudilik yaygın olduğu için bu bölgelere ulaşması gecikmiştir. Günümüzde Ortodoks Yahudilik büyük ölçüde İsrail ve ABD'de yaygındır (Liebman, 1993: 276).

Agudat Yisrael (İsrail Birliği) ise Ortodoksluğun siyasi ayağı olarak bilinmektedir. İdeolojik olarak Ortodoks Yahudilerle aynı inançları paylaşır. Fakat siyasetle ilgilendikleri için ideolojileriyle pratik hayatları arasında bir çatışma söz konusu olmuştur. Bu doğrultuda, İsrail Birliği anlamına gelen Agudat Yisrael örgütü siyasi konularda Yahudi şeriatının göz ardı edilmemesi için önemli bir baskı ve denetim mekanizması haline gelmiştir. Agudat Yisrael bağluları siyonist görüşü benimsememiş ve bu inancı insanların Tanrı'nın çizdiği kadere müdahale etmesi olarak görmüştür. Siyonistler ve toplumun geri kalanı da aynı şekilde bu örgüt için pozitif hisler taşımamaktadır. Agudat Yisrael, "sapkın" ve uç noktada bir hareket olarak anılmaktadır (Nahya, 2005: 71). İkinci Dünya Savaşı ve Holokost'un etkisiyle birlikte siyonizm Yahudi toplumunda anlam kazanmış ve Ortodoks inancın gücü zayıflamıştır. Zaman içerisinde, siyonizm karşıtlığı yumuşamış ve faaliyetlerine devam ettikleri görülmüştür (Nahya, 2005: 72).

Muhafazakâr Yahudilik ise Avrupa'da ortaya çıkmış, ardından ABD'de yaygınlaşmıştır. Bu hareket aşırı uç gruplara yönelmekten kaçınan Yahudilerin ilgisini çekmiş ve destek görmüştür. Muhafazakâr Yahudilik gelenekle modernite arasında bir köprü kurmuş ve dengeli bir tutum sergilemiştir. Savaş sonrası Yahudilerin dünyada yayılmış oldukları ülke ve toplumlara uyum sağlaması için muhafazakâr Yahudi düşünce yapısı uygun bulunmuştur. Kadınları dini okullara

almaya başlayan ve ilk defa bir kadına Rabbi sıfatının verilmesini sağlayan muhafazakâr düşünce yapısı 1985'e kadar geçen süreçte İsrail'de 40 civarı cemaat oluşturmuştur (Nahya, 2005: 72).

Reformist Yahudilik, Fransız İhtilali'nin etkisiyle Yahudi topluluklarının vatandaş olarak kabul edildiği ve özel işaretlerin öneminin azaldığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde Yahudi gettolarının da yok olması, bu akımın yükselişine zemin hazırlamıştır. Reformist Yahudilik, dini inançların modern öğretilerle harmanlandığı, din ve dünyanın birbirine düşman iki unsur olarak görülmediği ve hayatın akışına uyum sağlayan bir ideolojidir. Liberal Yahudilik veya İlerici Yahudilik şeklinde de isimlendirilmiştir. Reformist Yahudilerin çoğunluğu ABD ve Kanada'da yaşamını sürdürmüştür. Reformist topluluklar, ibadetlerini aynı şekilde fakat İngilizce dilinde yerine getirir, akşamları kadın ve erkek beraber oturarak yemek yer ve duaları ise sinagoglarda çalgı aletleri eşliğinde okurlar (Nahya, 2005: 73).

Bu bölümde ele alacağımız son dini hareket ise Yeniden Yapılandırmacı Yahudiliktir. Kurucusu Rabbi Mordecai Kaplan'dır. Yeniden Yapılandırmacı Yahudilik tarihteki ve günümüzdeki tüm dini unsurların birleştirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Bu hareket ABD merkezli ortaya çıkan tek Yahudi akımıdır. Yahudilik bu akım için yalnızca dini bir içerik değildir, aynı zamanda bir uygarlıktır. Buna bağlı olarak sinagoglarında yalnızca dualar okunmaz, aynı zamanda drama, dans, müzik ve spor gibi aktivitelere de yer verirler (Nahya, 2005: 75).

Siyonist ideoloji ise 19. yüzyılda popüler hale gelmiş; Yahudi milliyetçiliğinin kurumsal bir değer kazanmasının hedeflendiği, Yahudi atalardan miras kalan toprakların geri kazanılmasının arzulandığı bir düşünce yapısıdır. Bu ideolojiye göre, Yahudilerin en büyük sorunu uluslarına ait bir devletlerinin olmamasıdır. Buna bağlı olarak Filistin'deki Yahudi topraklarını geri kazanmayı ve bir Yahudi devleti kurmayı amaçlarlar. Siyonist hareket; kuruluşu, hedefleri ve siyasi eylemleri bakımından seküler bir ruh taşımaktadır. Bu sebeple de ultra-Ortodokslar tarafından reddedilirler. Ancak, tüm Yahudi hareketleri arasından amacına en yüksek düzeyde ulaşmış olan; siyonist harekettir (Nahya, 2005: 76-77).

İsrail Devleti'nin 1948'de kuruluşu tüm Yahudiler için bir zaferdir ve mutlulukla karşılanmıştır. Fakat Müslümanlar ve diğer birçok devlet tarafından bu olay ilhak olarak görülmüştür. Çünkü, kutsal toprak olarak görülen mekanların diğer din ve kültürlerin kutsal mekanlarıyla çakışması, işgal ve tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Altı Gün Savaşları

sonrası İsrail; Doğu Kudüs, Batı Şeria, Golan Tepeleri, Sina Yarımadası ve Gazze şeridini ele geçirmiştir. En kötümser bakan Yahudi için bile bu çok önemli bir zaferdir. Diğer yandan, bu gelişmeler ele geçirilen bölgelerde yaşayan Arap halkının sınırdışı edileceği anlamına gelmektedir. Wolffsohn, bu savaşın İsrail'in mağlubiyetiyle sonuçlandığı takdirde de yine aynı olayların yaşanacağını, yalnızca aktörlerin değişeceğini belirtmektedir. Sonuçta, kutsal mekanı geri almak söz konusu olduğunda iki tarafın da memnun olmasının imkanı yoktur (Wolffsohn, 2021: 15-21).

Yahudi fundamentalizmi de diğer dinlerin köktenci gruplarında olan belirli karakteristiklere sahiptir. En önemli ortak noktaları geçmişte var olmuş saf ve temiz dindar toplumu günümüzde yeniden var etme motivasyonlarıdır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 8). Yahudi yaşamında bu fundamentalist motivasyon çağdaş dönemde 1970'lerde ortaya çıkmıştır. Bu motivasyonun dindarlar arasında yayılmaya başlaması İsrail ve Filistin arasındaki barış süreçleri önünde büyük bir engel olmuştur. Aslında bu iki olay birbirinden bağımsız gelişmemiş, zaten fundamentalizmi tetikleyen unsurlardan en önemlileri barış süreci ve bu doğrultuda gerçekleşen anlaşmalar olmuştur. Barış için yapılan pazarlıklar ve İsrail'in bazı topraklardan geri çekilme ihtimali fundamentalistleri öfkeliendiren ve devlete güvenmek yerine kendi önlemlerini almaya iten önemli bir faktördür (Lustick, 1986: 2).²

2.2 Yahudi Fundamentalizminin Temel Özellikleri

Yahudi fundamentalizminin temel esaslarını şu şekilde özetlemek mümkündür:³

1. Yahudi halkı eşsizdir ve Tanrı'yla yapılmış olan ahit sebebiyle hiçbir zaman sıradan olmayacaktır. Seküler siyonist düşüncenin Yahudi halkının "normalleşmesi" (diğer milletlerle aynışması) konusundaki çabası kabul edilemezdir. Yahudi halkı tüm milletlerden farklı ve benzersizdir (Fisch, 1978: 20).

2. Filistinli Araplarla gerçekleşen çatışmalar normal bir siyasi rekabetten daha fazlasıdır. Buna göre Arapların İsrail Devleti'ne göstermiş oldukları düşmanlık anti-semitizm kaynaklıdır. Filistin ile süregelen anlaşmazlıklar Yahudilerin, ulusların kurtuluşundaki işlevinin fark

² Günün sonunda, fundamentalistlerin nihai hedeflerini elde edebildiği söylenemese de, İsrail siyaset tarihinde önemli bir yere sahip oldukları inkar edilemez bir gerçektir. Birçok yerleşim kurmuş, şiddet olaylarına sebep olmuş, hükümetlere tavizler verdimiş ve mali destekler almışlardır.

³ Lustick, bu esasları Harold Fisch'in "The Zionist Revolution: A New Perspective" adlı kitabından aktarmıştır. Kitap için bkz. (Fisch, 1978).

edilmesinden kaynaklanmakta ve Filistin’i savunmak dünyanın kaderini reddetmek anlamına gelmektedir (Fisch, 1978: 92).

3. İsrail’in uluslararası arenada sahip olduğu yalnızlık, kutsal kitap kaynaklı “seçilmişliğinin” açıkça kanıtıdır (Fisch, 1978: 101).

4. Uzlaşma, kesinlikle barış getirmeyecektir. Filistin-İsrail çatışmasını sıradan bir siyasi problem olarak görmek olayların arkasında yatan metafizik sebepleri görmezden gelmek anlamına gelmektedir. Geçici anlaşmalar kabul edilebilir, ancak bu anlaşmalar İsrail ulusunun kalıcı olarak elde edeceği huzuru tesis için bir araç olarak kullanılmalıdır (Fisch, 1978: 93).

5. “Kutsal” İsrail toprakları üzerindeki Yahudi yönetimi önemli bir role sahiptir. Yahudi halkının kaderinin gerçekleşmesi için Tanrı, Yahudi toplumu ve Yahudi toprağı arasında bir iş birliği sağlanmalıdır. Kutsal topraklar üzerinde gerçekleşecek Yahudi egemenliği kurtuluş süreci için büyük bir önem taşımaktadır. Bu sorumluluk İsrail’in yönetimine aittir ve bu uğurda hiçbir fedakarlıktan kaçınılmamalıdır (Fisch, 1978: 20).

6. Siyaset ve tarih, Tanrı iradesinin birer yansımasıdır ve kurtuluş sürecinde önemli iki unsurdur. Altı Gün Savaşı ve Yom Kippur Savaşı kurtuluş sürecini hızlandıran önemli etkenlerdir. Sürecin tamamlanması da çağdaş siyasi hamlelerle mümkün olacaktır. Doğru siyasi hamleleri belirlemek ise kutsal kitabın doğru anlaşılmasından geçmektedir (Fisch, 1978: 78, 86-87).

7. Yahudi halkının kurtuluşu ve İsrail halkının hayatta kalması Yahudilerin inançlarına duydukları bağlılıkla mümkün olabilir. Filistin’le uzlaşmayı ve topraklardan geri çekilmeyi savunan İsraililer Batı’nın manevi zayıflığının etkisi altında kalmıştır. Bu tür fikirlerin yerini doğru Yahudi inancı ve kutsal toprak bilinci almalıdır (Fisch 1978: 165-66; Lustick, 1988: 33).

Bu esaslara bağlı olarak Yahudi fundamentalizminde öne çıkan bazı temalar aşağıda daha detaylı incelenmeye çalışılacaktır.

2.2.1 Kutsal Toprak İnancı ve Yerleşim Anlayışı

Vaat edilen topraklar meselesi Yahudi fundamentalizminde en çok öne çıkan konulardan birisidir. Öyle ki bazı köktenci grupların kuruluş ve varlık amaçlarını bu mesele belirlemiştir. Tanrı tarafından Yahudilere vaat edilmiş olan topraklara İsrail halkının yerleşmesinin kefarete

gününe yaklaştıracığını, böylece Tanrı'nın İsrail'i koruyacağı ve terk etmeyeceğini düşünmektedirler (Liebman, 1993: 68).

Tevrat yasalarına bağlı olarak savunulan kutsal toprak meselesi Yahudi köktenciler için oldukça önemlidir. Tanrı tarafından vaat edilmiş toprakların elde edilmesi söz konusu olduğunda barış ve huzur temaları geri planda kalmaktadır. Bu bakış açılarını da yine Tevrat'a dayandırmışlardır. Buna göre, topraklar için verilen mücadele barıştan çok daha önemlidir (Frosh, 2009: 210). Hem dindar Yahudiler hem de fundamentalistler tarafından ortak bir şekilde kabul edilen vaat edilmiş toprak inancı Tevrat'taki şu ayetlere dayanmaktadır:

“RAB Avram'a, “Ülkeni, akrabalarını, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git” dedi (Yaratılış 12: 1).”

“RAB Avram'a görünerek, “Bu toprakları senin soyuna vereceğim” dedi. Avram kendisine görünen RAB'be orada bir sunak yaptı (Yaratılış 12: 7).”

“O gün RAB Avram'la antlaşma yaparak ona şöyle dedi: “Mısır Irmağı'ndan büyük Fırat Irmağı'na kadar uzanan bu toprakları –Ken, Keniz, Kadmon, Hitit, Periz, Refa, Amor, Kenan, Girgaş ve Yevus topraklarını– senin soyuna vereceğim (Yaratılış 15: 18-21).”⁴

Fundamentalistler arasında kutsal toprak inancı yalnızca dini değil aynı zamanda dini inançların milliyetçi hislerle birleştiği duygusal bir anlama sahiptir. Ayrıca, kurtuluşun ancak kutsal topraklara sahip çıkılırsa gerçekleşeceğine duydukları güçlü inanç da unutulmamalıdır. Daha önce de değinildiği gibi, Tanrı'nın Yahudi halkını kurtuluş planı kutsal topraklardan vazgeçilmesi durumunda engellenecek ve kurtuluş gerçekleşemeyecektir. Kutsal toprak bilinci yalnızca fundamentalistler arasında değil Yahudi halkı tarafından da benimsenmiştir. Öyle ki fundamentalistlerin aşırılıkçı birçok hareketinden rahatsız olmaları ve kınamalarına rağmen kutsal toprak konusunda teorik olarak hemfikirdirler. Sıradan bir Yahudi ile fundamentalist bir Yahudiyi birbirinden ayıran unsur da kutsal toprak konusundaki inanç farklılığı değil bu konudaki kararlılıkları ve dayatmacı tutumlarıdır (Frosh, 2009: 210).

⁴ Tevrat alıntıları için bkz. https://www.kutsalkitap.org/online-tevrat-oku/?utm_source=google-search-ads&utm_medium=cpc&utm_campaign=Google+Grant&gclid=Cj0KCQjwl8anBhCFARIsAKbbpyR-FZGw87X0_AvP3siyUhysydROtbPIGTRaBylRW6mA8_pbQlJ5HcMaAhlMEALw_wcB (Erişim Tarihi: 02.09.2023)

Yerleşim hareketlerine katılım ise kutsal toprak ve kurtuluş inancıyla birlikte anlaşılmalıdır. Yahudi kutsal kitabında yerleşim politikasını ilgilendiren iki önemli öğüt bulunmaktadır ve bu öğütler Haredileri diğer dindar veya milliyetçilerden ayıran en önemli unsurlardan birisidir. Bunlardan ilki Yahudilerin Yahudi olmayanlara karşı isyan etmemeleri ve ikincisi ise Mesih gelene kadar Filistin'e göç etmemeleri gerekliliğidir. Bu iki kural siyonizm düşüncesiyle ve yerleşim hareketleriyle tamamen zıttır. Bu mesele Haredilerle yerleşim destekçisi fundamentalistleri zaman zaman karşı karşıya getirir ve Haredilerin siyonizm düşmanlığının ana sebebidir. Moses Mendelsohn ve Rabbi Rafael Hirsch gibi Yahudilik açısından önemli birçok isim bu iki yasağın devam ettiği ve uygulanması gerektiği görüşünde hemfikirdirler. Hirsch, 1837 yılında Yahudilerin kendi devletlerini kendi başına kurmaması gerektiğini yazmış olduğu bir makalede belirtmiştir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 53). Ayrıca yine 1837'de Filistin'in kuzeyinde yer alan Safad'da çoğunlukla yerleşimcilerin zarar gördüğü bir deprem meydana gelmiş ve bu doğal afet kimilerince Filistin'e yapılmış olan kontrolsüz göçün bir cezası olarak görülmüştür. Elbette bu konuda farklı fikirler de mevcuttur ve yerleşim hareketlerini destekleyen grupların bu kuralları ne şekilde yorumladığı da önemlidir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 54).

Gush Emunim gibi yerleşim destekçisi gruplar, Mesih gelmediyse bile kurtuluş zamanının geldiğini ve -Mesih geldiğinde olacağı gibi- Yahudi kurtuluşu için gerçekleştirilmesi gerekenleri uygulama gereğini vurgulamaktadır. Özetle, Yahudi köktencilüğünün iki ana kolu olan dindar-milliyetçiler ve ultra-Ortodokslar arasındaki temel anlaşmazlık, içinde bulunulan zaman diliminin kurtuluş dönemi mi yoksa normal bir dönem mi olduğu meselesidir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 55). Yerleşim hareketlerini savunan ve destek olan topluluklar Harediler tarafından bu sebeple hoş karşılanmamaktadır. Bu grupları zaman zaman aynı hedefler doğrultusunda bir arada tutan sebep de bu konu haricinde zihniyetlerinin çok farklı olmamasıdır. Filistin'e göç ve İsrail Devleti söz konusu olduğunda amaçları ve doğruları aynıdır; farklılaştıkları nokta yorumlayış biçimleridir (Wolffsohn, 2021: 15-21).

2.2.2 Mesih İnancı ve Yahudilerin Kurtuluşu

Kurtuluş kavramı, daima Yahudi kültürünün önemli unsurlarından birisi olmuştur. Yıllar boyunca anlamı bazı değişikliklere uğrasa da Yahudi yaşamındaki etkin rolünü kaybetmemiştir. Kurtuluş düşüncesinin kaynağı Yahudilerin Tanrı'yla yaptıklarına inandıkları ahite dayanmaktadır. Bu kavram, kölelik ve zorluktan kurtulup vaat edilen topraklarda kurulacak

Yahudi Krallığını, Mesih'in gelişini ve Tanrı'nın nihai olarak Yahudi ulusunu yüceltmesini ifade etmektedir (Yaron, 1973: 169-170).

Mesih (maşiah) kelimesi, İbranice'de yağla meshedilmiş olan anlamına gelmektedir ve Tanrı tarafından görevlendirilen kral anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla, kelime bu manalarıyla karizmatik bir kurtarıcıyı işaret etmemektedir. Fakat bununla beraber, kurtuluş inancıyla birlikte gelişen, Yahudi halkını kurtaracak lider anlamındaki kullanımının Tevrat kaynaklı ifadelerle beslendiği düşünülmektedir (Gürkan, 2012: 152).

Mesih, Yahudi ahiret inancının ayrılmaz bir parçasıdır. Mesih'in gerçekleştireceği kurtuluş yalnızca Yahudilik için değil tüm insanlık için önemlidir. Bu anlamda evrensel bir nitelik taşımaktadır. Kurtuluş günü, Yahudiliğin altın çağı olarak kabul edilen Davud Krallığı dönemine dönüşü işaret etmektedir (Gürkan, 2012: 151). Kurtuluşun gerçekleşeceği Mesih döneminde barış ve huzur ortamının gerçekleşeceğine inanılır. İsrail halkı kutsal topraklarda bir arada toplanacak, diğer milletler Yahudilerin egemenliği altında bulunacak ve Yahudi Krallığı Yahudi şeriatı ile yönetilecektir (Gürkan, 2012: 154).

Kurtarıcı Mesih inancının Yahudiliğin tüm dönemlerinde var olsa da özellikle Yahudilerin esaret altında olduğu, acı ve eziyet çektiği dönemlerde bu inancın daha da şiddetlendiği görülmektedir (Gürkan, 2012: 155). Bu yönüyle kutsal toprak inancına benzer bir şekilde duygusal bir güç kazandığı söylenebilir. Modern dönemde Reformist Yahudilik tarafından reddedilmiş olsa da Ortodokslar tarafından sahiplenilmiştir. Ultra-Ortodokslar gruplar ise liderleri Menahem Mendel Schneerson'la birlikte Mesih sürecin başladığını ve İsrail Devleti'nin kuruluşunun bu sürecin bir parçası olduğunu kabul etmektedir (Gürkan, 2012: 157). Bu fikir yapısı, Yahudi fundamentalizminin yapıtaşlarından birisi olmuş; fundamentalistler ile Haredi gruplar arasında gerçekleşen kurtuluş sürecinin zamanı konusundaki anlaşmazlığın başlangıcını oluşturmuştur.

2.2.3 Yahudi “Seçilmişliği”

İnanç olarak Yahudilerin tümünde yerleşmiş olan seçilmişlik algısı, Yahudi fundamentalistlerin, gerçekleştirdikleri eylemleri dini dayanaklarla meşrulaştırmalarını sağlamaktadır. Seçilmişlik inancı da kutsal kitap kaynaklıdır (Çiftçi, 2017: 222).

“Şimdi sözümü dikkatle dinler, antlaşmama uyarsanız, bütün uluslar içinde öz halkım olursunuz. Çünkü yeryüzünün tümü benimdir. Siz benim için kâhinler krallığı, kutsal ulus olacaksınız. İsraililer'e böyle söyleyeceksin (Çıkış 19: 5-6).”

“Bugün RAB, size verdiği söz uyarınca, öz halkı olduğunuzu açıkladı. Bütün buyruklarına uyacaksınız. 19 Tanrınız RAB sizi övgüde, ünde, onurda yarattığı bütün uluslardan üstün kılacağını, verdiği söz uyarınca kendisi için kutsal bir halk olacağınızı açıkladı (Tesniye 26: 18).”⁵

Çiftçi, seçilmişlik, ahit ve vaatin Yahudi inancının temel faktörleri olduğunu ifade etmektedir. Fakat buradaki seçilmişliğin diğer milletlere yönelik bir üstünlük anlamına gelmediği ve Tanrı'ya hizmet etmekten öte bir anlamı olmadığı düşünülmektedir. Yahudi akademisyen David Novak, kutsal kitapta seçilmişlik konusu ile ilgili yer alan ayetlerin apaçık ve tutarlı olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca, bu ayetler Tanrı ve İsrailoğulları arasında bir çeşit anlaşma anlamına gelmektedir. Tanrı seçmiş ve İsrail halkı seçilmiştir (Çiftçi, 2017: 222).

Dan Jacobson ise bahsi geçen ayetlerin Yahudiler tarafından yorumlanarak bu şekilde anlaşıldığını savunmaktadır. Yani diğer milletler arasından seçilmiş olma inancı bir tür yorumdur. Böyle bir yoruma başvurmalarının sebebi ise Yahudilerin yüzlerce yıl yaşadığı esaretin ardından teselliye ihtiyaç duymalarıdır. Sonuçta Jacobson'a göre bazı Yahudiler tarafından kutsal kitapta yer alan ve anlamı apaçık olan bir konu esasen bir yorum özelliği taşımaktadır. Bu konuda birçok farklı yorum da mevcuttur (Çiftçi, 2017: 223).

2.3 Yahudi Fundamentalizmini Anlamak

Fundamentalizm ve dindarlık arasında önemli bir fark olsa da, topluma yansımaları ayırt etmek ve bir grup insanı dindar, bir grup insanı ise fundamentalist olarak adlandırmak kolay değildir. Çünkü, toplum kompleks bir yapıya sahip olup insanlar da birden çok ideolojinin etkisi altında kalabilmektedir. Elbette, birisi daha ağır basacak ve hareket motivasyonunu etkileyecektir fakat bunu sağlıklı bir gözlem olmadan öğrenmek mümkün değildir. Her fundamentalistin bir anlamda dindar olduğu düşüncesinin genelde aksi görülmemektedir, fakat

⁵ Tevrat alıntıları için bkz. https://www.kutsalkitap.org/online-tevrat-oku/?utm_source=google-search-ads&utm_medium=cpc&utm_campaign=Google+Grant&gclid=Cj0KCQjwl8anBhCFARIsAKbbpyR-FZGw87X0_AvP3siyUhysydROtbPIGTRaBylRW6mA8_pbQIJ5HcMaAhlMEALw_wcB (Erişim Tarihi: 02.09.2023)

her dindar elbette fundamentalist değildir. Sonuç olarak, insan ve toplumla ilgilenen her bilim dalında kavram karmaşıklıkları yaşamak mümkündür (Liebman, 1993: 68).

Köktencilüğün milliyetçilik ve etnik duygularla zaman zaman ayırt edilemediği görülmektedir. Nitekim, Yahudi köktencilüğünde bu durum geçerlidir. Yahudiliğin etnik bir din olması sebebiyle, insanların dini motivasyonla mı yoksa milliyetçi duygularla mı bazı eylemlerde bulunduğu karıştırılabilmektedir. Genelde bu eylemlerin benzerlik gösterdiği, köktencilüğün İsrail siyasetine etkisinin incelendiği kısımda görülecektir. Liebman, İsrail’de milliyetçiliğin özellikle son zamanlarda şovenizme dönüştüğünü ileri sürmüştür. Kendi milletini diğer milletlerden üstün gören bu tutum da köktencilüğün toplum genelinde popülerlik kazandırmasına yardımcı olmuştur (Liebman, 1993: 68).

Köktencilüğün popülerlik kazanması gerek milliyetçilik gerek de dindarlık gibi motivasyonlarla gerçekleşmiş ve toplumun belli kesimleri tarafından sahiplenilmiştir. Sadece halk nezdinde değil siyasetçiler tarafından kabul gördüğünün örnekleri de İsrail’de mevcuttur. Fakat Liebman, bu destek ve popüleritenin teolojik terimlerle meşrulaştırılmadığını öne sürmektedir. Yani, toplum genelinde köktenci hareketlere sempati duyan kimseler bunu dini bir gereklilik olarak görmemektedir (Liebman, 1993: 69).

Fundamentalist davranış eğilimlerinin yükselişe geçmesinde sadece mantığa veya duygulara dayanan fikirler değil, aynı zamanda Filistin-İsrail çatışmasının karşı tarafı olan Filistinlilerin verdikleri karşılıklar da bir sebeptir. Çatışmanın iki tarafı vardır ve Araplar tarafından verilen karşılıklar İsrail’deki vatandaşların milliyetçi duygularını tetikleyerek köktenci fikirlerin ve yerleşim hareketlerinin güçlenmesine sebep olabilmektedir. Arap İntifadası (1987-1993), köktencilik eğiliminin artmasını ve toplumun tarafsız kesimlerinin milliyetçiliğe ve köktencilüğe yönelmesini sağlamıştır (Liebman, 1993: 73).

Sonuçta, toplum genel manada ultra-Ortodoks Yahudi grupların, Kach ve Gush Emunim gibi hareketlerin politikalarından etkilenmiş ve bunları benimsemiştir. Fakat benimseme şekilleri bu grupların gösterdiği ölçüde aşırı ve uç noktada olmamıştır. Doğrusu, toplumun büyük bir kesiminin aşırılık gösteren grupları olduğu gibi kabul etmesi beklendik bir durum değildir. Ancak, savunulan değerlerin özünü koruyarak daha ılımlı bir tutumla benimsemeleri söz konusudur. Dolayısıyla, fundamentalizmin İsrail toplumu geneline yayılması, sivilikleri törpülemiş ve daha ılımlı bir hale gelmesine sebep olmuştur (Liebman, 1993: 67) Yani, bir toplumda dışlanan, desteklenmeyen ve istenmeyen gruplar içe kapanmakta ve daha katı bir

tutum benimsemektedir. Katılımcıları ise gruplarına daha çok bağlılık göstermektedir. Tam tersi bir durum ise bu tür grupların törpülenip yumuşatılmasında etkili olmaktadır.

Haredi Yahudiler, geleneğe sıkı bir şekilde bağlı olan dindarlardan oluşmaktayken Gush Emunim hareketi Yahudi toprak bütünlüğünü sağlamayı hedefleyen ve milliyetçilik özelliğiyle ön plana çıkmış dindarları bünyesinde barındırmaktadır. Teoride birlikte anılmaya sebep olacak sayıda ortak noktaları bulunmamakta fakat İsrail siyasetindeki idealleri ve tarih sahnesindeki rolleri itibarı ile Yahudi köktencilüğünün iki ana kolu olarak bilinmektedir. Bu dini gruplar da içinde farklı ses ve renkleri barındırmaktadır. Dolayısıyla uç yönleriyle bilinen (bunlar tüm yeniliklere karşı çıkacak kadar geleneğe bağlı olmak veya milliyetçiliği dinin en üst mertebesine koymaktır) bu grupların daha büyük bölümünü oluşturan sıradan katılımcılar birbirine benzer ve kimi zaman da iki grupta birden varlıklarını sürdürebilirler (Liebman, 1993: 69).

Bu grupların toplum nezdinde aşırı bulunma sebebi dini ve siyasi görüşleri değil, bu görüşlerde ısrarcı olmaları ve bu ısrarlarının kimi zaman fiziksel kimi zaman da psikolojik bir şiddet oluşturmasıdır. Ancak, köktencilik akımı toplumsal popülerliğini kazanırken sempaticanları bu aşırılıkları kabul etmemiş ve daha barışçıl bir duruş sergilemişlerdir. Sonuçta, taşkınlıklarıyla gündeme gelen bu grupları ayakta tutan ve devam ettirenin toplumda daha görünür olan destekleyicilerinin ılımlı duruşu olduğu söylenebilir (Liebman, 1993: 69).

Liebman, İsrail’de milliyetçilik ve köktencilüğün bir araya gelişine bir örnek olarak “*Haredi-leumi*” kavramından söz etmiştir. Haredi gelenekselci bir dindarlığı ifade ederken “*leumi*” ulusal anlamına gelir ve dindar-milliyetçi Yahudiler tarafından kullanılmaktadır. Esasen, bu kavram ilk olarak absürt bir durumu ifade etmesi bakımından farklı amaçla kullanılsa da zaman içinde milliyetçilik ve köktencilüğün ortak amaçlar doğrultusunda bir arada görülmesi sebebiyle gerçek anlamıyla kullanılmıştır (Liebman, 1993: 70).

Shahak, *Yahudi Tarihi, Yahudi Dini* isimli kitabında kendisini Yahudilik ve Talmud yasalarına bakış konusunda sarsan bir olayı ifade etmiştir. Cumartesi günü, Yahudi olmayan (gentile) bir kişinin yere yığılıp kalmışken ambulansı aramak amacıyla telefonunun kullanılmasına cumartesi yasağı sebebiyle izin vermeyen dindar bir Yahudinin tavrını kendisi de aynı dinden olmasına karşın tüyler ürpertici bulmuştur. Bu olaydan sonra, Shahak Kudüs Haham Mahkemesi’ne (*Rabbinical Court of Jerusalem*) başvurmuş, fakat şaşırtıcı bir şekilde bahsi geçen dindar Yahudinin yanlış yapmadığı cevabını almıştır. Eğer zarar görmesi söz

konusu olan kişi Yahudi değilse, cumartesi yasağına riayet edilmelidir. Bu gerekliliği Talmud yasasına dair bir yorumu kanıt göstererek ifade etmişlerdir. Shahak'ın kitabının girişinde bu örneğe yer vermesinden anlaşılacağı üzere bu olay münferit değildir ve bir zihniyeti ortaya koymaktadır. Bu zihniyet, anti-semitizmden farklı değildir. İkinci bir anti-semitizm akımından sıklıkla söz eden araştırmacıların Yahudilerin Yahudi olmayanlara karşı hareket ve tavırları hakkında herhangi bir rahatsızlık duymadığı görülmektedir (Shahak, 2004: 21).

Ortodoks Yahudilerin kutsal kitap yorumu ile İbranice bilen sıradan bir Yahudinin yorumu bambaşka olacaktır. Öyle ki, iki farklı kitaptan söz edildiği bile düşünülebilir. Halbuki kitap aynıdır; farklı olan okuyanların zihniyetidir. Bu noktada, köktencilik tanımındaki kutsal kitapları literal anlama eğilimi özelliği aklımıza gelmektedir. Köktenciler her ne kadar metinde yazana uyup hiçbir yorumu kabul etmediklerini iddia etse de, gerçekte kendi yorumlarını metnin anlamı saymaktır. Bu yorumlama şekli kimi zaman doğru da çıkabilir fakat bu meseledeki asıl problem dini köktencilerin kendi doğrularını tek doğru kabul edip diğerlerini dışlama güdüsüdür. Shahak'ın açıkladığı üzere, Ortodoks Yahudilerin kutsal metin yorumunda takınmış oldukları tavır da aynıdır. İbranice bilip kutsal kitabı okuyan herhangi birinin fark edeceği muhtemel çelişkilerden en önemlisi Ortodoks Yahudilerin eylemlerinin kutsal kitapla rtşmediğidir. Fakat Yahudi Ortodokslara göre haham olmayanların metni anlaması zaten mümkün değildir (Shahak, 2004: 78).

Yerleşim politikasını savunan Yahudi fundamentalistlerin İsrail'de Ulusal Dini Parti'yi (NRP) desteklediği bilinmektedir. Ulusal Dini Parti'nin İsrail'in kutsal toprak olarak görülen yerlerden çekilmesiyle ilgili her kararın karşısında olması da fundamentalistlerin yerleşim hareketlerini ne kadar önemsediğini ortaya koymaktadır. Onlara göre İsrail tarafından özgürleştirilmesi gereken topraklar Sina Yarımadası, Ürdün, Lübnan, Suriye'nin büyük bir kısmı ve Kuveyt'in de dahil olduğu bir bölgedir (Shahak ve Mezvinsky 2002: 34).

Shahak ve Mezvinsky, İsrail toplumunda fundamentalizm denildiğinde akla gelen ilk isimlerden birisi olan Rabbi Kook'un kişiliğiyle ilgili bazı çelişkili ayrıntıları incelemiştir. Haham Kook araştırmamızın da konusu olan Gush Emunim adlı fundamentalist hareketin kurucularından olmasıyla dikkat çekmektedir. Rabbi Kook bir vejetaryendir ve tüm canlıların haklarına saygılıdır. Öyle ki bitkilerin amaçsızca koparılması konusunda bile hassastır. Ayrıca, alışılagma miş köktenci Yahudi tutumun aksine Yahudilerin Yahudi olmayanları aşağılamalarını doğru bulmamaktadır. Fakat tüm bu hümanist ayrıntılar, Birinci Dünya Savaşında hayatını

kaybeden onca insana rağmen bu durumu Yahudilerin kurtuluş gününün yaklaştığına dair bir haberci olarak görmesi ve bundan memnuniyet duyması gerçeğini örtbas edemez. Fundamentalizmi araştırmaya değer kılan özelliklerden birisi de budur: kendilerinden olmayanların ölmesi bir fundamentalisti rahatsız etmeyebileceği gibi, zaman zaman öldürme eylemini bizzat gerçekleştirmekten de geri durmamışlardır (Shahak ve Mezvinsky 2002: 34).

Diğer dinlerin köktenci gruplarında da görüldüğü üzere, ulaşılmak istenen ve idealleştirilen bir altın çağ söz konusudur. Köktenciler bu altın çağa büyük bir özlem beslemektedir. Bu dönemde dini anlamda mükemmele ulaşılmış olup bu yönüyle diğer bütün zamanlarda örnek alınması gerekmektedir. Fakat zamanla insanlar düzene müdahalede bulunmuştur. Din, sonradan eklenmiş her şeyden ve tüm bu müdahalelerden kurtulduğunda özüne dönecek ve nihayet saadet asrına ulaşılabacaktır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 34).

Dünya genelinde Yahudi köktenciliği incelendiğinde, Yahudiliğin var olduğu her ülkede Yahudi köktenciliğinin de kayda değer bir kesim tarafından benimsendiği görülmektedir. Fakat genel olarak İsrail dışındaki Yahudi köktencilerin İsrail'deki köktenci hareketlere ekonomik ve siyasal destek sağlamakla yetindiği söylenebilir. Sonuçta Yahudi fundamentalizmini oluşturan zihniyet hem İsrail sınırları içinde hem de dışında görülmekte fakat bu zihniyetin sebep olduğu davranış şekilleri çeşitlilik göstermektedir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 34).

İsrail'deki bir fundamentalistle ABD'de yaşayan bir fundamentalisti zihniyet anlamında ayırt etmemize sağlayabilecek bazı örnekler mevcuttur. Örneğin halihazırda Kudüs'teki Müslümanların ibadet mekanlarının bulunduğu Tapınak Dağının Yahudiler tarafından yeniden inşa edilmesi veya en azından Yahudi harici kişilerin bölgeden temizlenmesi gerektiği düşüncesi İsrail'deki fundamentalistler arasında oldukça yaygındır. Diğer yandan ABD'de yaşayıp kendini fundamentalist addeden kişilerce bu kafa yapısı tam olarak anlaşılammaktadır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 34).

Onların aksine İsrail'de yaşayan ve kendini fundamentalist olarak tanımlamayan başka bir İsrail Yahudisi bu düşüncüyü doğal karşılamakta ve üstelik desteklemektedir. Sonuç olarak yeri geldiğinde toprak sınırlarını ve yaşam alanlarını etkileyebilecek olan dini tutumların İsrail toplumunda çok keskin sınırlarla ayrılamayacağı ortadadır. Kimi zaman bir Yahudi fundamentalist bu grupların her eylemini desteklemezken kimi zaman da fundamentalist olmayan bir Yahudi bu grupların belli başlı bazı faaliyetlerini benimsemektedir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 34).

Shahak ve Mezvinsky, fundamentalistlerin sayılarının topluma kıyasla oldukça az olmasına rağmen taleplerinin nasıl karşılık bulduğunu ve hükümete tavizler verdirmelerinin arkasındaki gücü sorgulamaktadır. Yahudi köktenci grupların artmakta olan popülaritesi ve toplumsal açıdan oluşturabilecekleri riskler göz önünde bulundurulduğunda siyasi partilerin vermiş oldukları tavizler de anlaşılabilirlik kazanmaktadır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 41).

Diğer yandan, dindar Yahudilerin -farklı gruplarla anılsalar da- birçok ortak nokta taşıdığı ortadadır. Yerleşim hareketleri gibi meselelerde siyasi veya dini grup fark etmeksizin farklı üyelerin destek verdiği görülebilir. Az sayıda köktenci grupların toplum genelinde yarattığı etkiyi bu şekilde açıklamak mümkündür (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 41).

2.4 Aktif ve Pasif Yahudi Fundamentalizmi

Heilman tarafından “kültür savaşı” olarak ifade edilen köktenciler arası mücadelenin gerçekleştirilmesi iki temel tip örneğinde olmaktadır. Bunlardan biri, mücadelenin daha açıktan ve agresif bir biçimde yürütüldüğü aktif fundamentalizmdir. Aktif fundamentalistler saldırgan bir tavır benimsemiştir ve bu tavrın bir seçim değil mecburiyet olduğunu düşünürler. Çünkü düşman hemen karşılardadır ve eğer onu yok etmezlerse kendileri (yani Tanrı'nın savunucuları) yok olacaktır. İkinci fundamentalist tipi ise sessiz ve pasif olanlardır. Pasif fundamentalist zihniyete göre inanan bir insanın yapması gerekenler; kendini temiz tutmak ve kutsal kitapta belirtildiği üzere tüm gerçeklerin açığa çıkacağı günü sessizce beklemektir (Heilman, 2005: 183-184).

Saldırgan ve gürültülü; sessiz ve sakin tüm fundamentalistlerin ortak görevi kültürel bir mücadele vermektir. Fundamentalistler, yalnızca bir tezi savunmakla yetinmezler, çünkü genelde bir düşmanla savaşmakta çok daha iyidirler. Yani bir fundamentalist için olmazsa olmaz olan, karşısında dimdik durabileceği bir düşmandır. Yeryüzünü kirleten ve insanların saf inancını bozan düşmanın gözle görülür ve hemen yakında olduğu yerlerde daha iyi bir gelecek vaadi çok daha etkilidir. Heilman'a göre ABD (özellikle New York) ve modern İsrail Devleti'nde fundamentalist eğilimin çok sayıda takipçi bulmasının sebebi de budur: düşman apaçık belli ve çok yakındadır (Heilman, 2005: 183-184).

Aktif Yahudi fundamentalistler, belli başlı bazı eylemlerle kıyamet (kurtuluş) gününü hızlandırabileceğine inanır. Bu faaliyetlerden birisi Yahudilerce kutsal toprak olarak kabul edilen bazı bölgelerde yerleşim bölgeleri kurmaktır. Bunun haricinde 612 emir olmasına

rağmen yerleşim emri her şeyin önüne geçmiştir (Heilman, 2005: 183-184). Yerleşim denilince akla ilk gelen fundamentalist hareket ise kuşkusuz Gush Emunim'dir. Bu grup için, kutsal topraklara yerleşmek Yahudi inancının en önemli göstergesidir (Heilman, 2005: 185).

Heilman'ın pasif fundamentalist şeklinde sınıflandırdığı kesim ise yerleşim hareketleriyle ilgilenmeyip bazı dini ritüelleri yerine getirerek kurtuluşa ulaşacaklarına inanmıştır. Bu ritüeller, şabat mumları yakmak, sadaka vermek, muska takmak vb'dir. Pasif köktenciler bir gün herkesin doğrunun ne olduğunu öğreneceğine inanarak yaşar. Diğer köktenciler gibi onlar da inancın esaslarını belirlemiş ve buna riayet etmiştir. Ancak bu esnada sabrederek seküler ve baştan çıkarıcı Batılı faaliyetlerden uzak durmak onların mücadelesidir. Pasif fundamentalistler, "yeşiva" adı verilen din okullarında eğitime önem vermişlerdir. Yeşiva onlara istedikleri korunaklı ve yalıtılmış dini ortamı sunmaktadır. Yeşivadaki eğitimi tercih etmeyen veya maddi ve manevi destekte bulunmayanlar, köktenciler tarafından hoş karşılanmamaktadır. Öyle ki onları "Yahudiliğin yok olmasına sebep olan Yahudiler" olarak tanımlamaktadırlar (Heilman, 2005: 186).

Yeşiva kurumlarında hem aktif hem pasif fundamentalistler yetişmektedir. Öğrenciler aynı okulda eğitim almış olsalar da sahip oldukları dini görüşe göre hayatlarını devam ettirmişlerdir. Kimisi okulda öğretmen olmayı seçerken kimisi kendini yerleşimci olmaya adanmıştır. Ebeveynlerinden uzakta eğitim gören bu gençler için bir süre sonra Tevrat okumak, kutsal toprak bilinciyle yaşamak, hahamlara ve otoritelere uymak hayatın tek amacı haline gelmiştir.

Wolffsohn da Yahudi köktencilerini aktif ve pasif olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Aktif fundamentalistler harekete geçip Yahudi kurtuluşuna ulaşmaya çalışmakta ve İsrail Krallığı'nı kurmak için ellerinden geleni ortaya koymaktadır. Pasif fundamentalistler ise benzer inançlara sahip olmalarına rağmen dini yorumlama biçimlerindeki farklılıktan ötürü aktif fundamentalistlerden tamamıyla ayrılmaktadır. Onlar kurtuluşun Tanrı'nın isteğiyle gerçekleşebileceğini ve bunu insanların zoruyla elde etmeye çalışmanın Tanrı'yı çiğnemek anlamına geldiğini düşünmektedir. Bu sebeple, köşelerine çekilip Mesih'in gelmesini beklerler. Mesih gelmeden Yahudi yurdunu inşa etmeye çalışmayı onaylamaz ve bu anlamda aktif fundamentalistlerden net bir biçimde ayrılırlar (Wolffsohn, 2021: 15-21).

Pasif fundamentalistler siyonizm ve Yahudilik arasında hiçbir ortak nokta olmadığını öne sürerek siyonistleri küfürle suçlamaktadır. Dolayısıyla, aktivistlere karşı büyük bir nefret taşırlar. Öyle ki, bazı ultra-Ortodoksların Yahudi bir siyonistten nefret ederken Müslüman ve

Hıristiyanlara hoşgörüyü yaklaşılabildiği görülmüştür. Bu durumun şaşırtıcı olduğu doğrudur fakat siyonizme duyulan nefretin derecesi düşünülünce anlaşılabilir. Diğer yandan, ultra-Ortodoksların tek düşmanı siyonistler değildir. Ultra-Ortodokslar seküler Yahudilere de benzer bir öfkeyle yaklaşabilmektedir. Yahudi olmayan birine karşı hoşgörülü davranırken İsrail’de kadın erkek karışık yüzme havuzu açan seküler bir Yahudiye nefret besleyebilirler. Aktif ve pasif fundamentalistlerin çatışması bu sebeple oldukça kafa karıştırıcıdır (Wolffsohn, 2021: 15-21).

Pasif fundamentalistler siyonizmi dinden kesin bir şekilde ayırmakta ve bir siyonistin dindar olamayacağını savunmaktadır. Siyonizm, 1897’de ortaya çıkmış ve Teodor Herzl tarafından temsil edilmiştir. Bu ideoloji başlangıçta dini hiçbir motif barındırmamaktadır. Amaçları da Yahudiliği kurtarmak değil Yahudileri kurtarmaktır. Yahudi vatani kurmayı hedefleseler de kutsal toprak konusunda takıntılı değillerdir. Başta Arjantin’de bir Yahudi devleti kurmayı düşünmüşlerdir. Siyonizm hareketi daha sonradan dindarlaşmıştır. Elbette bu dindarlaşma bir amaç doğrultusunda gerçekleşmiştir. Wolffsohn’ın ifade ettiği üzere siyonistler, dini bir araç olarak kullanmış ve bu şekilde siyasi anlamda başarıya ulaşmayı hedeflemişlerdir. Ona göre, dindar milliyetçiler esasen dindar değildir fakat bu iki önemli ve kutsal kavram birleştiği takdirde siyasi bir zafer elde etmeleri kolaylaşmaktadır.

Sonuçta, pasif ve aktif fundamentalistler temelde benzemekte ve aynı inançları taşımaktadır. Onları birbirinden farklılaştıran unsur, inançlarını yorumlayış tarzıdır. İki grup da Mesih inancı taşımakta ve kurtuluşu beklemektedir. Ancak, bir taraf kurtuluşun başladığını düşünüp Yahudi krallığının kurulması yolunda çaba sarf ederken diğer taraf Tanrı’ya güvenip sabrederek beklemeyi tercih eder. Doğru zamanı Tanrı bilmektedir ve o isteyince tüm istekleri gerçekleşecek, o istemedikçe hiçbir çaba fayda etmeyecektir (Wolffsohn, 2021: 15-21).

2.5 Yahudi Fundamentalizmi ve İsrail’de Siyaset

Köktencilik tanımlama kısmında ortaya koyduğumuz üzere, köktencilerin belli başlı özelliklerinden birisi de kitaba kökten bağlılıkları ve alternatif yorumları rettir. Fundamentalist zihniyete göre eğer ki kutsal kitap doğru bir biçimde izah edilmezse o bile güvenilir değildir ve doğruyu büyük ölçüde saptırmaya sebep olabilir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 34).

Köktencilerin bir diğer ayırt edici özelliği olan dışlayıcılık, elbette Yahudi fundamentalizminde de fazlasıyla mevcuttur. Yahudi olmayanların aşağı görüldüğü bir düşünce

yapısına sahip oldukları doğrudur fakat aynı zamanda Yahudiler arasında kendilerden olmayanlara da pek sıcak davrandıkları söylenemez. Bunu dindar-seküler çatışmasında, muhafazakar-köktenci çatışmasında ve köktenciler içindeki milliyetçi-dindar çatışmasında görmek mümkündür (Shahak, 2004: 30).

Shahak ve Mezvinsky, İsrail toplumundaki ayrışma ve kutuplaşmanın toplumun ne kadar ideolojik olduğunu ortaya koyduğunu ifade eder. Bu iki tarafı dindarlar ve sekülerler şeklinde ayırmak mümkündür. Seçimler söz konusu olduğunda yüzde seksenin üzerinde olan katılım bu kutuplaşma ışığında okunmalıdır. Shahak ve Mezvinsky, İsrail'deki siyasi bölünmeyi ifade etmek adına İsrail A ve İsrail B terimlerini kullanmıştır. İsrail A terimiyle kastedilen İşçi partisi ve Meretz partisi tarafından temsil edilen sol kesimdir. İsrail B ise onlara zıt bir şekilde konumlanan sağcı ve dindar kesimi ifade etmektedir. Tarihte İsrail siyasi partilerinin göstermiş olduğu tutumlar araştırmamız için birçok anlam ifade etmektedir. Çünkü İsrail B ile kastedilen siyasi grubun tamamına yakını Yahudi köktencilerinden oluşmakta ve tam tersi İsrail A'ya bağlı kişiler böyle bir düşünce taşımamaktadır. Siyasi kutuplaşma, dindarlar ve sekülerler arasındaki düşmanlığı gözler önüne sermektedir.

Kadın konusunda ise Haredi olarak da anılan ultra-Ortodokslar çağa uyum sağlayamazken dindar milliyetçiler önemli mesafeler kat etmiştir. Haredi partilerinde kesinlikle kadın bir üye bulunmamaktadır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 51). Ayrıca, İsrail'deki tüm resmi toplantılarda İsrail bayrağı yer alırken Haredilerin toplantılarında katılımcı tüm ülke bayrakları mevcuttur ve alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Onlar devlet olarak İsrail'i diğerlerinden farklı görmezler. Ayrıca ulusal marş konusunda da milliyetçilerin sahip oldukları hassasiyeti paylaşmadıkları gözlenmektedir. Diğer gruplar milli marş *Hatikvayı* söylemeden toplantılara başlamazken Haredilerde bunun yerini Yahudi duaları almaktadır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 52).

Haredi partilerin ne şekilde politika ürettiği ve üyelerinin bu politikadaki rolü meselesi ise bu grupların siyasete bakışlarıyla ilgili önemli ipuçları vermektedir. Haredi partilerin çift katmanlı bir yapıya sahip olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Parti üyeleri görünürde aktif bir role sahiptir. Fakat gerçekte tüm kararlar hahamlar tarafından alınmaktadır. Resmiyette bu politikalarından sorumlu görünen parti üyelerinin rolü sadece resmi ve teknik meseleleri halletmek içindir. Shahak ve Mezvinsky'nin ifade ettiği üzere, karar alma konusunda önemli bir söz hakları yoktur. Bu açıdan da dindar milliyetçilerden ayrıldıkları görülür (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 50).

NRP seçim çalışmalarında kadınlara da görev vermiş, televizyonda, posterlerde ve diğer seçim çalışmalarında kadınların da yer almasından rahatsızlık duymamış ve bu durumdan gurur duymuşlardır. Onların aksine Harediler ise ilkelerinden taviz vererek haram olduğunu düşündükleri televizyonda gerçekleştirdikleri seçim çalışmalarında bile hiçbir kadına yer vermemiştir. Haredilerin NRP'nin kadınlarla ilgili getirmiş olduğu yeniliklere bakış açıları ise kendi gazetelerinde NRP'nin seçim reklamını yayınlarken kadınların bulunduğu kısımları çıkarmalarından anlaşılmaktadır. Sonuçta NRP'nin gazeteğe -onur kırıcı bir eylemde bulunmaları sebebiyle- açtığı dava dindar milliyetçi Yahudilerin daha modern bir çizgide yer aldıklarını açıkça ortaya koymaktadır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 39).

NRP'nin günlük hayatla ilgili desteklediği başka bir yenilik de kadın sesi konusudur. Halaka'ya (Yahudi Şeriatı) göre kadın sesi haramdır ve kadın sesi duyan erkek zinada bulunmuş sayılmaktadır. Bir kısım bu kuralı konuşma sırasında çıkan ses için değil şarkılar için olan bir yasak şeklinde açıklamıştır. İlerleyen zamanlarda yerleşimciler tarafından kurulan bir radyo istasyonunda popülerlik gösteren şarkılar kadın ve erkek sanatçı fark etmeksizin yayınlanmaya başladığında yeni bir tartışma alevlenmiştir. Harediler tarafından bu mesele kesinlikle hoş karşılanmamış ve sansür uygulamak istemişlerdir. Bir kısım NRP üyesi ise bu duruma günümüzde oldukça tuhaf bulunabilecek bir çözüm bulmuştur. Söz konusu şarkılar önce erkek sesiyle okunacak ve bilgisayar ortamında bu ses kadın sesine dönüştürülecektir. Dolayısıyla bir zina meydana gelmeyecek ve insanlar yasaklı bir eylemde bulunup günaha girmeyeceklerdir. Harediler, elbette bunu kabul etmemiş ve bahsi geçen radyo istasyonunu dinlemeyi reddetmişlerdir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 41).

Köktenciler içerisindeki ayırım bir yana, İsrail solu ve sağının modernite ve "normalleşme" konusundaki tavır ayırımından da bahsetmek gerekmektedir. Normalleşme ve modernleşmeyle kastedilen mana, gelişmiş ve müreffeh ülkelerdeki günlük yaşam standartlarını yakalama çabası şeklinde özetlenebilir. İsrail solu normalleşme taraftarı olup bunun için elinden geleni yapmaya hazırdır. İsrail sağı ise bu konuda herhangi bir taviz vermek niyetinde değildir. Değişmeyi kesin bir dille reddederler. Bunun temel sebebi, hem dindar hem de milliyetçi Yahudilerin ortak bir paydada buluşarak, kendilerinin diğer milletlerden tamamen farklı olduğu fikrini paylaşmalarıdır. Bu farklılık elbette sıradan bir milliyet ayrımı değildir; Yahudilerin seçilmiş ve üstün bir kavim oldukları düşüncesine dayanmaktadır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 46).

Peki seküler milliyetçi sağ ve dindar Yahudiler arasında ayırt edici birçok özellik bulunmakla birlikte onları bir araya getiren ve Yahudi köktencililiğine ivme kazandırmalarına sebep olan temel etmen nedir? Shahak ve Mezvinsky bu soruyu cevaplarırken dindar Yahudilerin yerleşim konusundaki delillerinin oldukça ikna edici olduğunu belirtmektedir. Gerçekten de bu iki grubu ortak paydada buluşturan nokta yerleşim ve göç hareketleri meselesidir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 47).

2.6 Yahudi Fundamentalizminin Sosyal ve Siyasal Hayatta Görüntüleri

İsrail toplumunu dine karşı tutumları açısından ele aldığımızda üç grupta sınıflandırabileceğimizi görürüz. Bunlar; dindar Yahudiler, seküler Yahudiler ve sıradan Yahudilerdir. Toplumun yüzde 20'sinin kendini dindar olarak tanımladığı belirtilmektedir. Burada dindarlıktan kasıt, Ortodoks hahamların belirlemiş olduğu dini yaşam tarzını kabul etmek ve buna uygun yaşamaktır. Ayrıca hahamlar inançtan daha çok geleneğe vurguda bulunmaktadır. Sıradan Yahudiler ise en önemli görülen dini kurallara uyum sağlayıp daha az önemli gördüklerini es geçtikleri bir yaşam sürdürür ve hahamlara dindarlar kadar saygı göstermezler. Diğer yandan sekülerler ise dine, dini kurumlara ve hahamlara saygı göstermedikleri ve dinden bağımsız yaşadıkları bir hayat sürdürmektedir. Sekülerler İsrail toplumunun yüzde 25 ile 30 arasında bir kısmını oluşturur. Geriye ise sıradan-dindar Yahudiler kalmaktadır. Buradan çıkarılan sonuç ise, ülkenin çoğunluğunun ait olduğu geleneksel Yahudi kitlesi siyasi anlamda hem İsrail A hem de İsrail B'nin içinde üyeler barındırmaktadır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 36).

Shahak ve Mezvinsky, dindar Yahudileri de ikiye ayırmaktadır. Daha aşırı görülen ve uç bir noktada konumlandığı gerçeği tartışmasız olan grup Haredilerdir (Shahak ve Mezvinsky, 2002:37). Bu grup dini meselelerde oldukça katıdır, öyle ki Haredi kelimesinin kökü olan “*hared*” korku anlamına gelmektedir. Haredi kelimesiyle kastedilen anlam Tanrı korkusu ve adanmışlık hissiyatıdır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 38). İkinci dindar Yahudi grubu ise başlarına taktıkları kipalarla tanınan dindar-milliyetçi Yahudilerdir. Harediler ise kafalarına siyah takkeler örtmektedir. Kıyafet konusunda bir ayrıma gidecek olursak Haredilerin genelde siyah kıyafetler giydiği, dindar-milliyetçi Yahudilerin ise sıradan kıyafetler giymekte bir sorun görmediği ortadadır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 37).

Haredi gruplar öncelikle tüm problemlerin ana kaynağı olarak görülen Yahudi aydınlanmasına karşı çıkmıştır. Ayrıca hahamların otoritesini benimsemeyen ve Yahudi hayat

tarzında yenilikler talep edenlere tepkilidirler. Yenilikler köktenci hareketler için oldukça tehlikelidir, dolayısıyla Harediler de kısıtlamanın yozlaşma önünde bir engel olacağı umuduyla tüm yenilikleri yasaklayacaktır. Dini köktenci hareketlerde ortak görülebilecek bir mesele olarak kıyafette şekilcilik Haredilerde çok yaygındır. Yahudi yasasında kıyafetlerin siyah olmasıyla ilgili herhangi bir zorunluluk bulunmamasına rağmen dini kabul edilen bu yasaklamanın gerçekleşmesi geleneksel bir otoritenin ne denli güçlü olabileceğini gözler önüne sermektedir. Bahsi geçen giyinme biçimi, 1850’li yıllarda Avrupa’da görülen bir kıyafet tarzının devam ettirilmesinden ibarettir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 38).

Liebman, Yahudi fundamentalizminin İsrail’deki siyasi gelişmeleri ne yönde etkilediğini incelerken toplum dindarlığını göz önünde bulundurmıştır. İsrail halkının yalnızca %20’si kendini dindar olarak tanımlamaktadır. Bu veri, dini yönüyle ön plana çıkan bir ülkenin halkı için oldukça düşüktür. Elbette, bu durumu Yahudiliğin hem din hem de milliyet olarak sahiplenilmesiyle açıklayabiliriz. Diğer yandan, kendilerini dindar olarak tanımlamayan %80’lik kesimin de dine tamamıyla ilgisiz olduğu söylenemez. Bu grubun %40’ı dine karşı mesafe ölçüsünde kendilerini geleneksel olarak adlandırdıkları bir noktada yer almaktadır. Liebman’ın açıkladığı üzere bahsi geçen geleneksellik; halihazırda elde edilmiş dini zaferleri yitirmemeyi yeterli görmeyi ve fazlasını talep etmek yerine içlerinde buldukları konumda kalma arzusunu ihtiva etmektedir. Bu konunun araştırmamızı ilgilendiren kısmı, köktencilüğün toplum genelinde karşılama ve benimsenme şeklinin bu türden bir arka plan göz önünde bulundurularak anlaşılması gerekliliğidir. Sonuçta, köktenci grupları ideolojilerini pazarlayan satıcılara benzetecek olursak, her satıcı halkın talebine göre bir kampanyayla yürüyerek üst düzeyde kazanç sağlamayı hedefler. Dolayısıyla, İsrail’de dini motivasyonlarla ortaya çıkmış fundamentalist grupların siyasi ve toplumsal sahnede çeşitli kalıpların içine girerek varlık göstermesi ancak toplumun dini tutumları göz önünde bulundurulduğunda doğru anlaşılabilir (Liebman, 1993: 67).

Yapılan birçok araştırma Yahudi fundamentalizminin demokrasiye düşmanlığa sebep olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, köktencilerin Yahudi olmayan vatandaşlara bakışı da oldukça korkutucudur. Onlar eşcinselliği ne derece düşman olarak görüyorlarsa başka dinden vatandaşları da aynı noktada konumlandıkları ifade edilmektedir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 9). İsraili akademisyen Baruch Kimmerling, İsrail’de üniversite mezunu Yahudilerin demokrasiye saygılı ve bağlı olduğunu, Yeşivalarda eğitim görenlerin ise demokrasi karşıtı bir

duruş gösterdiklerini ifade etmiştir. Bu düşmanlığın demokrasi kavramına özel olmadığı, aslında demokrasi ve insan haklarının kişilere kazandırdığı özgür yaşam biçimlerine karşı oldukları açıktır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 10).

İsrail toplumu eğitim seviyelerine göre gruplara ayrıldığında, aslında ideolojik farklılıklarına göre de ayrılmış oldukları görülmektedir. Örneğin, modern okullarda okumuş ve yüksek eğitim sahibi kişiler kendilerini laik olarak tanımlarken Yeşivalarda eğitim görmüş kişiler kendilerini dindar ve laiklik karşıtı olarak tanımlamaktadır. Aslında köktencilerin problemi doğrudan ne laiklikle ne de demokrasi kavramıyla ilgilidir. Onları asıl rahatsız eden; bu kavramların hayatımıza getirmiş oldukları hürriyet ve eşitlik gibi düşüncelerdir. Bu kavramların ortaya çıkışları kişilerin hayatına doğrudan veya dolaylı yoldan müdahale etmek ve değiştirmek üzere gerçekleşmiştir fakat dindar kişiler sınırsız bir özgürlük anlayışını kabul etmemiştir. Ayrıca, toplumsal ve cinsiyetler arası eşitliği kabul etmek dini hiyerarşinin sorgulanmaksızın benimsenmesini bekleyen kişilerce bir anlam ifade etmemektedir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 10).

Aralarındaki güçlü düşmanlığa karşın zaman zaman sol, sağ ve dindar kesimin ortak paydası, Filistin topraklarının Yahudilere ait olduğu ve İsrail vatandaşlarının yerleştirilmesi gibi bazı politik hamlelerle bu toprakların geri alınıp Büyük İsrail Devleti'nin kurulması gerektiği fikrinden doğan siyonizm düşüncesi olabilir. Bu durum ise köktenci toplulukların hem siyasal hem de toplumsal açıdan elde ettikleri başarıları açıklamaktadır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, fundamentalistlerin bazı taleplerini başka ülkelerdeki fundamentalistler anlaşılır bulmazken söz konusu taleplerin İsrail'de seküler bir yaşam süren vatandaşlardan destek görmesi olağandır. Ayrıca Shahak ve Mezvinsky (1999) tarafından ifade edildiği üzere İsrail B her geçen gün oy sayısını artırmakta ve köktencilerin sayısı da artmaktadır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 35). Bu tespit, günümüzde hala merkez sağ partinin iktidarda olduğu gerçeğiyle birleştirildiğinde bu konudaki öngörülerinde haklı çıktıkları söylenebilir.

Yahudiliğin kutsalları söz konusu olduğunda toplumdaki dini yaşam çeşitliliğine karşı ikili bir tutumla yaklaşıldığı görülmektedir. Bir Yahudi dünyanın en kötü günahını işlemiş dahi olsa, Yahudi olmayan birinden toprak satın alıp Yahudi topraklarını genişlettiğinde büyük bir gurur kaynağı olmaktadır (Shahak, 2004: 29). Shahak, Yahudilerin Yahudi olmayanlara karşı takındığı tavrı kutsal kitabın yorum biçimiyle ilişkilendirmiştir. Örneğin, bir Yahudinin, Yahudi olmayan bir kimsenin hayatını kurtaramayacağına dair yasak Talmud öğretilerine

dayanmaktadır. Yine, zenginin fakirle yardımlaşması gerektiği inancında da fakir kişi Yahudi'den başkası değildir. Aynı şekilde, ölen kişiyle aynı ortamda bulunmuş insanların yedi gün kirliliği sayılacağına dair kural da ölen kişi Yahudi olduğu takdirde uygulanmaktadır (Shahak, 2004: 76).

Toplumsal bir ideoloji, benimseyenlerinin hayatının her alanına doğrudan müdahalede bulunmaktadır. Buna göre, köktencilik dindarların sosyal hayatına ne derece nüfuz edip bir yaşam tarzı haline geldiğini kanıtlar nitelikte bazı gazete haberleri bulmak mümkündür. 1998'de Yediot Ahronot Gazetesinde yapılmış olan kültür araştırmasında açıkça görülür ki, sinema, tiyatro, müze veya konser gibi kültürel faaliyetlere katılım gösterenler genelde hem yükseköğretim görmüş hem de seküler kişilerdir. Bu sonuç, Shahak ve Mezvinsky'e göre tesadüf değildir ve dindarlarla sekülerler arasında bir ayrım yapmayı mümkün kılmaktadır. Zaten hahamların ve dini hassasiyeti yüksek olan medya kuruluşlarının kültürel faaliyetleri hoş karşıladıklarına dair bulunmuş oldukları beyanlar da bu tezi destekler niteliktedir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 10).

Haredi Yahudilerinin aksine, dindar-milliyetçi Yahudiler her konuda daha ılımlı bir tutum sergilemiştir. Giyim tarzları, başlarına taktıkları kipa haricinde günlük ve herkesin giydiği kıyafetlerden oluşmaktadır. Köktenci zihin yapısının doğrudan etki ettiği konulardan birisi de kadın meselesidir. NRP üyeleri kadınlar konusunda alışlagelmiş köktenci kafa yapısından çıkmış ve kadınları birçok önemli mevkide görevlendirmiştir. Dindar milliyetçilerin, Haredilerle kıyaslandığında hem giyim ve yaşam tarzı hem de toplumsal konularda kutsal kitaba daha seçici bir anlayışla baktıkları görülmektedir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 39).

Yahudi köktenciler tarafından çokça tepki görmüş olan bir diğer önemli konu da eşcinsellik meselesidir. Hahamlar ve bazı dini partiler Yahudi şeriatına dayanarak eşcinselliği tamamıyla reddeder, hatta bir kısmı eşcinsellerin taşlanarak öldürülmeyi hak ettiğine inanır. Çünkü bu konu toplumun geleceğini riske atan çok büyük bir tehlikedir. En ılımlıları ise bu kişilerin toplumdan uzak tutularak rehabilite edilmeleri gerektiğine inanır. Pek çok Yahudi din adamı için eşcinsellerin öldürülmesinde bir beis yoktur, aksine bunu bir gereklilik olarak görürler. Ayrıca eşcinsel imgeler içeren İbranice aşk şiirlerinin yasaklanması konusunda da oldukça ısrarcı davranmışlardır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 11).

Köktencilerin, içinde okullarda okutulan şiirler de dahil olmak üzere İbranice eşcinsellik teması bulunduran tüm şiirlere sansür uygulamak istemesi Yahudi köktenciliklerinin dayatmacı

boyutunu gözler önüne sererken, bu taleplerinde başarılı olup şiirleri yasaklatmaları da toplumsal güçleri hakkında fikir vermektedir. Yozlaşmayı pasif bir şekilde protesto eden dindarla bir köktenci ayırt etmemizi sağlayan nokta da budur: Hayata ne derecede müdahale ettiği ve kendi doğrusunu başkalarına dayatıp dayatmadığı (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 11).

İsrail toplumunda yalnızca seküler-dindar veya dindar-köktenci ayrışması yaşanmamıştır. Köktenci gruplar da kendi içlerinde çeşitlenmektedir. Hatta bazıları diğerlerine kıyasla tehlike oluşturabilecek özelliklere sahiptir. Çünkü bahsi geçen gruplar sadece dini politika ve yaşam tarzına müdahale etmekle kalmaz, devletin diğer konulardaki politikalarıyla da yakından ilgilenir ve yer yer söz sahibi olurlar (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 11).

2.7 Yahudi Fundamentalizmi ve Şiddet: Goldstein, Popper ve Rabin Olayları

1980'lerde İsrail vatandaşlarını ürküten bazı terör olayları yaşanmıştır. Arap belediye başkanlarının öldürülmesi, Arap yolcularla dolu bir otobüsü havaya uçurma planı, Gush Emunim'in sebep olduğu bazı olaylar ve Haham Kahane'nin meclise girişi bunlardan bazılarıdır. Kahane konusunda şaşırtıcı olan tek husus meclise girmesi değil, hatırı sayılır miktarda oy almasıdır.⁶ Kendisinin şiddet odaklı açıklamaları göz önünde bulundurulduğunda, destekçi sayısındaki bu artış söylemlerinin toplumda karşılık bulduğunu göstermektedir. Kahane şiddet odaklı bir dile sahiptir ve bunu meşrulaştırmak adına "teröre karşı terör" sloganını kullanmaktadır. Ona göre, Filistinlilerin terör saldırılarına karşılık olarak Yahudiler tarafından uygulanabilecek her türlü şiddet anlaşılabilir (Sprinzak, 1989: 171).

Köktenci hareketlere karşı gelişen bu ilginin gençler arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Modern okullarda eğitim almış, dünya görüşü üst nesillere göre daha gelişmiş olan gençlerin Yeşivalara yönelmesi ve köktenci hareketleri hatta terörü desteklemesi oldukça şaşırtıcıdır. Sprinzak'a göre Haham Kahane'nin oy yüzdesinin artması ve Yahudi yeraltı hareketlerine karşı hoşgörü oluşması İsrail'in şiddet ve dini terör konusunda Orta Doğu'daki komşularını aratmayacağına göstergesidir (Sprinzak, 1989: 172).

Orta Doğu'daki siyasi ve dini değişimler tek bir ülkeyle sınırlı kalmayıp bölge genelinde birbirini takip ettiği için oldukça dikkat çekicidir. İran'da Humeyni devrimi, Mısır'da Cumhurbaşkanı Sedat'ın öldürülmesi ve Mübarek rejimini yıkma planları, Sudan'da dini

⁶ Kach Partisi, 1984'te 11. Knesset seçiminde 25.907 oy, yani tüm geçerli oyların yüzde 1,2'sini almış ve meclisteki 120 koltuktan birine sahip olmuştur (IDI, 2023).

köktencilerin iktidara gelmiş olması ve Filistin’de Hamas’ın yükselişi gibi faktörler bölge içerisindeki siyasi havayı etkisi altına almış ve dini fundamentalizm ve aşırılık popülerlik kazanmıştır. Sprinzak’a göre, belli bir süre Orta Doğu’nun bu şiddet ve aşırılık dolu atmosferini solumasına rağmen istisna kalan tek devlet İsrail idi. Fakat yine onun ifadesiyle, seksenli yıllarda Yeşiva öğrencilerinin bir Mormon üniversitesi açılışını protesto etmesi, müstehcen reklamların kaldırılması, cuma akşamları film gösterimine karşı çıkılması, el-Halil şehrinde müslüman öğrencilerin eğitim gördüğü bir okula saldırılması ve Gush Emunim’in Filistinli 5 belediye başkanına saldırması gibi olaylar İsrail’in de bu atmosferdeki katkısını sorgulamaya sebep olmuştur. İsrail ordusunda çalışan Baruch Goldstein’in el-Halil şehrinde Patrikler Mağarası’nda gerçek mermi kullanarak 29 Müslümanı öldürmesi ve yüzden fazla kişiyi yaralaması da bu argümanı destekleyen bir başka örnektir. Hemen ardından Filistinliler ve İsrail askerleri arasında çıkan bir çatışmada 9 Filistinli daha ölmüş ve yüzlercesi yaralanmıştır. 1995’te gerçekleşen Rabin suikastı ise bu şiddeti geri dönülmez bir noktaya taşımıştır (Sprinzak, 1998: 115).

Bir başka terör saldırısı ise Ami Popper’in 1990’lı yıllarda durakta otobüs bekleyen Filistinlileri Arap olduklarını öğrenmesi üzerine öldürmesidir. Bu korkunç cinayet, devlet tarafından sahiplenilmemiş ve başbakan tarafından akli dengesi olmayan birinin sıradan bir cinayeti olarak tanımlanmasıyla geçiştirilmiştir. Ancak, Popper’in zihinsel açıdan sağlıklı olduğu yapılan muayeneler sonucunda anlaşılmıştır. Başlangıçta ömür boyu hapis cezası alan Popper, köktenci gruplar tarafından savunulmuş ve tutuksuz yargılanması talep edilmiştir. 1999 senesinde Cumhurbaşkanı Ezer Weizman tarafından af getirilmiş ve cezası 40 yıla düşürülmüştür. Onunla ilgili en çok ilgi uyandıran ayrıntı ise Kahane’nin torunu ile hapisteyken yaptığı evliliğidir. Sonuç olarak, Filistinlilere yönelik yapılmış olan bu saldırı çoğunlukla Kach mensupları olmak üzere birçok Yahudi köktenci tarafından savunulmuştur. Ayrıca, bahsi geçen saldırganın Kach hareketinin kurucusu Haham Kahane’nin torunuyla evlenmesi de Yahudi fundamentalizmi ve şiddet ilişkisini anlamak adına oldukça önemlidir (Gerner 1991: 27; Jones 1999: 15; Lustick 1988: Önsöz (viii))

Yahudi fundamentalistlerin barış sürecine yönelik tepkileri bazı olaylarla daha da görünür hale gelmiştir. Öfkeli fundamentalistler, Tapınak Dağı’nda bir terör olayı gerçekleştirmeyi planlasalar da bu plan hiçbir haham tarafından onaylanmadığı ve desteklenmediği için ertelenmiştir. Ancak hemen peşinden Hebron olayı patlak vermiştir. Fanatik Yahudi Baruch

Goldstein, camide ibadet eden Müslümanlara ateş açması sonucunda 29 kişinin ölümüne ve 100'den fazla insanın yaralanmasına neden olmuştur. Bu durum, barış ihtimalinin önünde ciddi bir engel oluşturmuştur. Yahudi fundamentalistlerin gerçekleştirdiği saldırılara yanıt vermek isteyen Müslümanların 6 Yeşiva öğrencisine yapmış olduğu saldırı ise barış sürecini geri dönülemez bir noktaya getirmiştir (Sprinzak, 1989: 177).

Goldstein'in sebep olduğu terör eylemi, Popper olayından 6 yıl sonra İbrahim Camii'nde gerçekleşmiştir. Benzer bir biçimde Goldstein'in de zihinsel sorunları olduğuna dair ifadeler kullanılmış olsa da bizzat karısı bu durumu reddetmiştir. Goldstein'in ne yaptığının kesinlikle farkında olduğunu ve bunu İsrail'in faydası için yaptığını belirtmiştir. Aynı şekilde Goldstein de bir takım fundamentalistler tarafından desteklenmiş ve cenazesine eşlik edilmiştir. Bunun yanı sıra cenazede konuşan bir hahamın “*bir milyon Arap, bir Yahudinin turnağı etmez*” sözüne eşlik eden coşkulu alkışlar bu gibi şiddet olaylarının fundamentalistler tarafından nasıl karşılandığını ortaya koymaktadır (Lustick, 1988: Önsöz(ix)). *The Jerusalem Post* isimli gazetede yer verilen bir anket çalışmasına göre İsrail'in %10'u, sağ kesimin ise %20'si Goldstein'in ulusal bir kahraman olduğunu düşünmektedir. Goldstein'in mezarını düzenli olarak ziyaret eden fundamentalistlerin fotoğrafları⁷ ve İsrail Ulusal Güvenlik Bakanı Ben-Gvir'in Goldstein'in bir fotoğrafını salonunda asılı tutması gibi ayrıntılar da göz önünde bulundurulduğunda bu anket sonucu beklenmedik değildir (Joffre, 2023).

Yahudi köktencilerin yaşadığı çatışma Araplarla sınırlı kalmamıştır. Düşman sadece karşı tarafta değil, kimi zaman kendi içlerindedir. Rabin suikastı böyle bir zihniyetin meyvesidir. Fundamentalistler barışı durdurmak için yalnızca Araplara değil, barış elini uzatan kendi başbakanlarına da benzer bir saldırganlık göstererek suikast düzenlemişlerdir (Wolffsohn, 2021: 15-21). Bu noktada Oslo Sürecinden bahsetmekte fayda vardır.

Yahudi fundamentalistleri öfkelenen ve barış sürecinden endişelenerek olaylara müdahale etmeleri konusunda motive eden en önemli olaylardan birisi Oslo Anlaşmalarıdır. Oslo Anlaşmaları İsrail ve Filistin arasındaki şiddet ve karışıklıkların minimize edilmeye çalışıldığı, sınırların yasal olarak ortaya konulduğu ve iki devlet tarafından da çözüm olarak görülen bir anlaşmadır. Başlangıçta, Filistin tarafından sıcak bakılmamış olsa da zaman

⁷ Fotoğraf için bkz. <https://www.icp.org/browse/archive/objects/settlers-pray-at-the-tomb-of-baruch-goldstein-a-militant-settler-who-killed> (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

içerisinde İsrail’le anlaşmak üzere masaya oturma kararı almışlardır. Elbette bu durum hem Filistinli hem İsraili birçok kişi tarafından şiddetle reddedilmiştir (Turner, 2019: 17).

Oslo Anlaşmasına göre İsrail ve Filistin arasında bazı sınırlar çizilmiş; Batı Şeria birisi Filistin ve birisi İsrail’in kontrolünde olmak üzere 3 bölgeye ayrılmış ve İsrail işgal etmiş olduğu bazı topraklardan çekilmiştir. Bununla birlikte, FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü) İsrail Devletini, İsrail de FKÖ’yü resmi olarak tanımış; bir anlamda İsrail işgalci sıfatından, FKÖ ise terörist sıfatından sıyrılmıştır (History, 2018). “Her şey yolunda gitseydi barış gerçekleşir miydi?” sorusuna cevap bulmak zordur. Çünkü her şey yolunda gitmemiş ve barışın önüne geçmek için farklı çevrelerce birçok adım atılmıştır. Sonuçta, Oslo Anlaşmasının hedeflediklerine ulaşamamış, görüşmeler başlangıçtaki motivasyonla devam etmemiş ve son olarak da Trump’ın ABD başkanı seçilmesinin ardından Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak anması üzerine bir daha barışa bu derecede yaklaşıldığı görülmemiştir (Turner, 2019: 17).

Oslo sürecinin Filistin’den daha çok İsrail için faydalı olduğu ortadadır. Çünkü Filistin’in İsrail’i tanınmasının yanında İsrail yalnızca FKÖ’nün Filistin halkının temsilcisi olduğunu kabul etmiştir. Fakat Filistin’in İsrail’i tanınmasından itibaren İsrail birçok Müslüman-Arap ülke tarafından da tanınmış, siyasi ve ticari ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Dolayısıyla Oslo Anlaşmalarının İsrail Devleti tarafından olumlu karşılanması şaşırtıcı değildir. Tüm bunlara rağmen Yahudi fundamentalistler için barış adımları endişe vericidir ve bunu engellemek için birçok girişimde bulunmuşlardır (Turner, 2019: 20).

Rabin suikastinin faili Gush Emunim veya Kach gibi örgütlenmiş bir Mesihçi oluşumdan ortaya çıkmamışsa da, Sprinzak’a göre, yetiştiği sosyokültürel ortam bu grupların üyeleriyle benzerdir (Sprinzak, 1998: 123). Başbakan Rabin’i öldüren Amir ile el-Halil’de onlarca müslüman Arap’ı öldüren Goldstein’in ortak noktası Sprinzak’a göre İsrail’in içine girmekte olduğu barış sürecidir. Filistinlilerle yapılan anlaşmaları kabul etmeyip bu durumu İsrail’in kurtuluşu yolunda büyük bir engel olarak gören bu kişiler Tanrı’dan bu barışı durdurmasını beklemiştir. Bu amaç uğruna kendilerini feda etmekten de geri durmamışlardır. Goldstein’in sebep olduğu katliamın barış sürecini durdurmaya yarayacağına inanmayan Amir, daha büyük bir eyleme hazırlık yapmıştır. Filistinlilere yönelik bir terör faaliyeti barışın önüne geçemediğine göre sırada İsrail Başbakanına suikast düzenlemek vardır. Sprinzak, böylesi iki vahşetin Filistinliler tarafından gerçekleştirilen saldırılar sebebiyle de tetiklendiğini öne

sürmektedir. Söz konusu iki tarafın eylemlerini de terör olarak nitelendirir (Sprinzak, 1998: 124).⁸

Rabin suikastı, tahmin edileceği gibi İsrail solunda büyük bir travma yaratmıştır. Fakat şaşırtıcı bir şekilde İsrail sağı da bu travmadan payını almıştır. Suikast sonrası Gush Emunim'e bağlı bir papazla yapılan görüşmede bu durumdan suçluluk duyduklarını belirtmiştir. Suikastın planlanması, onaylanması veya failin bu duruma hazırlanmasında bir rolleri olmasa da öğrencilerine yerleştirmiş oldukları saldırgan zihniyet, hükümet eylemlerine aşırı tepki vermeye teşvik ve siyasetçileri şeytan gibi göstermek gibi fiziksel şiddet eğilimini tetikleyebilecek durumlar Gush Emunim ve Kach gibi Mesihçi oluşumların eseridir. Fakat Gush Emunim bağlularının aksine Kach hareketinden bu durumdan üzüntü duyduğunu ifade eden olmamıştır (Sprinzak, 1998: 126).

2.8 Yahudi Fundamentalist Hareket Örneği Olarak Kach

İsrail radikal sağının yükselişinin önündeki en büyük engellerden birisi 1977-83 arası dönemde başbakanlık yapan Begin'in siyasi kararları olmuştur. Mısır ile yapılan anlaşmalar, Filistin'e özerklik verilmesi süreci ve barış temasını içeren tüm kararlar Yahudi fundamentalistler tarafından şiddetle reddedilmiştir. Bu noktada Yahudi fundamentalizmde öne çıkan hareketlerden birisi olan Eretz Israel (İsrail Diyarı) kurulmuştur. Bu hareket zihniyet olarak radikal sağ akımından oldukça memnundur. Ayrıca yerleşim hareketlerine de olumlu bakmaktadır. Sonradan ismi çok daha fazla duyulan Gush Emunim ve Kach gibi hareketler Eretz Israel'in peşinden kurulmuştur. Eretz Israel, Yahudi köktencilüğünün temsilcisi olarak görülen bu gruplara öncülük etmesi açısından önemlidir. Sonradan Gush Emunim'i kuracak olan bazı katılımcıları fikri açıdan şekillendirdiğini söylemek mümkündür (Sprinzak, 1989: 173). Biz bu başlık altında daha çok Kach hareketine odaklanacağız.

Yahudi fundamentalizmi için Eretz Israel ve Gush Emunim dışında önemli sayılan bir grup da Kach hareketidir. 1971 yılında Haham Meir Kahane tarafından kurulan bu oluşum, ideolojik olarak Harediler ile Gush Emunim arasında orta bir noktaya konumlanmıştır. Kach grubunun İsrail'deki seküler kurumlar konusundaki görüşleri Gush Emunim'den daha katı olmuşsa da,

⁸ Sprinzak'ın, iki taraf için de terör ifadesini yer yer kullanmış olsa da, Filistin ve terör kelimelerini sık sık birlikte telaffuz ederken İsrail tarafından gerçekleştirilen eylemleri daha çok aşırılık ve şiddet kelimeleriyle açıklaması dikkat çekicidir.

Haredilerden farklı olarak İsrail'in gelişmesine katkıda bulunmakta tereddüt etmemişlerdir. Onlar için Altı Gün Savaşları Tanrı'nın kudretinin İsrail'e ilahi dokunuşuyla birlikte Mesih döneminin başladığını ifade etmesi açısından önemlidir. Kach, kuruluşu ve hedefleri itibarı ile katı bir dini tutum sergileyen, binlerce takipçisiyle birlikte yeni bir dini kültür yaratan Harediler ve birçok yerleşim kurmuş ve bu politika için siyasi anlamda birçok tavize sebep olmuş Gush Emunim'le benzer özellikler taşımıştır. Sprinzak'a göre bahsi geçen 3 grubun İsrail'e katkıda bulunacak olumlu bir proje ürettikleri görülmemiştir. Bunun aksine çatışmalar, protestolar ve holiganlıklarıyla anılmış ve bu anlamda başarısız olmuşlardır (Sprinzak, 1998: 119).

Kach hareketinin kurucusu Haham Kahane, Yahudi olmayanlara karşı maddi ve manevi bir mücadele verme gerekliliğinin ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bu durumu kendi içlerinde bile bir savunma olarak açıklayamayacakları derecede şiddet yanlısı davranışlar sergilemişlerdir. Kahane'ye göre, Yahudi sürgününün ve Yahudilerin o güne kadar çektikleri acıların sebebi Yahudi olmayanların düşmanca tutumlarını durduramamaktan kaynaklanmıştır. Onları Yahudi olmayanlar sürgün etmiş ve öldürmüştür. Kahane'ye göre şiddet, gerektiğinde veya savunma için kullanılabilir bir yöntem değildir. Çok daha ilerisine giderek şiddeti Yahudiler için kutsal bir boyuta taşımıştır. Bu anlayışa göre, Yahudiliğin çıkarları için şiddet uygulayan bir kişi bundan suçluluk duymamalı, aksine gurur duymalıdır (Sprinzak, 1998: 120).

Sprinzak, Kahane'nin hiçbir zaman suçsuz bir Filistinliye şiddet uygulanabileceğini savunmasa da bu tür eylemlerden rahatsız olmadığını hatta her seferinde durumu memnuniyetle karşıladığını aktarmaktadır. Bu eylemleri gerçekleştiren kişiler bir anda Kach hareketinin onursal üyeleri haline getirilmiş ve övgülerle karşılanmıştır. Ayrıca mali destekte bulunarak korumaya çalışmışlardır. El-Halil'deki ibadethanede katliam yapan Goldstein de bu zihniyet ışığında yetişmiştir ve Kahane'nin yakın öğrencilerindendir. Kahane, öğrencilerine Tanrı'nın İsrail'in kurtuluşu için kapılarını sonuna kadar açtığını, geriye sadece yapmaları gereken görevlerin kaldığı düşüncesini aşılmalıdır. Eğer bu görevleri yerine getirir ve sonuçta Filistinlileri İsrail topraklarından çıkarırlarsa kurtuluş gerçekleşecektir. Fakat bunu başaramazlarsa kurtuluş yolunda pek çok sıkıntı yaşanacak ve acı çekilecektir. Goldstein'in sebep olduğu felakete giden yolda şekillenen zihniyetini bu öz oluşturmuştur (Sprinzak, 1989: 174).

Haham Kahane'nin İsrail radikal sağının gelişimindeki payı büyüktür. Aktif siyasette rol almış, gelişmeleri yakından takip etmiş ve müdahalelerde bulunmuştur. Söylemleri sadece

Yahudileri kışkırtmaya yönelik değildir, aynı zamanda Arap köylerine ziyaretler gerçekleştirip topraklarını terk etmeleri gerektiği konusunda ısrarcı olarak Filistinlileri de öfkelenmiştir (Sprinzak, 1989: 174).

Kahane başlangıçta Başbakan Begin'i desteklemiş ve seçimi kazanmasından mutluluk duyduğunu dile getirmiştir. Hatta onunla ilgili, ilk kez İsrail'de gerçek bir Yahudi gibi düşünen ve yaşayan birisinin göreve geldiğini düşünmektedir. Fakat bu fikri zamanla değişmiştir. Begin, köktencilerin onaylamayacağı şekilde hareket etmeye başladığında kendisiyle ilgili olumlu fikirler hızla olumsuzla evrilmiştir. Bu fikir değişikliği ABD başkanı arabuluculuğuyla İsrail başbakanı Begin ve Mısır başkanı Enver Sedat arasında gerçekleşen Camp David Anlaşmasının ardından olmuştur. Kahane Begin'den tüm desteğini çekmiş ve İsrail'in hem demokratik hem dindar bir devlet olmasını kabul etmediğini dile getirmiştir (Sprinzak, 1989: 176).

İKİNCİ BÖLÜM: GUSH EMUNİM HAREKETİ ÖRNEĞİ

Birinci bölümde, fundamentalizm ve Yahudi fundamentalizmi ana hatlarıyla özetlendikten sonra, bu bölümde, dini eğilimli radikal bir hareket olarak Gush Emunim örneği üzerinde durulacaktır. Araştırmanın girişinde de vurgulandığı üzere, birinci bölümde ele aldığımız kavramsal ve tarihsel açıklamalardan sonra, bu bölüm Gush Emunim örneğinde, Yahudi fundamentalizmiyle ilgili temel kabullerimizin test edileceği bir uygulama alanı olarak düşünülmüştür. Hareket, büyük oranda, Haham Zvi Yehuda Kook'un hayatı ve temel fikirleriyle ilgili olduğu için, bölüm, kendisi ve fikirlerine yer verilerek başlamakta; grubun temel nitelikleri ve diğer problemler bu çizgide açıklanarak sonuca götürülmektedir.

3. Kurucu Lider Haham Zvi Yehuda Kook'un Hayatı

Gush Emunim için, kurucusu kabul edilen Rabbi Zvi Yehuda Kook ve görüşleri doğrultusunda ilerlediği babası Rabbi Abraham Kook çok önemlidir. Zvi Yehuda Kook'un Yahudi dindarlar arasında tanınmasını sağlayan sebep de babasıdır. Babası Rabbi Abraham Kook, Yahudiler için önemli bir hahamdır. Abraham Kook, 1865'te doğmuş, 18 yaşında Volozhin Yeşivası'nda dini eğitimini görmüştür. Ardından Kudüs başhahamının kızıyla evlenmiştir (Ravkooktorah, 2021).

22 yaşında Litvanya'da hahamlığa atanmış ve bir haham dergisi çıkarmıştır. Eşinin ölümünün ardından eşinin kuzeniyle evlenmiş ve oğlu Rabbi Zvi Yehuda Kook bu evlilikten dünyaya gelmiştir. Ardından hahamlık göreviyle Yafa'ya atanmış, ardından bir süre Avrupa'da yaşamış, son olarak da Kudüs başhahamı olup hayatının geri kalanını İsrail topraklarında geçirmiştir. Rabbi Abraham Kook Merkaz Harav'ı (Hahamlar Birliği) kurmuş ve 1935'te ölmüştür (Ravkooktorah, 2021).

Zvi Yehuda Kook, 22 Nisan 1891'de Litvanya'da doğmuştur. Üç kız kardeşi olan Yehuda Kook, Haham Abraham Kook'un tek oğludur. 1904'te babasının Yafa'da haham olarak hizmet etmeye davet edilmesinin ardından İsrail'e gelmişlerdir. Zvi Yehuda Kook ise bu esnada eğitim görmesi için Kudüs'teki Torat Chayim yeşivasına gönderilmiştir. Buradaki eğitiminin ardından Yafa'ya babasının yanına dönen Kook, dini çalışmalarına burada devam etmiştir. Yafa'da bulunduğu esnada babasının yakın çevresinde bulunan Haham Yaacov Moshe Harlap ile Kabala dersleri görmüştür (Hoch, 1994: 94).

Zvi Yehuda Kook, 1908’de babasının yazılarını düzenlemeye başlamıştır. Bu tarih itibariyle yaşamı boyunca babasının yazılarıyla ilgili çalışmasına devam etmiştir. Ona göre, babasının yazılarını yorumlama yetkisine yalnızca kendisi sahiptir ve bütün yazıların editörlüğünü kendisi üstlenmiştir (Inbari 2012: 18). Abraham Kook, başlangıçta oğlunun yaşının küçük olması sebebiyle bu duruma çekimser yaklaşmış fakat sonrasında eserlerinin içeriğine sadık kaldığını anlaması ve başarılı bir şekilde bu işi devam ettirdiğini görmesi üzerine bundan hoşnutluk duymuş ve oğlunu desteklemiştir. Zvi Yehuda Kook da babasının izinden gitmiş ve birçok konuda aynı fikirleri paylaşmıştır (Hoch, 1994: 94). Babasının fikirlerinin kendi döneminde pek desteklenmediği bilinmektedir fakat sonrasında kendisi bu fikirleri yaymış ve görünürlük kazandırmıştır (Hoch, 1994: 91).

1912’de, on dokuz yaşında iken, “*İsrail Kültürü*” makalesini yayınlamıştır. Ardından Kudüs’e giderek Porat Yosef yeşivasında eğitimine devam etmiştir. Sonrasında Halberstadt’ta eğitim görmek için Almanya’ya gitmiş ve burada dini eğitimin yanında akademik bir eğitim almıştır. 1914’te babası Abraham Yithzak Kook, Agudat İsrail toplantısına katılmak için Almanya’ya seyahat etmiştir. Bu esnada 1. Dünya Savaşı çıkmış ve toplantı iptal edilmiştir. Babası Haham Kook Rus yetkililer tarafından tutuklanmış fakat sonrasında serbest bırakılmıştır. Ardından İsviçre’ye gitmiş ve yanında Almanya’da eğitimini gören Zvi Yehuda Kook’u da götürmüştür. (Inbari, 2012: 18) 1916’da İngiltere’ye gitmiş ve burada “*Degel Yerushalayim*” (Kudüs Bayrağı) adında bir örgütün kurulması için çalışmışlardır. Zvi Yehuda Kook bu örgütün ideallerine oldukça bağlı kalmış ve destek toplamak amacıyla birçok Avrupa ülkesini hatta ABD’ye seyahat etmiştir. Varşova’da katıldığı bir toplantı esnasında Haham Yehuda Leib Hanter’in kızıyla tanışmış ve evlenmeye karar vermiştir (Hoch, 1994: 95; Inbari, 2012: 19). 1922’de evlenen Zvi Yehuda Kook, eşi Chava Leah’ın eğitimi için Kudüs’e taşınmıştır (Inbari, 2012: 19). Önce babası, ardından eşinin vefat etmesi Zvi Yehuda Kook için yıkıcı olmuş ve bir daha başkasıyla evlenmeyi reddetmiştir. Bu sebeple de bir çocuğu olmamıştır. Hoch, bu durumu kurduğu hareketin uzun süre devam edememesinin bir sebebi olarak görmektedir. Çünkü arkasından hareketi ve fikirlerini devam ettirecek bir varise sahip değildir. Babasının ölümünden sonra Kook, Merkaz Harav’ın başına geçmiş ve burada siyonist öğrencilerle tanışmıştır (Hoch, 1994: 96).

1952’de Haham Harlap’ın ölümünün ardından babasının kurduğu Merkez Harav yeşivasının başına geçmiştir. Babasının öğrencileri arasında, Gahalet isimli gizli bir gruba üye öğrenciler⁹ bulunmaktaydı. Bu öğrenciler, siyonizm ideolojisi ve geleneksel Yahudilik arasında bir orta nokta arayışına girmiş ve bu süreçte Merkez Harav’a başvurmuşlardır (Hoch, 1994: 96) Burada, seküler bir ideoloji olan siyonizmin başarısına dini bir ideoloji eklenmiş ve bu yeni ideolojinin karizmatik özellikler taşıması siyonist ideolojiyi hayata döndürmüştür (Lawrence, 1990: 141). Gahalet grubunun Gush Emunim için önemi büyüktür çünkü Gush’un tohumları bu grubun öğrencileri tarafından atılmıştır (Hoch 1994: 96). Siyonizm ve Yahudi şeriatı arasında bağlantı kurmak isteyen bu gençler Gush Emunim’i seçmişlerdir çünkü Gush bu iki temanın bir sentezini oluşturmuştur (Inbari, 2012: 19). Çözüm arayışı esnasında Merkez Harav’ı ziyaret etmeye başlayan gençler Rabbi Zvi Yehuda Kook ile tanışmış ve nihayet arkalarından gidecek liderlerini bulmuşlardır. Fakat, Rabbi Kook’un her fikrinin arkasından gözü kapalı gitmemiş, zaman zaman ona isyan etmişlerdir (Hoch, 1994: 96).

3.1 Rabbi Zvi Yehuda Kook’un Gush Emunim Hareketini Etkileyen Öğretileri

3.1.1 Kurtuluş İnancı

Haham Kook’a göre kurtuluş 3 aşamada gerçekleşecektir ve ilk aşaması İsrail’in kutsal topraklarda egemen olmasıdır. İkinci aşama, “*Amalek*”le savaşmak ve üçüncü aşama da mabedin inşasıdır. Kook, fikirlerini her zaman dini metinlere dayandırmıştır. Bu açıdan birçok dindarın harekete katılması ve ikna edilmesi de kolaylaşmıştır. Nitekim Yahudi Fundamentalizmi bölümünde, yerleşim hareketlerini savunanların ikna edici dini delillerinden söz etmiştik. Kook Altı Gün ve Yom Kippur Savaşlarını İsrail’in kurtuluş sürecinin başlaması olarak yorumlamıştır (Hoch, 1994: 92).¹⁰

Kook’a göre kıyamet süreci başlamıştır (Hoch, 1994: 100). Bu sürecin ne zaman sonlanacağı ise belirsizdir. Bahsettiği üç aşamayı gerçekleştirmek İsrail toplumunun geneline düşen bir sorumluluktur. İçinde bulunulan dönemde odaklanılması gereken ise sürecin ilk aşamasıdır. Kook’un yazılarında genel olarak bu tema ağır basmıştır. Bahsi geçen diğer iki aşamadan halkın henüz bunlara hazır olmaması ve ilk aşamanın halihazırda gerçekleştirilmemesi sebebiyle

⁹ Gahalet grubundan, Moshe Levinger, Hanan Porat ve Chaim Druckman gibi Gush Emunim’in önde gelen isimleri çıkmıştır (Inbari 2012:19).

¹⁰ Bu konudaki dini fikir ayrılıklarının kurtuluş kavramının yorumlanması üzerine ortaya çıktığı ve Haredilerle Siyonistler arasındaki ayrışmanın buna bağlı olarak devam ettiği birinci bölümde açıklanmıştır.

ayrıntılı bahsedilmezken onun odak noktası Yahudi egemenliği meselesidir (Hoch, 1994: 102). Örneğin, Amalek ile yapılacak savaş konusunda bilgiye sahip olmadığını belirtmektedir. Amaleklerin kim olduğuna dair bir çıkarımı da yoktur. Bu noktada, onların Araplar/Müslümanlar olduğuna dair bir iması da söz konusu değildir. Takipçilerine tapınağın inşası konusunda acele etmemeleri gerektiğini öğütlemiştir. Çünkü bunu gerçekleştirmeleri, vakti gelmediği için mümkün değildir. Fakat İsrail egemenliğini gerçek kılmaları mümkündür (Hoch, 1994: 103). Özetle, onun birincil amacı Yahudi egemenliğinin sağlanmasıdır ve yerleşim hareketleri bu süreçte kilit bir role sahiptir (Hoch, 1994: 106).

3.1.2 Pragmatist Anlayışı

Haham Kook, seküler ve dindarları bir arada tutmaya çalışan kapsayıcı bir dile sahiptir. Hatta onun öğretisine göre seküler ve dindar sıfatlarının kullanımı doğru değildir. Seküler veya dindar yoktur, yalnızca Yahudi vardır (Goldberg ve Ben-Zadok 1986: 60). Siyonizmin en seküler hali bile Kook'a göre İsrail için faydalıdır. Çünkü seküler siyonistler kendileri bile farkında olmadan Yahudi halkının kurtuluşunu sağlamaya çalışmaktadır. Bu sebeple dindar ve sekülerler arasındaki ayrımı yumuşatmaya ve birlik duygusu yaratmaya çalışmıştır (Hoch, 1994: 91). Kook'un bu noktada göstermiş olduğu anlayışın sekülerlerin gruba yönelmesinde etkili bir unsur olduğu düşünülmektedir (Inbari, 2012: 19). Sekülerlerin İsrail'in kurtuluşu sürecindeki rolünü de Mesih'in gelişi öncesi asiliğin artacağını bildiren dini delillerle açıklamıştır (Hoch, 1994: 91). Ayrıca seküler veya dindar olsun her Yahudinin içinde kabalistik inançla bir "kutsallık kıvılcımı" mevcuttur (Sivan, 1995: 23). Öte yandan, kurtuluş sürecinin en önemli adımlarından birisi tövbedir. Tövbe olmadıkça kurtuluşun gerçekleşmesi söz konusu değildir. Fakat tövbe zorlamayla gerçekleşemez. Kook'un bu konudaki fikirleri göz önünde bulundurulduğunda sekülerlerle birlik olarak onlara ılımlı davranma stratejisi açıklığa kavuşmaktadır (Inbari, 2012: 27).

Haham Kook Şabat gününde yolda yürürken bir Yahudinin sigara içtiğini görmüştür. Sigara içen Yahudi ise hahamı gördüğünde sigarasını arkaya saklamış ve Şabat gününde yasaklı olan bir eylemi gerçekleştirdiği için utanmıştır. Kook bundan hoşnutluk duymuş ve "*Rabbim ne büyük bir millet yarattın ki bir hahamı gördüğünde yaptığı yanlış hareketten pişmanlık duyuyorlar*" demiştir. Hemen ardından başka bir Yahudi de sigara içerek yanından geçmiş ve saklama gereği duymamıştır. Enteresan bir şekilde Kook bundan da mutlu olmuş ve "*Rabbim ne büyük bir millet yarattın ki yaptığı hatayı saklayıp ikiyüzlülük yapmıyorlar*" demiştir. Özetle,

Kook'un Tevrat kuralları söz konusu olduğunda takınmış olduğu sert tavrın aksine insanlara karşı büyük bir hoşgörüsü vardır. Fakat bu hoşgörünün altında günün birinde onların da doğru yolda bulunacakları inancının yattığını unutmamak gerekir (MeirTV, 2022).

Yehiya, Gush Emunim'in bünyesinde birçok seküler Yahudi bulundurmasını bu kişilerin Gush Emunim'in temel ideolojisini ve teolojisini tam olarak kavrayamamasıyla ilişkilendirmektedir. Sekülerlerin harekete katılımı, Kook'un sekülerleri kucaklayan tutumundan başka bir sebeple ilgili değildir. Ayrıca sekülerliğin İsrail'de giderek popülerliğini yitirmesi ve İsrail Devleti'nin Yahudileşmesi, sekülerleri dindarlarla iş birliği içinde bulunmaya itmiştir. Böylesi bir iş birliği yeterince samimi görülmemekle birlikte, hareketin popülerliğini artıran akıllıca bir hamledir (Don-Yehiya, 1987: 230).

3.1.3 Siyonist İdeolojisi

Kook, yalnızca dindar ve sekülerleri ortak amaçları doğrultusunda bütünleştirmeye çalışmamış, aynı zamanda siyonist ideolojinin karşısında duran fikirleri şiddetle reddetmiştir. Diğer yandan, devlete verdiği değer ve destek de onu diğer köktenci grupların liderlerinden ayıran bir unsur olmuştur. Kook'a göre İsrail devletini ve siyonizmi reddeden Yahudiler sapkındır ve büyük bir günah işlemektedirler (Hoch, 1994: 101).

Kook'un siyonizm konusundaki duruşunun tek bir çizgide ilerlediği söylenemez. Bu bağlamda, Yom Kippur Savaşı öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemden söz edilmektedir. Savaş öncesinde, siyonizmle tamamen özdeşleşmiş bir fikir yapısını benimsemiş ve siyonizmi reddedip eleştiriler yönelten ultra-Ortodokslarla mücadele etmiştir. Savaş sonrası ise Kook'un zihniyetinin aynı kalmadığı gözlemlenmiştir. Siyonizmi eskisi gibi bütünüyle kabul etmemiş ve yeni bir anlayış benimsemiştir. Bulunduğu çizgi siyonizm destekçileriyle muhalifleri arasında olup siyonizme daha yakındır. Devletin Araplara karşı verdiği tavizleri şiddetle reddetmiştir. Bu değişken tavrı ve fikri çelişkileri grup içinde de tek bir tutum benimsenmesinin önüne geçmiş ve grubun ömrünü kısaltmıştır (Inbari, 2012: 16).

Klasik siyonizmi en basit ifadeyle Yahudilerin talep ettiği bir sığınak olarak tanımlayacak olursak Kook'un yeni bir siyonist anlayış benimsediğini söylemek zor olmayacaktır. Çünkü ne geçici bir sığınak ne de kutsal topraklar harici bir bölgede yaşam onun için yeterli değildir (Inbari, 2012: 25). Yahudiliğin ilahi bir amacı vardır ki bu amaca erişmek ancak Filistin topraklarında mümkün olabilecektir (Ahlberg, 1979: 27). Ona göre siyonizmin kutsal bir gayesi

vardır; kutsal kitapta Yahudilere vaat edilmiş olan topraklara yerleşerek kurtuluş sürecinin bir adımını tamamlamak. Dolayısıyla Kook, seküler siyonistlerin aksine, dindar bir siyonizm anlayışının toplum geneline yayılmasında etkili olmuştur (Inbari, 2012: 25).

Sivan, Kookist ideolojinin siyonizmi modern çağa göre yeniden yorumlamasını Seyyid Kutup'un İbn Teymiyye'nin siyaset teorisini yirminci yüzyılın ihtiyaçlarına göre yeniden ele almasına benzetmiştir. Benzer yöntemlerden söz ederken Humeyni'den bahseden Sivan'ın dini köktenci hareketler arasında özü itibarı ile birçok benzerlik bulunduğunu savunduğu görülmektedir (Sivan, 1995: 36).

3.1.4 Siyaset Anlayışı

Haham Kook, Yahudilerin kurtuluş yolundaki ilerleyişlerinde siyaseti kullanmaktan çekinmemiş; Rabbilerin siyasetten korkmaması ve fedakarlıklar yapması gerektiğini savunmuştur (Hoch, 1994: 114). Öğrencilerini de bu zihniyetle yetiştirmiş, onlara siyaset alanında daha aktif olmaları yolunda manevi destek sağlamıştır. Nitekim, öğrencilerinden birisi Knesset üyesidir ve Kook'a hem dindar hem de seküler üyeleri bünyesinde barındıran bir parti kurma teklifinde bulunmuştur. Fakat, Kook'un bu hayali gerçekleştirmeye ömrü yetmemiş, 1982'de sağlığı kötüleşmiş ve ölmüştür (Hoch, 1994: 100).

Kook, siyasete aktif olarak katılmamış olsa da siyasi konularda fikirlerini belirtmekten çekinmemiştir. Siyaseti kurtuluşun aşamaları arasında manevi sorumluluklardan daha önde görmüştür. Daha önce belirttiğimiz üzere, Kook kurtuluş yolunda gerçekleştirilmesi gereken aşamaların hepsinin tek bir topluluk tarafından yürütülemeyeceği kanaatindeydi. Bu süreç belirli bir düzene göre gerçekleşecek ve içinde bulunulan zaman dilimi siyasi egemenliğin sağlanması gereken ilk aşamaya denk gelmektedir. Bunu sağlamanın da en önemli yolu yerleşim hareketlerini genişletmek ve sayılarını artırmaktır (Hoch, 1994: 110).

Tüm bu siyasi vurgulara rağmen, sürecin sonunda gerçekleşecek olan tapınağın inşası ile ilgili fikirler ve yapılması gerekenler de göz ardı edilmemiştir. Kook'un öğrencilerinden olan Rabbi Yisrael Ariel, tapınağın inşası için kullanılacak olan araçların üretimi amacıyla Temple Enstitüsü'nü kurmuş olup Ağlama Duvarı civarındaki camilerin yıkılması talebinde bulunmuştur. Özetle, her alanda aktif bir anlayış sürdürmüşlerdir.

Rabbi Yisrael, aynı zamanda Haham Kahane'nin listesinden Knesset'e girmiştir (Hoch 1994: 104). Bu noktada, Rabbi Yisrael'in sadece Rabbi Kook'un değil, Haham Kahanenin de

görüşlerine yakın olduğu anlaşılmaktadır. Esasında Haham Kook ve Haham Kahane'nin fikirlerinin birbirine çok yakın olduğu söylenemez. Fakat Rabbi Yisrael gibi örnekler, kişilerin iki tarafın fikirlerinden de istifade edebileceğini göstermektedir. Kook'un Araplar konusundaki tutumu Kahane'den daha ılımlıdır ve onun nefret dilinden uzaktır. Ancak, o da Araplara karşı benzer bir mesafeye sahiptir ve yapılacak her türlü iş birliğini reddeder (Hoch, 1994: 118).

Kook dönemin başbakanı Golda Meir'in, içinde Arap üyelerin bulunduğu bir koalisyon kurması fikrini kabul edilebilir bulmamıştır. Onun Araplar konusundaki tutumunu ortaya koyan diğer bir örnek de 1979'da İsrail Mahkemesi tarafından alınan bir karara verdiği tepkidir. Buna göre, bazı yerleşimcilerin halihazırda Arapların özel mülkü olan bölgelere yerleştiği kabul edilmiş ve bu bölgelerin tahliye edilmesi yönünde karar alınmıştır. Kook'un haberi aldığında üzüntüden gözyaşlarını tutamadığı söylenmektedir (Hoch, 1994: 109).

Haham Kook Yeşivalara oldukça önem vermiştir. Merkez Harav'ın ise İsrail'in kurtuluşunda büyük bir role sahip olduğunu belirtmiştir. Devlete ve orduya verdiği değere rağmen Yeşivalarda eğitim gören öğrencilerin -savaş zamanı dışında- askerlik görevlerinin ertelenmesi gerektiğini savunmuştur. Çünkü Yeşivalarda Tevrat öğretimi gerçekleştirilir ve bu özelliğiyle diğer bütün kurumlardan önce gelmektedir (Hoch, 1994: 108-114).

3.1.5 Dini Anlayışı

Kook'a göre sevginin 4 çeşidi vardır: Tüm yaratılışı sevmek, tüm insanları sevmek, Yahudi ulusunu sevmek ve ilahi olanı sevmek. Rabbi Aharon Rothman'ın ifade ettiğine göre, Kook yalnızca Yahudiler arasında değil diğer dinlere ve tüm insanlığa karşı da kapsayıcı bir dil kullanır ve yaratılan her şeyi sevmeye değer görür. Ona göre sevgi, sevdiğin şeyden faydalandığın için gerçekleştirilen çıkarıcı bir eylem değildir. Aksine karşılıksız bir şekilde gerçekleşir ve sevilen nesnenin büyüklüğü, güzelliği ve cazibesinden kaynaklanan kutsal bir duygudur. Üçüncü sevgi türü olan Yahudi ulusunu sevmek Rothman'a göre narsisistik bir sevgi değildir. Yahudi ulusunu elit olduğu için değil, gerçekten özel olduklarını bildikleri için sevmektedirler. Çünkü onları diğer uluslardan ayıran belli başlı özellikleri vardır ve bu özellikler tarihsel olaylara dayandırılır. Sevgiyi kendi içinde 4 başlıkta toplamış olsa da bu başlıkların her biri ilişkilidir. Örneğin, Yahudi ulusunu sevmek ve yüceltmek sadece Yahudi ulusuna fayda sağlayacak bir durum değildir. Kook Yahudi ulusunu yüceltmenin diğer ulusları da yücelteceğini, bunun bencilce bir eylem olmadığını düşünmektedir. Bu düşüncelerinden hareketle Kook'un basit ve herkeste görülebilecek bir milliyet sevgisine sahip olmadığı ve

Yahudi ulusuna duyulması gereken sevginin evrensel ve ilahi kaynaklı olduğunu düşündüğü görülmektedir (MeirTV, 2022).

Yahudileri dindar ve seküler şeklinde ayırmadan İsrail'in kurtuluşu için çabalamaları hususunda ısrarcı olan Haham, kurtuluş süreciyle ilgili diğer dini meselelerde de başka hahamların görüşlerinden sapmıştır. Örneğin, birçok Rabbi kurtuluşun gerçekleşmesi için Yahudilerin kolektif bir şekilde tövbe etmeleri gerektiğini vurgularken Kook, günahkar olsun veya olmasın tüm Yahudilerin Tanrı tarafından kurtarılacağı zihniyetini takipçilerine aşlamıştır (Hoch, 1994: 110). Çünkü Yahudilerin yalnızca bir bölümü değil, tamamı seçilmiştir ve özeldir. Bu nedenle de her biri sevimli ve saygı görmelidir. Kook'un sahip olduğu bu zihniyet takipçilerinin politik ilişkilerinden anlaşılmaktadır. Birinci bölümde söz ettiğimiz, dindar milliyetçilerin sekülerlerle iş birliği yaptığı bilgisini Kook'un bu görüşleri ışığında okuyabiliriz. Elbette, sekülerlerin doğru bir yolda olmadıkları da vurgulanmıştır. Bu noktada Kook, takipçilerine dengeli bir tutum tavsiye etmiş, sekülerlere yönelik tebliğ çalışmalarının ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır (Hoch, 1994: 113). Ayrıca, uygun şartlar sağlanarak doğru bir eğitim gerçekleştirildiği takdirde tüm Yahudilerin onunla benzer fikirlere sahip olacağını ve sonuçta yerleşim hareketlerine destek vereceklerini ifade etmiştir (Hoch, 1994: 117).

Kook, her ne kadar seküler ve dindar ayrımını reddetse de bu bakış açısı seküler bir yaşam biçimini hoşgördüğü anlamına gelmemektedir. O, sekülerleri ortak hedefleri doğrultusunda birlikte hareket edecekleri işbirlikçileri olarak görmüş olsa da dindar ve sekülerleri tamamen eşit görmemiştir. Çünkü kurtuluş sürecinin tek gayesi Yahudi halkını kurtarmak değil dini bir zafer gerçekleştirmektir. Özetle, Kook milliyetçilik ve dindarlığın sentezini başarılı bir şekilde oluşturmuştur (Inbari, 2012: 22-23)

1948'de İsrail'in kurulması üzerine Haham Kook'a Yahudi şeriatına göre yönetilmeyen bir devleti nasıl kabul ettiği sorulduğunda verdiği cevap bu konudaki bakış açısını ortaya koymaktadır. Ona göre, Tevrat'a uygun bir düzen oluşturulması için öncelikle devletin kurulmuş olması gerekmektedir. Çünkü bu devlet sayesinde dünyanın her yerindeki Yahudiler vatanlarına göç etmeye başlayacak ve zamanla Yahudilik egemen güç olacaktır (Inbari, 2012: 26). Onun devlete ve toprakların bölünmesine bakış açısı kurtuluş sürecinde gerçekleşmesini beklediği sıralamayla da doğrudan ilişkilidir. Birçok hahama göre kurtuluştan önce tövbe gerekliyken Haham Kook'a göre aksine tövbe kurtuluştan sonra gelmektedir. Dolayısıyla öncelikle Yahudi kurtuluşu sağlanmalıdır. Ayrıca, İsrail Devleti'nin kuruluşunu her ne kadar

toprakların bölünmesi ve Yahudi topraklarının bir kısmının Araplara teslim edilmesi olarak görüp başlangıçta karşı çıksa da, teslimiyetçi kader anlayışı bu konuda daha ılımlı bir yaklaşım benimsemesine sebep olmuştur. Bu durumun Tanrı'nın iradesiyle gerçekleştiğini ve insanların göremediği hayırlar barındırdığına dair inancı bir devlet olarak İsrail'in kuruluşunu kabul etmesini sağlamıştır (Inbari, 2012: 29).

3.1.6 Rabbi Kook'un Fikirleri Işığında Gush Emunim

Rabbi Kook'un bu fikirleri ışığında 1974 yılında öğrencileri tarafından onun da onayı alınarak Gush Emunim hareketi kurulmuştur.¹¹ Gush Emunim yalnızca bir yerleşim hareketi değildir. Siyasete de birçok müdahalede bulunmuştur. Öğrencileri, NRP bünyesinde Gush Emunim be-Mafdal adında siyasi bir grup oluşturmaya çalışmıştır (Hoch, 1994: 98). Gush'un kurucuları Kook'un fikirlerinden etkilenmiş, bu doğrultuda İsrail Devleti'ne saygı duymuş ve değer vermişlerdir (Hoch, 1994: 97).

Gush Emunim'i kurmuş olan Merkaz Harav öğrencilerinin ilham kaynaklarına dair bir yanlışlık vardır. Gush Emunim ideolojisi her ne kadar Abraham Kook'a dayandırılrsa da öğrencilerin asıl ilhamı onun yazılarından değil oğlu Yehuda Kook'un öğretilerinden aldıklarını belirtmekte fayda vardır. Elbette Yehuda Kook'un öğretileri babasının yazılarına ve genel ideolojisine dayansa da bunları saf bir şekilde koruduğu söylenemez; babasının öğretisine birçok eklemeye bulunmuştur (Don-Yehiya, 1987: 225). Yehuda Kook'un doktrininde politik ayrıntılara babasına kıyasla daha fazla yer verdiğini söyleyebiliriz. Babası teoriyle ilgilenmiş olup hareketin teolojik temelini ortaya koymuştur. Oğlu ise bu teolojiden hareketle oluşturulabilecek pratik tutumlar üzerine çalışmıştır (Don-Yehiya, 1987: 226).

Bir diğer görüşe göre, Yehuda Kook hiçbir zaman babasının sahip olduğu eğitime, kültüre ve dini bilgiye sahip olamamıştır. Öyle ki, babasının ölümünün ardından Merkaz Harav'ın başına geçmesi bile seneler almıştır. Bunun sebebi olarak bu konulardaki yetersizliği gösterilmektedir. Kook'un Merkaz Harav'ın başına geçmesi ve ün kazanması da bazı kişilerce başarı olarak sayılmamaktadır. Onlara göre, tanınma süreci de kendi başarısıyla gerçekleşmemiş; babasının yazılarını düzenleyip kitap haline getirmesi sebebiyle ilgi görmüştür. Üstelik, bu kanaatteki kimseler Kook'un öğrencileri arasında saygı görmediğini ve

¹¹ Gush Emunim'in kurulduğu günden bir fotoğraf için bkz. <https://www.haaretz.com/2011-02-10/ty-article/the-gush-emunim-settlers-movement-is-established/0000017f-e3bc-d7b2-a77f-e3bf78490000>

destekçilerinin çoğalmasının asıl sebebinin babası olduğunu düşünürler. Bu iddiaya göre, öğrencileri Yehuda Kook'un tüm fikirlerinin Abraham Kook'un öğretilerinden kaynaklandığını düşünmektedir (Solomonica, 1989: 93).

Yehiya, Abraham Kook ve Yehuda Kook arasındaki farkların meslekleriyle ilişkisi olduğunu savunmaktadır. Buna göre, Abraham Kook başhaham iken Yehuda Kook özerk bir Yeşivanın başında bulunmaktaydı. Resmi kurumlarda görev yaparken radikal dini yorumlar yapmak ve kişileri bu doğrultuda etkilemek pek kolay değildir. Çünkü bu fikirlerin pratikte sebep olduğu sonuçlarla yüzleşmek resmi kurumlarda bulunan din adamları için zordur. Yehuda Kook ise bu konuda daha özgürdür ve özgürlüğü öğretilerine de yansımıştır. Dolayısıyla, babasına kıyasla daha radikal söylemlerde bulunmuştur (Don-Yehiya, 1987: 229).

Kook, öğrencilerine İsrail'in geleceği ve Yahudi toplumunun kurtuluşu konusundaki ortak amaçlarını hatırlatarak her zaman teşvikte bulunmuştur. Onun için öğrencilerin sahip olması gereken en büyük motivasyon bireysel amaçlar uğrunda değil İsrail'in çıkarları doğrultusunda hareket etme arzusudur (Hoch, 1994: 111-112). Bu manevi desteğin de etkisiyle Gush Emunim zaman içerisinde, yerleşim hareketleri arasında baskın bir güç haline gelmiştir. Hem Rabin döneminde hem Begin döneminde hükümetten maddi ve manevi güç almışlardır. Rabin onların manevi destekçileri olarak bilirse de özellikle Begin döneminde önemli yardımlar gerçekleştirmiştir (Hoch, 1994: 99) Gush Emunim'in hem köktenci çevreler hem de hükümet tarafından maddi ve manevi destek aldığı herkes tarafından bilinmektedir. Shahak ve Mezvinsky hareketin maddi konulardaki dürüstlükleriyle tanındığını ifade etmektedir. Aldıkları destekleri şeffaf bir şekilde kullanarak yardımda bulunan kişi ve kurumların güvenini kolaylıkla kazanmışlardır. Dolayısıyla, gelen destek miktarı da pozitif yönde etkilenmiştir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 150).

Bazı araştırmacılar Gush Emunim'in kuruluşunu başarılı yerleşim politikalarının ve savaş galibiyetlerinin bir sonucu olarak görmektedir. Inbari ise onların aksine, başarısızlığın ve tepkiselliğin hareketin kuruluşunda baskın bir motivasyon olduğunu öne sürmüştür. Çünkü Gush Emunim, savaşın ardından kurulmamış; İsrail ve Arap Devletleri arasında barış anlaşmalarının yapılması üzerine tepkiyle ortaya çıkmıştır. İlk amaçları Altı Gün Savaşı sonrası kazandıkları toprakların barış anlaşmalarıyla düşmana geri verilmesinin önüne geçmektir (Inbari, 2012: 17).

Rabbi Kook'un siyonist ideolojisi farklı ülkelere yayılmış tüm Yahudileri İsrail'e çağırmayı ve kurtuluş süreci için katkıda bulunmalarını talep etmeyi içermiştir. Nitekim bu içeriğe yalnızca Kook'un ideolojisinde rastlanmaz. Haham Zvi Hirsch Kalischer, *Seeking Zion*¹² adlı kitabında, Yahudilerin İsrail topraklarına göç etmesi gerektiğini vurgulamış, Tapınak Dağı'ndaki arazileri Müslümanlardan satın almalarını ve kurbanlarını bu bölgede kesmelerini öğütlemiştir. Haham Kook da bu yerleşim çağrısını desteklemiştir. Bu noktada, onun siyonizm konusundaki duruşunun da şekillendiğini görebiliriz. Kook, siyonizmi, Yahudileri geçmişte çekmiş oldukları acılardan kurtarmayı hedefleyen bir ideoloji olarak görmez; Yahudi krallığını inşa etmek ve kurtuluş sürecini gerçekleştirmenin aracı olarak görür (Inbari, 2012: 23).

Yahudiler arasında, hayatta pasif kalmanın daha iyi olduğuna yönelik bir inanç vardır. Bu inanç dini metinler ışığında temellendirilmiştir. Yahudi sürgününe isyan edilmemesi gereği, Tanrı'nın Yahudiler için belirlemiş olduğu sonu değiştirme yasağı ve sürgünün ne zaman son bulacağını hesaplamanın önüne geçilmesi bu inancın birer tezahürüdür (Inbari, 2012: 25).

Mesih inancı ise üç bileşene dayanmaktadır. Bunlar, siyasi özgürleşme, toplumsal değişim ve bireysel kurtuluştur. Bu üç unsur birleştirilmiş ve inancın özünü oluşturmuştur. Ortodokslara göre Mesih inancı pasif bir duruşla taşınmalıdır. Diğer bir deyişle, kaderlerinde zulüm varsa buna boyun eğmelidirler. Bu sebeple, Mesih gelmeden önce Filistin'e dönmek konusunda acele etmemişlerdir. Bir Yahudi, Tanrı'nın iradesine müdahalede bulunmamalı ve kaderine razı olmalıdır. Ayrıca sürgünde olanlar sadece Yahudiler değildir, Tanrı da Yahudilerle birlikte sürgündedir. Dolayısıyla Tanrı dönmediği sürece eve dönüş bir anlam ifade etmeyecektir. Tanrı'nın dönüşü ise onun uygun gördüğü bir zamanda gerçekleşeceğinden Filistin topraklarına geri dönmek bu süreci hızlandırmayacaktır. Ayrıca, diasporada acı çekmek Tanrı'nın İsraililere verdiği bir görevdir ve buna katlanılması gerekmektedir. Arınmak ve mükemmelliğe ulaşmak için acı çekmek elzemdir. Sonuçta kurtuluş süreci hızlandırılmaz, fakat bunun için çabalanması bile Ortodoks Yahudilerce büyük bir günahdır (Weissbrod, 1982: 267).

Siyonizm karşıtı Ortodokslarca ideal Yahudi yaşamı bu şekilde betimlenmiştir. Bu inanış, Yahudilerin kutsal topraklara göç etmesinin önüne geçmiş ve örgütlenmelerini zorlaştırmıştır. Kook'un ideolojisi ise bu düşüncenin bazı kesimler için yıkılmasına sebep olmuştur. Ona göre,

¹² Bkz. Myers, Jody. 2011. *Seeking Zion: Modernity and Messianic Activity in the Writings of Tsevi Hirsch Kalischer*. Liverpool: Littman Library of Jewish Civilization.

ideal olan kesinlikle diasporadaki bastırılmış Yahudilerin yaşam tarzı değildir (Inbari, 2012: 25).

Kook ayrıca, siyonizmin kurucusu kabul edilen Sabetay Sevi ile modern siyasi Siyonizmin kurucusu Benjamin Zeev Herzl arasında önemli bir ayrım olduğunu dile getirmiştir. Sabetay Sevi dini gayeler göz etmeksizin Yahudilerin kurtuluşunu amaçlamaktaydı. Hatta takipçilerini Tevrat'ı ve emirlerini terk etmeye yönlendirmiştir. Doğrusu bu tutumu hareketinin çöküşüne sebep olmuştur. Diğer yandan Herzl siyonizmi inançla ilişkilendirmiş ve bu fikirleri Kook tarafından vurgulanmıştır. Herzl, Yahudi ulusu ve Yahudi inancının ayrılmaz birer parça olduğunu savunmaktadır (Inbari, 2012: 26).

Haham Kook, Yahudilerin çıkarına olmayan ve kutsal topraklardan geri çekilmeye sebep olabilecek her türlü politikanın karşısında durduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştur. Hükümet halk içindir fakat halk hükümet için değildir. Dolayısıyla, kendini şekillendirmesi gereken hükümettir. Ayrıca Kook'a göre, domuz eti ne kadar kirliyse Yahudi olmayanların Yahudi egemenliğinden alabileceği her türlü pay da o kadar kirlidir (Inbari, 2012: 32).

Sonuçta Gush Emunim; Kook ve öğrencilerinin bu fikirler temelinde siyasal aktivizme yönelmeleriyle birlikte kurulmuş bir örgüttür. Daha önce ifade ettiğimiz üzere, İsrail'in elde ettiği zaferler neticesinde amaçsız bir şekilde kurulmuş bir yerleşim hareketi değil İsrail'in önemli savaşlar sonucu yaptığı anlaşmalar ve işgal ettiği bazı topraklardan geri çekilmesinin söz konusu olması üzerine ortaya çıkan tepkisel bir harekettir. Bünyesinde genel olarak dindar siyonistleri barındırmakla birlikte seküler siyonist mensupları da bulunmaktadır. Fakat üyelerinin çoğunluğunun Merkaz Harav öğrencilerinden oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu okuldan mezun olanları akademik ortamdan feragat edip yerleşim faaliyetlerinde aktif rol oynamaya teşvik eden güç Yahudilerin kurtuluşunu gerçekleştirme arzusu olmuştur. Sonuçta bu manevi motivasyon, hocaları Haham Zvi Yehuda Kook ve onun babası Rabbi Abraham Kook'tan gelmektedir (Inbari, 2012: 32).

3.2 Hareket Lideri Moshe Levinger

Haham Moshe Levinger, 1935'te doğmuştur. Kudüs'te Horev Okulu'nda eğitim görmüş ve "Ezra" adlı bir gençlik hareketine aktif katılım göstermiştir. Ordudaki görevinin ardından Merkaz Harav Yeşivasında eğitim gören Levinger, burada Haham Zvi Yehuda Kook'la tanışmıştır. Levinger, Zvi Yehuda'nın ilk öğrencilerindendir. Tevrat okumalarındaki gayretiyile

tanınan Levinger, Kibbutz Lavi'de haham olarak hizmet etmeye başlamıştır (Hebron.org, 2021).

Kibbutz'da geçirdiği beş yılın ardından eşiyle birlikte, haham olarak görev yapmak üzere Moshav Nechalim'e taşınmıştır. Altı Gün Savaşı'ndan sonra kurulan yerleşim hareketlerini desteklemiş ve bu bölgelerde kalıcı hale gelmeleri için çabalamıştır. Kfar Etzion bölgesiyle özel olarak ilgilenen Levinger, sonraları el-Halil'e odaklanmıştır. Burada birçok görüşme yapmış ve hükumete yerleşim hareketlerini kalıcılaştırmak için çağrıda bulunmuştur. Altı haftalık ısrarın sonucunda hükumet bu bölgede bulunanları el-Halil'deki askeri bölgeye nakletmiştir (Hebron.org, 2021). Yahudiye ve Samiriye üzerine yerleşim çalışmaları yaptığı sırada Gush Emunim'in kuruluşuna ortak olmuştur. Levinger, tüm zorluklara rağmen davasına tam bir bağlılık göstermiş ve yerleşim faaliyetleri konusunda katı ve ısrarlı bir duruş sergilemiştir (Sprinzak, 1999: 151).

3.3 Gush Emunim'in Kısa Tarihi

İsrail Devleti'nin kuruluşu dünya genelinde birçok Yahudi için umut ışığı olmuştur. Diasporanın ve soykırımın ardından Yahudilerin bir devleti olmuş ve buraya göç edilmesi teşvik edilmiştir. Bu teşvik ve destekler ise İsrail'e hem ekonomik hem de siyasal bir güç kazandırmıştır. Fakat tüm bu başarılar beraberinde bazı sorunları getirmiştir. Görünüşe göre, İsrail'in kuruluşu itibarı ile iki büyük problemi vardır: Birincisi, topraklarına zorla el koydukları Filistin Devletiyle çıkan anlaşmazlıklar, ikincisi ise daha fazla toprağı Yahudileştirmeye çabalayan Yahudi yerleşimcilerdir. Gush Emunim hareketi böyle bir sosyal ortamda doğmuş ve bu iki ana problemin daha da büyümesine yol açmıştır.

Gush Emunim'in İsrail'in 1967'de kazanmış olduğu Altı Gün Savaşlarının sonrasında gayri-resmi bir şekilde kurulmuştur (Lustick, 1988: 43). Fakat resmi olarak, 1974'te siyasal olarak Ulusal Dini Parti'yle de ilişkisi olan genç yeşiva öğrencilerinin katıldıkları bir kongrede hareketin ismini ve temel ilkelerini belirlemeleri üzerine kurulduğu kabul edilmektedir ; Lustick 1988: 44). Sonradan da Ulusal Dini Parti'nin içinde bir fraksiyon olarak yer almıştır (Sprinzak 2008: 196). Gush Emunim'in kurucusu olarak Rabbi Abraham Kook ve Rabbi Zvi Yehuda Kook'dur, öğrencileri Moshe Levinger ise örgütün lideri olarak kabul edilir (Lustick, 1988: 42). Sprinzak, grup üyelerinin genel olarak yüksek eğitimli olduğunu, bir kısmının ise ordu çalışanı olduğunu ifade etmiştir (Sprinzak, 1999: 147).

Gush Emunim, esasen 1974'te Yom Kippur Savaşı'na tepkiyle doğmuştur. Gush Emunim'in, yerleşimlerini gönüllülük faaliyetleriyle ve o dönemdeki hükümetin onayını almadan kurduğu bilinmektedir. Grubun bu tavrını eleştiren pek çok muhalifi olmuştur. Onlara göre bu illegal hareketlerin durdurulması gerekmektedir. Hükümeti hiçe sayan bu yerleşimlerin gerekirse zorla yıkılması beklenmiştir. Gush Emunim'in tüm bu eleştiri ve uyarılara karşı tavrı her zaman sert olmuştur. İnançları gereği Tanrı'nın sözünün üstünde bir söz benimsemeyen Gush Emunim hareketi, çıkar ortaklığı söz konusu olduğunda siyasete yakınlaşmış, tersi bir durumda ise aynı şekilde uzaklaşmıştır. Muhaliflerinin siyasi olarak yöneltmiş olduğu argümanları reddetmiş, din ve siyaseti bir arada yürüten bir tutum sergilemişlerdir (Avruch, 1979: 47).

Yom Kippur'un ardından Mısır'la gerçekleşen çekilme anlaşması Gush Emunim'in kurulmasında etkili olan son unsurdur. Hareketin kuruluş toplantısı Kfar Etzion'da gerçekleşmiştir. Bu bölgenin sembolik bir önemi vardır. Kfar Etzion Bağımsızlık Savaşı sırasında Araplar tarafından ele geçirilmiş ve Altı Gün Savaşı'ndan sonra geri alınmıştır (Sprinzak, 2008: 196).

Gush Emunim, faaliyetlerine başarısızlıkla sonuçlanan iki yerleşim girişimiyle başlamıştır. Amaçları Yahudiler için özel kabul edilen Samiriye'de bir yerleşim kurmaktır. Bahar aylarında bir örgüt olarak Gush Emunim'i kuracak olan bu topluluk, grubun önde gelen üyelerinden olan Hanan Porat'ın kurtuluşçu siyonizm anlayışından oldukça etkilenmiştir. 1974 baharında gerçekleşen başarısız yerleşim kurma girişimlerinin ardından Elon Moreh adındaki 1973'te kurulmuş bir garin (çekirdek yerleşim grubu) Gush Emunim'e katılmayı kabul etmiştir. Elon Moreh, grubun ilk başarılarından kabul edilebilir (Lustick, 1988: 45). Ağustos ayında ise Gush Emunim adına grubun kurucu üyeleri olan Hanan Porat, Moshe Levinger, Eleazar Waldman, Shlomo Aviner, Yoel Ben-Nun, Yaacov Ariel ve Haim Druckman'ın bulunduğu bir sekreterlik kurulmuştur (Lustick, 1988: 73). Bu sekreterlik, grubun örgütlenmesi, siyasetle ilgili alınan kararların hayata geçirilmesi ve projeler üretilmesi adına önemli bir adımdır. Sekreterliğin kurulmasının ardından ilk hedefleri İşçi Partisi hükümetinin Suriye topraklarından geri çekilme kararının geri alınmasını sağlamaktır. Grubun ilk organize faaliyeti de hükümetin aldığı bu geri çekilme kararını protesto eden Büyük İsrail Hareketi (Eretz İsrail)'nin açlık grevine katılmaktır (Lustick, 1988: 45).

Grubun 1974 ve 1977 yılları arasında genel olarak protesto faaliyetleri gerçekleştirdiği söylenebilir. Ayrıca Nablus bölgesinde sekiz kez yerleşim kurma girişiminde bulunmuş; bunların yedisinde başarısız olmuşlardır. Menahem Begin, Ariel Sharon ve Geula Cohen'in geçici yerleşim bölgelerine düzenlemiş oldukları ziyaretler medyanın oldukça ilgisini çekmiş, grubun görünürlüğünü artırmıştır. Nihayet 1975'te Samiriye'de 2 bin kişilik bir yerleşim kurulmasına izin verilmiştir. 1976'da ise Bağımsızlık Günü'nde 20 bin katılımcıyla gerçekleştirdikleri yürüyüş Gush Emunim'in popülaritesini artıran önemli bir dönüm noktası olmuştur (Lustick, 1988: 46).

1976'da yerleşim faaliyetleriyle özel olarak ilgilenmesi amacıyla Gush Emunim'e bağlı, "Amana" adında bir grup kurulmuştur. 1980'de gelişen şiddet olayları sonrasında Gush Emunim fiilen dağılmış ve Amana kendini Gush'un temsilcisi olarak ilan etmiştir. 1983 yılında Amana'nın on üyesi, yaklaşık 2 milyon dolar bütçesi, Avrupa ve ABD'de temsilcilikleri bulunmaktadır. Fakat Gush Emunim ruhu geri gelmemiş ve bu grubun faaliyetleri geniş kitlelere yayılamamıştır. Gush Emunim'in fiilen dağılmasının ardından kurulan hareketlerden bir diğeri ise "Sina'da Geri Çekilmeyi Durdurma Hareketi"dir. Bu hareket Yamit bölgesinin tahliyesi üzerine kurulmuştur. Fakat, birçok resmi teşvik ve ekonomik destek almasına rağmen dağılmaları engellenememiştir (Lustick, 1988: 59). Gush üyelerinden Haim Druckman, Moshe Levinger ve Beni Katzove ise "Sina'ya Dönüş" hareketini kurmuş; bu hareket de başarılı olamamıştır. Son olarak, Gush üyeleri Yamit'in tahliye yıldönümünde bir anma etkinliği düzenleyerek geniş bir etki uyandırmayı ve geçmiş günlere geri dönmeyi amaçlamıştır. Sonuçta, grubun fiilen dağılmasının ardından gerçekleşen diğer organizasyonlar gibi Yamit'i anma töreni de başarısız olmuştur (Lustick, 1988: 61).

3.4 Gush Emunim'in Kuruluşunda Etkili Olan Unsurlar

3.4.1 Arap-İsrail Çatışması: Altı Gün ve Yom Kippur Savaşları'nın İsrail'deki Etkileri

Filistin ve İsrail arasındaki çatışma yalnızca iki ülkeyi değil, Orta Doğu'nun büyük bir kısmını etkilemiş ve halen de etkilemeye devam eden bir tarihsel süreçtir. İsrail'in bir devlet olarak kuruluşundan itibaren Filistin halkı pek çok zorlukla baş başa kalmıştır. İsrail'in işgal ettiği topraklarda yaşayan Filistinliler göç etmek zorunda kalmış ve Lübnan, Mısır, Suriye, Ürdün ve ABD'nin oluşturduğu mülteci kamplarında hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Filistin sınırı içinde kalanlar ise İsrail'e karşı organize ve birlik olmaya çalışmışlardır. 1967'de

gerçekleşen savaş sonrası Filistinliler kendi kurtuluşlarını kendilerinden başkasının sağlayamayacağını anlamış ve diğer Arap devletlerinden ümidini kesmiştir. Bu durum, savaş sonrası büyük bir toplumsal kriz oluşturmuştur. Bu sürecin ardından İslami birçok hareket Filistin halkı arasında güven kazanmıştır. Öyle ki herhangi bir anlaşma bu hareketlerin onayı olmaksızın gerçekleşmemiştir (Mohammad ve Bali, 2017: 90).

Çatışmanın diğer tarafında ise İsrail'in bir süper güce dönüşme hikayesi yer almaktadır. Özellikle 1967 sonrasında Arapların milliyetçilik ve birlik üzerine kurduğu hayalleri yok eden İsrail, işgal ettiği topraklar konusunda kendi halkından da destek görmüştür. Ancak göz ardı ettikleri bir gerçek vardır. Daha önce belirttiğimiz gibi, devletin kuruluşundan itibaren Filistin topraklarında yaşamaya devam eden neslin öfkesi tazeliğini koruyacak ve zaman içerisinde intihar saldırıları vb. olaylarla gün yüzüne çıkacaktır. İlerleyen zamanda da İsrail işgal bölgelerindeki askerlerini geri çekmeye karar verecektir (Mohammad ve Bali, 2017: 91).

Haziran 1967'de ise İsrail; Mısır, Suriye ve Ürdün'ün hava ve kara ordusunu etkisiz hale getirerek Sina Yarımadası, Golan Tepeleri, Gazze Şeridi ve Doğu Kudüs de dahil olmak üzere Batı Şeria'yı işgal etmiştir. Bu savaşın sonucunda İsrail Orta Doğu'nun süper gücü olmuştur. İsrail-ABD ilişkileri de savaş sonrası güçlenmiş, İsrail bir devlet olarak tanınmaya başlanmıştır. Başarının arkasında Fransa'nın silah, ABD'nin ise para desteği iki önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD, İsrail'e yaptığı maddi yardım ve geliştirdiği hukuki ilişkiler sonucunda Orta Doğu üzerine stratejilerini hayata geçirebilecek işbirlikçi bir devletin güvenini kazanmıştır (Mohammad ve Bali, 2017: 91).

Altı Gün Savaşı Orta Doğu'daki dengeleri değiştiren en önemli tarihi olaylardan biri olarak sunulmaktadır. İsrail'in başarısının yanında Arap devletlerinin kendilerini dini, kültürel, askeri ve siyasi bakımdan sorgulamasına ve özeleştiriler yapmasına sebep olmuştur. Çünkü bu savaş kaybetmek sadece askeri bir başarısızlık anlamına gelmemiş, aynı zamanda Arap milliyetçiliği ve birleşmiş bir Arap ulusu hayalinin sona ermesi anlamına gelmiştir (Mohammad ve Bali, 2017: 91).

Altı Gün Savaşı'nın Gush Emunim'in kuruluşu konusundaki ilham veren etkisi önemlidir. Mesih'in gelişi konusunda pasif kalan dindar Yahudiler savaşın kazanılmasının ardından bunu bir işaret olarak algılamıştır. Onlara göre, Tanrı yüzlerce yıldır edilen duaların karşılığında Yahudi halkına yardımını göndermiş ve böylece kurtuluş başlamıştır (Sprinzak, 1999: 147).

Gush Emunim, Altı Gün Savaşı'nın ardından İsrail toplumuna gündemde olan siyonizm kavramının alternatif anlamlarından birisini sunmuştur. Altı Gün Savaşı Kook takipçileri için kurtuluşun inkar edilemez bir simgesidir. Öğrencileri, Altı Gün Savaşı'ndan sonra toprak meselesi üzerine önemli bir değişim yaratmış, İsrail Devleti yerine kutsal İsrail toprağının önemini vurgulamışlardır (Aran, 1995: 198-201). Cohen'e göre Altı Gün Savaşı başarılı olmasaydı İsrail'in gücünden söz edilemeyecekti. Çünkü savaş öncesi hem ekonomik hem psikolojik açıdan hiç de olumlu olmayan bir atmosfer vardır. Fakat savaşın kazanılmasının ardından tam tersi bir sürece girilmiş ve kaygı yerini coşkuya bırakmıştır. Elbette olumsuz havanın değişmesinden sonra hiçbir sorun ortaya çıkmadığını söyleyemeyiz. Toplumdaki ideolojik krizlerin çözülmesinde galibiyetin verdiği coşku yeterli olmamıştır (Cohen 1995: 207).

Altı Gün Savaşı'nın ardından İsrail'in içinde bulunmuş olduğu parlak dönem uzun sürmemiştir. Önce savaş, sonrasında ekonomik kriz, daha sonra Batı'dan gelen göçler İsrail'i uluslararası ilişkilerinde yalnızlaştırmıştır. Ardından İsrail'e yapılan misillemeler ve gerçekleşen şiddet olayları da sürecin istenilen doğrultuda devam etmeyeceğini hissettirmiştir. Zamanla Batı'dan göç azalmış, aksine Batı'ya göçler artmaya başlamıştır. İnsanlar siyonizmi ve İsrail Devleti'ni sorgulamaya ve şüphelerini dile getirmeye başlamıştır (Avruch, 1979: 53).

Bunların ardından, 1973'te aniden Yom Kippur Savaşı meydana gelmiştir. Yom Kippur Savaşı İsrail için Altı Gün Savaşı gibi bir sonuç getirmemiş ve hayal kırıklığına sebep olmuştur. Sonuçta 1967 ve 1973 Savaşları dönemselsel motivasyon yaratsa da siyonist ideolojinin kademeli olarak zayıflaması ve yeni bir siyonist düşünce şeklinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır (Cohen, 1995: 208). Altı Gün Savaşı'nı takip eden dönemde yaşanan toplumsal krizlerin ardından Yom Kippur'un yaşattığı hüsrana ortamında, siyonizme karşı eleştiriler ve sorgulamaların artmaya başladığı sırada dindar siyonist ideoloji ve yerleşim hareketlerini gündeme getirmek için uygun bir ortam oluşmuştur. Ayrıca insanların endişelerini gidermek için gerek ulusal gerekse dini motivasyonlara ihtiyaç vardır. Gush Emunim böyle bir ortamda tanınmış ve popüler hale gelmiştir (Avruch, 1979: 53).

3.4.2 Siyonist İdeoloji

Siyonizm, Avrupa'da 19. yüzyılda Yahudilerin özgürlüğünü elde etmek amacıyla yola çıkan ideolojinin genel adıdır. Bununla birlikte, siyonizm tek bir fikir yapısına bağlı tek bir ideoloji değildir; farklı tanımları, algılanış biçimleri ve tarihsel süreçleri vardır. Siyonizm, genel olarak,

Yahudi deneyiminin modern dönemde gerçekleşmesi şeklinde yorumlanmıştır. Buna göre, Yahudi ulusunun kurumsallaşması, Yahudi atalara ait olan vatanda bir yaşam tesis edilmesi ve İsrail'in tarihsel rolünün tekrardan başlaması siyonist hedeflerin meydana getirdiği sonuçlardır. (Taylor, 1972: 36).

Başlangıçta Yahudi milliyetçiliğine bağlı bir şekilde kurulan siyonizmin gerçek kurucusu olarak Perez Smolenskin (1842-85) kabul edilse de, öncesinde Yahudi milliyetçiliğini formüle eden Moses Hess (1812-75) de bu hareket için önemli bir isimdir. Smolenskin'in sahip olduğu Yahudi milliyetçiliği anlayışı Avrupa'da gelişmiş olan milliyetçi hareketlerin farklı bir türüdür. Bu harekete göre Yahudiler diğer toplumlardan farklı ve benzersiz bir geçmişe sahiptir. Smolenskin, Yahudilik için din ve milliyetin ayrılmaz bir parça olduğunu düşünse de harekette milliyetçi öğelerin ağır bastığı söylenebilir (Taylor, 1972: 37).

Siyonist anlayışta, dinin, Yahudi ulusunun kültürel özelliklerinden birisi olmaktan ileriye gitmediği düşünülmektedir. Zaman içerisinde kurtuluşçu/binyılcı düşünce yapısının gelişmesi ise dini unsurları canlandırmış ve Yahudilerin kutsal topraklara dönmesi fikri popülerlik kazanmıştır (Taylor, 1972: 38). Erik Cohen de bu bağlamda, siyonizmin birbiriyle çelişkili görünen fakat bir yandan da kavramın özünü oluşturan unsurlardan söz ederken ilk olarak kurtuluş kavramını ele almıştır. Siyonizm özünde seküler bir yapı olarak görülmektedir. Ancak, dindarlar tarafından da kabul görmüştür. Siyonizmi benimseyen seküler kesim milliyetçilik akımı çerçevesinde bir kurtuluşu ön plana çıkarırken; dindarlar ise kutsal topraklar ve Yahudi krallığına dair teolojik argümanlar üretmektedir (Cohen, 1995: 203). Siyonizmin hem özünde dini bir anlam taşıyan kurtuluş kavramını temsil etmesi, hem de seküler bir yapıya sahip olması çelişkili görünse de “kurtuluş ve seçilmişlik” üzerinden ortak bir vatana sahip olma ve onu muhafaza güdüsünün, kaçınılmaz olarak siyonizmi eklektik bir karaktere soktuğu söylenebilir.

Siyonizmin ikinci çelişkili karakteristiği ise hem evrenselci hem de tekilci bir yapıya sahip olmasıdır. Buna göre, siyonistler kendi kaderlerini tayin etmek ve özerk bir devletleri olmasını hedeflemiştir. Aynı zamanda da sivil eşitliği kabul eden bir anlayış benimsemek istemişlerdir. Cohen, siyonizmin bu iki karakteri uzlaştırmaya çalıştığını ifade etmektedir. Ancak İsrail Devleti'nin kuruluşundan itibaren sınırların içinde ve dışında kalan Araplara karşı tutumu bu evrenselci eşitlik anlayışının sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu ikilik Yahudilerin seçilmiş ırk anlayışında da kendini belli etmektedir. Yahudiler bir yandan kendilerini özel ve seçilmiş olarak görürken diğer yandan evrensel bir etik anlayışını savunmaktadır (Cohen, 1995: 204). Bu iki

tartışmalı temanın sentezlenme çabası İsrail için olumlu gelişmelere sebep olmuştur. Siyonistlerin iki temel hedefi olan İsrail Devleti'nin kurulması ve uluslararası alanda tanınması bu zihniyet ışığında gerçekleşmiştir. Fakat siyonizm zaman içerisinde 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkan diğer ideolojilere (sosyalizm ve komünizm gibi) benzer şekilde popülerliğini ve canlılığını yitirmiştir (Cohen, 1995: 205).

Siyonist ideoloji, İsrail Devleti'nin kurulmasıyla önemli bir başarı elde etmiş olsa da devam eden süreçte aynı doğrultuda ilerlememiştir. Çünkü siyonizm iki temel hedefini hayata tam anlamıyla hayata geçirememiştir. Siyonizmin evrenselci anlayışı ile ülke sınırları içinde bulunan Araplara olan tavırları tutarlı değildir. Diğer yandan tekilci anlayışı ile de İsrail'e göç eden yeni vatandaşların siyonist beklentiyi ve ideal Yahudi yaşantısını karşılayamaması zıt görünmektedir (Cohen, 1995: 206).

İsrail Devleti'nin kurulması akıllara siyonizmin hedeflerine ulaştığı düşüncesini getirmiştir. Bu noktada siyonizmin misyonu son mu bulacaktır yoksa yeni misyonlar oluşturulacak mıdır? Gush Emunim ideolojisi siyonizme dini bir anlam yükleyerek ona dair yeni amaçlar üretilmesini sağlamıştır. Toplumsal bir kriz ortamında ortaya çıkan Gush Emunim hareketi, toplum nezdinde tanınmış ve kabul görmüş bir kavram olarak siyonizmi oldukça işlevsel kullanmıştır. Siyonizm şemsiyesi altına hem dindarları hem sekülerleri kabul etmiş ve böylece geniş kitlelere yayılması kolaylaşmıştır. Dini ve seküler değerlerin entegrasyonu belli bir noktaya kadar sağlanmış ve Haham Kook'un dini siyonist ideolojisi belli alanlarda başarılı olmuştur (Avruch, 1979: 50).

Siyonizm modern Yahudi toplumunda hem modern kesim hem de geleneksel kesim tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Gelenekseller milliyetçilik fikrini sapkınca bulurken modernistler ise gericilik olarak görürler. Haham Kook ise milliyetçiliği ve yerleşim hareketlerini Mesih'in gelişi ve kurtuluşun bir gereği olarak görmektedir. Kook'un siyonizminde hem dindarların hem de sekülerlerin sorumluluğu büyüktür. Sekülerlerin bu noktadaki önemini dindarlara açıklarken inanmayan bir insanın bile kurtuluş için fark etmeden çabalayabileceğini ve bu çabanın karşılıksız kalmayacağını dile getirmiştir (Avruch, 1979: 50).

3.5 Grubun Temel Nitelikleri

Gush Emunim'in en önemli değerlerinden birisi Mesih inancı ve buna bağlı olarak kurtuluş kavramıdır. Bu bakış açısına sahip bir grup İsrail Devleti'nin kuruluşunu dünyevi bir zafer

olarak görmeyecektir. Onlara göre bu durum ilahi bir zafer ve Tanrı'nın isteği doğrultusunda gerçekleşen dünyevi bir olaydır. Tanrı kurtuluş sürecini böylece başlatmıştır. Gush Emunim'in hedefleri nettir ve sınırları da keskindir. Yabancıların boyunduruğu altında bulunan kutsal bölgelere yerleşimler kurulacak ve halihazırda ele geçirilmiş bölgelerden de geri dönülmeyecektir. Gush Emunim'in bu konudaki sert tutumu çoğu zaman saldırgan bir tavır benimsemesine sebep olmuştur. Topraklardan geri çekilmek Tanrı'ya ihanettir ve kurtuluş sürecini kesintiye uğratmaktır (Avruch, 1979: 47).

Gush Emunim'in bir grup olarak gelişmesi bir yıla yakın sürmüştür. Fakat bir yılın sonunda hedeflediği idealize edilmiş Yahudi yaşantısını ortaya koymuştur. Buna göre, Gush Emunim stili elbiseler, müzikler, dekorasyonlar, kitaplar, çocuk isimleri ve konuşma tarzı belirlenmiştir. Yahudi kipaasını sportifleştirerek modern toplum için dönüştürmeleri de Armstrong'un değindiği bir ayrıntıdır (Armstrong, 2017: 437). Sivan, Gush Emunim üyelerinin dışarıdan bakıldığında ayırt edileceği birçok özellik arasında fiziksel duruştan da söz etmiştir. Dindar Yahudilerin beden dilleri incelendiğinde ultra-Ortodoksların eğik ve kambur duruşunun aksine Gush üyelerinin dik bir duruşa sahip olduğu görülmektedir (Sivan, 1995: 28). Ayrıca, kurulduğu zamandan itibaren seküler İsrail yaşantısını eleştiren bir karşı kültür üretmektedir. Hem inanış şekillerinde hem de ibadetlerinde saldırganlık taşıdıkları görülmektedir (Armstrong, 2017: 437).

Hareketin etnik yapısı çeşitlilik gösterebilmektedir. Yerleşim faaliyetlerine destek veren tüm Yahudiler grup tarafından kabul görmektedir. Halsell'in *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak* adlı kitabında yer verdiği Gush Emunim yerleşimiyle ilgili anılar, grubun etnik yapısıyla ilgili bazı ipuçları vermektedir. Öncelikle yerleşimcilerin çoğunluğu İsraili Yahudiler olsa da üçte birinin Amerikalı ve onların da çoğunluğunun New York'lu olduğunu belirtmiştir (Halsell, 2021: 99).¹³

Gush Emunim hareketi Yahudi kültürüne ait birden çok unsuru sahiplenmiştir. Hem dindar ögeler hem de siyonist ve seküler ögeler grup bünyesinde barınmaktadır. Bir yandan Yuşa ve Davud gibi eski Yahudi önderler örnek alınırken diğer yandan da Herzl ve Ben-Gurion gibi siyonist liderler sahiplenilmiştir. Dolayısıyla Gush Emunim üyeleri siyonizmi sol kesimden daha doğru bir şekilde temsil ettiklerine inanmaktadır (Armstrong, 2017: 438).

¹³ Ayrıca Halsell'in ifadesine göre grup üyeleri İsrail ordusunun verdiği hafif makineli tüfekler taşımaktadırlar, bkz: (Halsell, 2021: 99).

Gush Emunim'in küçük bir grup olarak ortaya çıktıktan sonra zaman içerisinde sahip olduğu başarının sebepleriyle ilgili birçok tez vardır. Bunlardan en basit ve somut olanı Kook öğrencilerinin dini-siyonist gençlik hareketi Ben Akiva'daki diğer gençler arasında fikirleri yaymasıdır. Sprinzak ve Aronoff da bu konuda hemfikirdir. Genç Yeşiva öğrencilerinin Gush Emunim'in fikirlerini tanıtmaya ve yayma konusunda kritik bir rolü vardır (Don-Yehiya, 1987: 229).

Hareketin bir kısım üyesi kuruluş süreciyle meşgul iken sonradan Gush Emunim'e katılmayı kabul edecek olan Kook öğrencilerinin bir kısmı da Moshe Levinger'in¹⁴ desteğini almış ve bir yerleşim bölgesi oluşturmuştur. Bu bölgenin Batı Şeria'da bir Arap kasabası olan Nablus yakınlarında olduğu bilinmektedir. Bir demiryolu deposunda başlayan bu yerleşim Gush üyeleri arasında *Garin* (tohum) şeklinde isimlendirilmiştir. Hareketin ilk yerleşimlerinden olan Garin, yerleşimciler için kutsal kabul edilmiştir. Temel amaçları Arapların kirlettiği toprakları tekrar kutsallaştırmaktır. Bu yerleşim yerine Elon Moreh¹⁵ ismini veren Kookçular, buradaki demiryolu depolarında Yeşivalar oluşturmaya çalışmıştır (Armstrong, 2017: 438). Devletin bu illegal yerleşimi durdurma kararı oldukça tepki görmüştür. Grup üyeleri, devletin kutsal toprakları yabancıların elinden kurtarma hareketini engellemeye yönelik bir beyanını dikkate almak gibi bir zorunlulukları olmadığını dile getirmektedir. Yahudilerin kendi şeriatı haricinde bir kurala bağlı kalmalarına ihtiyaçları yoktur. Hükümetin yerleşimler konusunda endişeli olduğu bu süreçte yerleşim faaliyetleri ve Gush Emunim büyük destek görmeye başlamıştır (Armstrong, 2017: 438).

1975 yılında hükümetin kararlarına karşı çıkmak adına yapılan yürüyüşte Moshe Levinger ön plana çıkmıştır. Yürüyüş katılımcılarına göre Birleşmiş Milletler'in İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi yönündeki kararı kabul edilemezdir. Levinger, Peres'le Elon Moreh bölgesindeki bir çadırda müzakerede bulunmuştur. Bu örnek, yerleşim hareketlerinin devlet nezdinde gücünü ortaya koymaktadır. Peres başlangıçta tutumunu değiştirmemiş olsa da seçimler yaklaşırken dindar kesimin oyuna ihtiyaç duyması sebebiyle geri adım atmıştır. Elon Moreh yerleşimcilerinin bir kısmını yakınlardaki bir orduya yerleştirme yönünde karar almış ve bu karar yerleşim destekçileri tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Levinger ve

¹⁴ Moshe Levinger'le ilgili bakınız. <https://www.timesofisrael.com/founder-of-settlement-movement-dies-aged-80/> (AFP and TOI STAFF, 2015) Ayrıca bkz. <https://www.gettyimages.ie/photos/gush-emunim>

¹⁵ Elon Moreh, Gush Emunim'in çekirdek grubudur (Sprinzak, 2008: 196).

beraberindekilerin bu çabası sekülerler tarafından da onaylanmış; siyonizmin geri dönüşü olarak yorumlanmıştır. İlk bölümde bahsettiğimiz gibi, İsrail’de sekülerler, dindarlar ve milliyetçiler arasında karmaşık bir ilişki vardır ve sınırlar sık sık değişmektedir. Elon Moreh yerleşimi Yahudilerin kutsal bayramı olan Hanuka¹⁶ mevsimi esnasında kurulmuştur. Gush Emunim’e göre bu önemli bir semboldür: Elon Moreh yeni bir Hanuka zaferidir (Armstrong, 2017: 439).

Gush Emunim 1974 ve 1977 yılları arasında altın çağını yaşamıştır. Hareket üyeleri, ülkeler arası gezerek Yahudileri ziyaret etmiş, konferanslar vermiş ve harekete katılma çağrısında bulunmuştur. Ülke genelinde Gush Emunim şubeleri kurulmuştur. Temel amaç farklı bölgelere yayılmış yüz binlerce Yahudi’nin kutsal topraklara dönmesidir ve bu doğrultuda birçok yerleşim organizasyonu düzenlenmiştir. Devlet güçleri engel olmaya ve bölgeleri tahliye etmeye geldiğinde ise Gush destekçilerinin manipülatif tavırlar sergilediği görülmüştür. Gece yarısı kurulmaya başlayan yerleşimleri durdurma kararı verildiğinde Knesset’te bulunan sağcı partiler hükümeti İngilizlerin geçmişte yaptıklarına benzer davranmakla suçlamıştır. Armstrong bu stratejinin zekice olduğunu belirtmiştir. Böyle bir durumda hükümet zalimlikle suçlanırken Gush yerleşimcileri ise kahraman olarak görülmüştür (Armstrong, 2017: 440).

Tüm bu çabalara rağmen Gush Emunim bu dönemde yalnızca 3 yerleşim kurabilmiştir. Bunun sebebi ise Rabin’in savaş sonrası Mısır ve Suriye’ye ılımlı yaklaşma çabasıdır. Bu süreçte İsrail, Arap devletlerine bazı tavizler vermekten geri durmamıştır. Rabin’in bu tutumu yerleşimcileri durdurmamış ve çeşitli protestolarda bulunmuşlardır (Armstrong, 2017: 440). 1976 baharında Kudüs’ten Eriha’ya yapılan yürüyüş sonrasında Gush Emunim’in katılımcı sayısı önemli ölçüde artmıştır (Ahlberg, 1979: 26). Bu yürüyüşlere hem dindarlar hem sekülerler katılım göstermiştir. Katılımcılar arasında 20 bine yakın silahlı Yahudi bulunmuştur. Bu yürüyüş ve benzerleri yerleşim konusunda nötr olan insanlara da kutsal topraklara yerleşme isteği aşılabilir ve yerleşim karşısındaki önyargıları büyük ölçüde yıkmıştır (Armstrong, 2017: 441).

Sprinzak Gush Emunim’in yerleşim bölgelerinde uyguladığı 4 adımlı bir strateji olduğunu ileri sürer:

¹⁶ Hanuka, MÖ 200’lü yıllarda Kudüs’ün Selevkoslar’dan alınması ve tekrar Yahudilerin olması şerefine kutlanan bir bayramdır. Diğer ismi Işıklar Bayramıdır (Armstrong, 2017: 439).

- a. Bölgeye Giriş: Yerleşimi hedeflenen bölgede görünüşte ibadet amacıyla küçük bir yerleşim kurulması.
- b. Ret: İsrail ordusunun bölgeyi tahliye etme girişimine karşı katı bir ret.
- c. Uzlaşma: Yerleşimcilerin bir kısmının askeri kampta kalmasına izin verilmesi ve bölgede bir Yeşiva kurulması karşılığında bölgeyi tahliye etmek.
- d. Yerleşim: Birkaç yıl içinde asıl bölgede gerçek bir yerleşimin kurulması (Sprinzak, 1999: 151).

Gush Emunim'in, kurulduğundan yıllar sonra bile İsrail toplumunda küçümsenemeyecek bir etkiye sahip olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Fakat tarihsel süreç göz önünde bulundurulduğunda görülür ki, hareketin sahip olduğu ideoloji genel kabul görüp yaygınlaşmamıştır. Diğer yandan İsrail siyasi tarihi boyunca yerleşimcilere verdiği destekle tanınan Başbakan Ariel Sharon ve yerleşimler konusunda gerçekleştirmiş olduğu eylemler, Gush Emunim'in tarihteki önemli başarısını ortaya koymaktadır (Newman, 2005: 192).

Gush Emunim yalnızca Batı Şeria'daki yerleşimlere liderlik etmemiştir. Newman'a göre aynı zamanda "Büyük İsrail" ideolojisinin de başlıca temsilcisidir. Yerleşimlerin genişletilmesi, geri çekilme planlarının protesto edilmesi ve düzenlenen mitingler Gush Emunim'in başlıca faaliyetlerindedir (Newman, 2005: 193).

Gush Emunim'in siyasi olarak yürüttüğü ikili bir stratejisi vardır. Aktif siyasete katılarak işgal edilen topraklardan geri çekilmeyi protesto eder ve siyasi kurumlarda işbirlikçi bir şekilde yer alarak grubun geleceğini güvenceye alırlar. Hükümet içinde çalışan üyeler kurumsallaşma sürecini gerçekleştirmiş ve yerleşim konusundaki hedeflerine ulaşmak için bağlantılar kurmuştur. Bu şekilde Büyük İsrail Toprakları ideolojisi görünürlük ve saygınlık kazanmıştır (Newman, 2005: 195).

Gush Emunim'in kuruluşunda etkili olan bazı önemli temalar aşağıda sınıflandırılmıştır. Gush Emunim'i bu temalar ve yarattıkları sosyal ortamı göz önünde bulundurarak incelemek, hareketin doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır.

3.5.1 Siyonizm Savunucusu Olarak Gush Emunim

İsrail hükümetinin toprak bütünlüğünü bozacak herhangi bir geri çekilme kararını Gush Emunim siyonist sıfatını üstlenerek protesto etmektedir. Onlara göre, böylesi siyasi hamleler

siyonist projenin özünden kopmak anlamına gelmektedir. Grup, kendisini modern ve göçebe bir siyonist hareket şeklinde konumlandırmıştır. Bu konuda, İsrail'in sol kesimine bir gönderme vardır. Çünkü Gush Emunim üyelerine göre, İsrail solu orijinal siyonist özünden kopmuş ve farklı bir duruş sergilemeye başlamıştır. Siyonizmin gerçek temsilcisi artık Gush Emunim'dir. Bu zihniyet ise yerleşim bölgelerinde faaliyetlerde bulunmak ve durdurma kararlarına karşı direniş göstermek şeklinde somutlaşmıştır. Üyeler, tüm siyasi şartları göz ardı etmiş ve eski siyonist söylemlere atıfta bulunarak Büyük İsrail toprakları konusunda ısrarcı olmuşlardır. Karşıtları, dönemin şartlarını vurgulayarak eleştiride bulunurken hareket üyeleri bu eleştiriye reddetmiş ve dönemin şartları göz önünde bulundurulacak olsaydı zamanında İsrail Devleti'nin kurulmasının imkansız olacağını hatırlatmıştır (Newman, 2005: 196).

3.5.2 Dini Hukukun Bağlayıcılığı İkileminde Gush Emunim

Vaat edilmiş topraklar konusu başlı başına dini bir anlam taşımaktadır. Devlet için topraktan geri çekilme veya yerleşim bölgesinin tahliyesi dini anlamlar taşımıyor olsa da Gush Emunim için Tevrat'ın sözü her şeyin üzerindedir. Dolayısıyla devletle zaman zaman yaşadıkları çatışmanın temelinde dini hükmün bağlayıcılığı problemi vardır. İnançlarının özünde var olan bu bağlayıcılık; hareketin protestolarını, hukuk dışılığını ve şiddet eylemlerini anlaşılır kılmaktadır. Bu yönüyle Gush Emunim dini metinciliğiyle dini köktenci bir hareket duruşu sergilemektedir (Newman, 2005: 196).

İsrail topraklarının genişlemesinin dini bir temayla ilişkilendirilmesi yerleşim destekçisi fundamentalist gruplarla seküler sağ arasında bir çatışma yaşanmasına sebep olmuştur. İsrail seküler sağı da toprakların güvenliği ve bütünlüğü konusunda endişelere sahip olmakla birlikte bu konuda dini bir motivasyon taşımamaktadır. Dini liderler ise tam aksine toprak bütünlüğünü dini bir zorunluluğa dayandırmaktadır. Bu iki grup arasındaki belirgin fark da budur. Gush Emunim liderleri seküler sağ liderlerle iş birliği içinde olmak için çabalamıştır. Fakat ideolojik farklılıklar böyle bir iş birliğinin önüne geçmiştir. Ayrıca hareket üyeleri de takip etmek için siyasi liderleri değil hahamları tercih etmiştir. NRP'nin bu noktada dengeli bir tutum sergilediğini söyleyebiliriz. Bir yandan siyasi liderlere danışarak karar alırken diğer yandan da dini liderlerin isteklerini dikkate almışlardır (Newman, 2005: 197).

Gush Emunim böylesi bir durumda sekülerlerle iş birliği içinde olmaktan rahatsızlık duymamıştır. Bunun iki sebebi vardır. İlki pragmatiktir. Buna göre, ortak siyasi hedeflere ulaşma konusunda çoğunluk oluşturmak ve destek almak önemlidir. İkinci sebep ise mistiktir.

Rabbi Kook'tan miras alınan düşünce ışığında, kurtuluşa ulaşma sürecinde sekülerlerin de payı olacağını dikkate alarak birlikte hareket etmeyi tercih etmişlerdir (Newman, 2005: 197).

3.5.3 Barış Meselesi ve Güvenlik Sorunu Açısından Gush Emunim

Gush Emunim hareketi devletin diğer devletlere karşı politikasında etkili olan “barış karşılığında toprak” fikrini sonuna kadar reddetmiştir. Herhangi bir diplomatik mesele kutsal toprağın tek bir parçasından bile vazgeçmeye değmeyecektir. Ayrıca Oslo sonrası süreçte Filistinliler tarafından gerçekleştirilen saldırılar, hareket üyeleri tarafından Filistin'in barış istemediği şeklinde yorumlanmıştır. Topraklardan geri çekilme durumunda barış ve huzur ortamı sağlanamayacak, aksine Filistinliler daha fazla toprak talebinde bulunacaktır. Böylece İsrail vatandaşlarının güvenliği daha da riske atılacaktır (Newman, 2005: 198).

İkinci İntifadanın (2000-2005) gerçekleşmesinin ardından oluşan ortam, yalnızca yerleşimciler arasında değil, İsrail toplumunun genelinde güvenliğe dair endişe duyulmasına sebep olmuştur. Yani, topraklardan geri çekilme durumunda eleştiriler sadece yerleşimciler tarafından gelmeyecektir. Gush Emunim'in sahip olduğu dini ideoloji ve inanç biçimi toplum genelinde anlam ifade etmemiş olsa da hareket üyeleri ülke güvenliği söz konusu olduğunda birçok farklı sosyal ortamdan vatandaşı ortak paydada buluşturmayı başarmıştır. Oslo sürecinin ardından terör eylemlerinin devam etmiş olması Newman'a göre Gush Emunim mensupları ve daha birçok kişiyi güvenlik konusundaki endişelerinde haklı çıkarmıştır (Newman, 2005: 198).

3.5.4 Demokrasi ve Meşruiyet Anlayışı Açısından Gush Emunim

Gush Emunim'in faaliyetlerini gerçekleştirirken karşılaştığı temel sorunlardan birisi de demokrasi ortamıdır. Kutsal toprağa yerleşmek onlar için dini bir meseledir. Fakat işler her zaman istedikleri gibi gitmemiştir. Çünkü İsrail demokratik bir devlettir. Hükümetin kararları hareketin talepleriyle uyuşmadığında hükümet ahlaki açıdan sıkıntılı bulunmaktadır. Tevrat'ın yasaları Gush Emunim için hukukun üstündedir ve dolayısıyla öncelik hakkı Tevrat öğretilerine aittir (Newman, 2005: 199).

Gush üyelerinin demokrasi ve vatandaşlık söz konusu olduğunda ikili bir tutuma sahip olduğu görülmektedir. Gush Emunim demokrasi karşıtı olmasına rağmen, bir Yahudi devletinin oluşması onlar için önemlidir ve bu konuda oldukça isteklidirler (Goldberg ve Ben-Zadok, 1986: 60). Bir taraftan modern İsrail Devleti'nin ayrılmaz birer vatandaşı olmak için çabalarken diğer taraftan da hükümet dini öğretinin aleyhine bir kararda bulunduğu protestosunu yapmak ve

şiddetle eleştirmekten geri durmazlar. Yerleşimciler hükümetin kararlarını yalnızca dine aykırı değil anti-demokratik bulurlar. Sonuçta, demokrasi kavramını da dini bir perspektiften yorumlamışlardır. Burada bir Gush Emunim pragmatizminden söz edilebilir (Newman, 2005: 199).

3.6 Gush Emunim Teolojisi ve Grubun Temel Fikirleri

Gush Emunim'i diğer yerleşim gruplarından ayırıp ismini sıklıkla duyuran ana sebep Sprinzak'a göre hem dindarlıklarında hem de milliyetçiliklerinde içten davranmalarıdır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, din milliyetçiler tarafından taleplerini meşrulaştırmak ve takipçi toplamak adına araç olarak kullanılmıştır. Bu sebeple de milliyetçilerin Gush'a kıyasla başarısız olduklarını söyleyebiliriz. Gush Emunim ise dine sınıksız bağlı olmakla birlikte milliyetçilik fikrini de dindarlığından alır. Sonuç olarak, siyasi emellerle değil inancına bağlı olarak Yahudi Krallığı'nın kurulması için çabalar. Buna bağlı olarak yerleşim hareketlerini desteklemiş, hızlandırmış ve genişletmişlerdir (Sprinzak, 1989: 174).

Gush Emunim'in ideolojisi iki kavramla özetlenecek olursa bunlar Mesihçilik ve köktencilik olduğu söylenebilir. Grup üyeleri kurtuluş inancı taşıyarak Mesih'in gelmesini beklerken aynı zamanda da kutsal kitaba kökten bağlı bir yaşam sürdürmeyi hedeflemektedir. Bu iki temayı bir harekette yan yana getiren sebep Sprinzak'a göre Baba Kook ve Oğul Kook'un sahip olduğu ideolojilerin bütünleşerek hareketin temelini oluşturmasıdır (Sprinzak, 2008: 201).

Baba Kook'un kurtuluş ve Mesih inancı temel Yahudi inancından önemli bir sapma olarak yorumlanmaktadır. Kook Altı Gün Savaşı'nın ardından kurtuluş sürecinin başladığı kanaatine varmıştır. Fakat ona göre bu sürecin bazı aşamaları vardır ve bu aşamalarda başarıya ulaşarak bir sonrakine geçmek Yahudilerin sorumluluğudur. Onun birçok dindar tarafından eleştirilmesi ve sapkın bulunmasının en önemli sebebi de budur. Diğer inananlar kurtuluşun ilahi bir dokunuşla gerçekleşeceğine inanıp Tanrı'nın yazdığı kadere müdahalede bulunmamayı tercih ederken Kook bunu kabul etmemiştir. Ayrıca, yalnızca dindar Yahudilerin değil, sekülerlerin ve hatta inanmayanların da kurtuluş sürecinde rol alacağını dile getirmektedir. Bu görüşü de çokça eleştirilmiş fakat aynı zamanda dindar ve sekülerlerin ileride kurulacak olan harekette aynı çatı altında birleşmelerine olanak sağlamıştır. Yine de bu söylemleri siyonizm karşıtı ultra-Ortodoks gruplar tarafından kınanmasına ve desteksiz bırakılmasına sebep olmuştur. Oğul Kook da, ilk başlıkta ayrıntılı ele aldığımız üzere babasının fikirlerini ve yazılarını geliştirmiş ve sahip oldukları ideolojinin bir hareket olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır (Sprinzak, 2008: 202).

Gush Emunim için *Eretz İsrail* (İsrail diyarı) kavramı çok önemlidir. Kook, *Orot* isimli kitabının ilk bölümünü bu kavrama ayırmıştır. Bu düşünceye göre kutsal topraklarda inşa edilecek bir Yahudi krallığının Yahudi milletine, İsrail Devleti'ne ve tüm dünyanın kurtuluşuna yapacağı etkiler oldukça önemlidir (Solomonica, 1989: 109). Eretz İsrail'in bel kemiği Yahudiye ve Samiriye bölgeleri, merkezi ise Kudüs ve Tapınak Dağı'dır (Sivan, 1995: 48).

Rabbi Kook ve öğrencileri kutsal toprakların dışını bunaltıcı ve bir Yahudi için yaşanılmayacak derecede kötü görmüştür. Onlara göre İsrail toprakları inancın ve kutsallığın bir dışavurumudur, diğer topraklar ise sapkınlık ve zayıflığın zirve noktasıdır. Dolayısıyla, Eretz İsrail topraklarına yerleşmek sapkınlığı değil kutsal olanı tercih etmek ve onun için mücadele etmektir. Hareket üyeleri böyle bir zihniyet ışığında yerleşim faaliyetleri yapmakta olup tüm zorluklara da bu güçlü motivasyon sayesinde katlanmaktadır (Feige, 2013: 113).

Gush Emunim grubunun diğer köktenci gruplardan farkı siyonizme daha olumlu bakması ve İsrail Devleti'ni kabul edip içindeki seküler kurumları da amaçlarına giden yolda faydalanılabilir bir araç olarak görmesidir. Buradaki amaç; İsrail krallığının kurulması ve Yahudilerin kurtuluşa ulaşmasıdır. Resmi olarak 1974'te kurulduğu bilinse de Sprinzak'ın görüşüne göre bu grup 1950'lerden itibaren kendi tarzını ortaya koyarak bir ruh şeklinde ekol oluşturmaya başlamıştır (Sprinzak, 1998: 118). Gush Emunim'in takınmış olduğu tavır birkaç özellikle özetlenecek olursa bunlar; dini hukuka sıkı bir bağlılık, moderniteye karşı hoşgörü ve İsrail'in inşasına etkin katılımıdır (Sprinzak, 1998: 119).

Hareket, Kook'tan miras aldığı Kabalistik inancı devam ettirmiştir. *Kabala*, kutsal kitabın herkes tarafından algılanandan farklı ve gizli bir mana da taşıdığına ve bu mananın sayı ve sembollerle özel bir eğitim alınarak anlaşılacağına dair bir Yahudi mistik inancıdır. Kabala, İbranice'de vahiy almak ve kabul etmek¹⁷ anlamına gelmektedir (Metli, 2006: 25).

Uzun yürüyüş ritüelleri, orduyla çatışma, protesto hali ve yasal olmayan yollarla yerleşim bölgelerine kurduğu gecekondular, grubun kabalistik inancına bağlı olarak dini birer tören niteliği kazanmaktadır. Armstrong bu ayinleri betimlerken *Kawwanah* kavramından söz etmiştir. Kawwanah, ibadet esnasında yoğun konsantrasyonda olma hali şeklinde açıklanabilir. Genelde ağlama ve ileri geri sallanma şeklinde kendini göstermektedir. Bu konsantrasyon

¹⁷ קבלה: Kabala: Kabul, resepsiyon (Benyakar ve Siliki, 2011: 258).

קבלת פנים: Kabalat Panim: Karşılama (Benyakar ve Siliki, 2011: 273)

halinin kişiyi Tanrı'ya yaklaştırdığına inanılmaktadır. Genelde ibadetler esnasında sergilenen bu yüksek dikkat hali, Gush üyeleri tarafından siyasi pek çok olayda da gösterilmiştir. Yeni bir yerleşimin kurulması esnasında Haham Kook'u ağlarken görmek o zamanlarda çok olasıydı. Bu, Gush Emunim üyelerinin gözünde bir vahiy alma halidir. İsrail ordusu yerleşim yerlerinden yerleşimcileri çıkarırken kutsal toprağa tutunup atmış oldukları çılgınlık ve haykırışlar da birer vahiy idi. *“Aktivistler, bu olayların dünyevi kabuğundan gerçekliğin özündeki ilahi drama baktıklarına inanmışlardır.”* (Armstrong, 2017: 441-42).

Hitnachalut kavramı Gush Emunim'in ideolojisinde önemli bir rol oynamıştır. Bu kavram, Mesihçi bir yerleşim anlayışını ifade etmektedir. Buna göre, Gush Emunim üyelerinin Yahudi topraklarının sınırlarıyla ilgili herhangi bir endişeleri yoktur. Kutsal topraklar zaten vahiy yoluyla belirlenmiştir, bu durumda yapılması gereken bu bölgelere yerleşmektir (Ahlberg, 1979: 27). Eretz İsrail sınırları içerisinde Yahudiye, Samiriye ve Golan Tepeleri bulunmaktadır (Ahlberg, 1979: 28). Bu noktada, Filistin meselesini de önemsemedikleri görülmektedir. Hatta onlara göre Filistin sorunu söz konusu değildir ve durum sadece Arap yöneticilerin yapmaya çalıştığı bir propogandadan ibarettir. Burada dini metinciliğin karmaşık siyasi meseleleri nasıl basitleştirdiği ve sorunların üstünün kapatılmasında nasıl aktif rol oynadığı ortaya çıkmaktadır (Ahlberg, 1979: 27).

İsrail radikal sağının en önemli temsilcisi, Sprinzak'a göre Gush Emunim'dir. Emunim'in çekiciliğinin altında yatan sebep ise en başta kutsal kitaba kökten bağlılığıdır. Bu bağlılık, diğer her şeyin önüne geçmiş ve grubun temel hedeflerini belirlemiştir. Kutsal kitaba olan inançları doğrultusunda öncelikli amaçları olan İsrail Krallığına odaklanmışlardır (Sprinzak, 1989: 178). Gush Emunim üyelerini ultra-Ortodoks gruplardan ayıran en önemli nokta siyonizm karşısındaki duruşları ve İsrail devletiyle ilgili görüşleridir. Diğerlerinin aksine, modern devleti destekler ve İsrail'e hayranlık duyarlar. Bu tutumları onları başarılı kılan en önemli faktörlerden biridir (Sprinzak, 1989: 179).

Gush Emunim'in ideolojisinde Arap nefreti bariz değildir. Yahudiye ve Samiriye bölgeleriyle ilgili yerleşim planları mevcuttur, ancak amaçları bölgedeki Arap nüfusunu sınırdan uzaklaştırmak değil İsrail Devleti'nin tesis ettiği bir barış ortamında onların birer yabancı misafir gibi evlerinde yaşamaya devam etmesidir. Gush Emunim'in liderleri bu zihniyete sahiptir. Fakat zaman içerisinde gerçekleşen siyasi ve toplumsal olaylar hareketin

zihniyetini büyük ölçüde değiştirmiş ve bazı üyelerinin katılımıyla bir yeraltı örgütü oluşmuştur (Sprinzak, 1999: 146-47).

Gush Emunim'in yerleşim bölgelerine odaklanmasının arkasındaki itici güç İsrail Devleti'nin dış güvenliğini sağlamak değildir, siyasi bir amaç da taşımamaktadır. Bu istek yalnızca dini gerekçelere dayandırılmıştır. Tanrı'nın 5 bin yıl önce İbrahim'e vaat etmiş olduğu toprakları geri almak tek gayeleridir. Bütün bir ulusun kimliği bu inançla şekillenmiştir. Dolayısıyla bu topraklar müzakereye açık değildir ve bu konuda herhangi bir uzlaşma kabul edilmeyecektir (Sprinzak, 1999: 153).

Ahlberg'e göre ise Gush Emunim hareketini Mesihçi bir hareket olarak tanımlamak yanıltıcı olabilmektedir. O, Mesihçi grupların iki tipolojik özelliğinden söz etmiştir. Birincisi, dünyanın sonunun geldiğine veya yaklaştığına yönelik bir inançtır. İkinci özellik ise Mesihle ilgili beklentileri yerine getirecek bir lider gerekliliğidir. Ahlberg, Gush Emunim grubunda Kook'un ideolojisinden hareketle birinci özelliğin varlığı görülse de ikinci özelliğin bu grup için söz konusu olmadığını öne sürmektedir. Grubu politikadaki baskınlığı üzerinden değerlendirmek ona göre daha gerçekçidir. Sonuçta, Ahlberg, Gush'un Mesihçi bir grup olduğu tezini reddetmektedir. Fakat bu tutum onu grubun dini özelliklerini gözardı etmeye itmemiştir. Bu noktada Mesihçilik ile Mesihçi grup tabirleri arasındaki ayrımı vurgulamaktadır. Yani, Gush Emunim'in dini yönelimi onu Mesihçi bir inanca sevk etmektedir fakat sözü edilen Mesih inancı, grubun Mesihçilikle birlikte anılacak derecede baskın bir özelliği değildir (Ahlberg, 1979: 30).

Yahudilikte ibadet öncesi yıkanma ritüeli bulunmaktadır. Sinagoga gitmeden önce *mikvehde* yıkanarak arınmak gerekmektedir. Bu eylem, kutsallığa giden yolda bir ön şarttır. Gush Emunim hahamları bu ritüelin sadece sinagogdaki ibadet öncesinde değil, Tevrat okurken ve hatta politik faaliyetlerde bulunmadan önce de gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Her ne kadar Haham Kook siyaset dünyasını bir çukura benzetse de, bu ifadesiyle bir Yahudinin siyasette aktif olmasının da kutsal bir yönü olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla, böylesi bir niyetle gerçekleştirilen politik bir aksiyon da ibadet değerindedir (Armstrong, 2017: 442).

Sprinzak'a göre hareketin başlangıçtaki amacı hükumete muhalefet etmek değildir. Bu sebeptendir ki ilk yıllarında siyasete aktif katılmamış ve politik fikirlerini açıkça dile getirmemişlerdir. Fakat seneler içinde bu durum değişmiştir. Gush üyeleri dünyanın gerçekleriyle ve hukukun üstünlüğüyle tanıştıklarında artık siyasi anlamda pasif duruşlarının

sonu gelmiştir. Çünkü İsrail, Arap devletleriyle yapmış olduğu anlaşmalar sonucunda bazı bölgelerden geri çekilmiş, yerleşim bölgelerini tahliye etmiş ve barış vaat etmiştir. İsrail halkı da devletin bu kararları karşısında pasif kalmıştır. Çünkü İsrail'in uluslararası yükümlülükleri olduğunu bilip bu doğrultuda hareket etmesinin halkın geleceği için en sağlıklı tercih olacağını düşünmekteydiler. Gush bu sıralarda, kurtuluşun pasif bir duruşla ve acısız bir şekilde gerçekleşmeyeceğini anlamıştır (Sprinzak, 2008: 203).

Gush Emunim'in demokrasi ve hukuk gibi konularda çift yönlü bir tutumu vardır. Almond ve diğerlerinin ifade ettiği gibi dünyayı dönüştürücü özellik gösteren bir köktenci hareket olarak Gush Emunim, dünyevi kurumlara bazen yaklaşır bazen de uzaklaşır. Yani sınırları belirsiz olabilmektedir. Hareketin üyelerine göre, devlet Yahudi kurallarını gözeterek hareket ederse demokrasi ve hukukun üstünlüğünün devam etmesinde bir sakınca yoktur. Ancak, devlet Yahudi kurallarını uygulamaz, yerleşim faaliyetlerine kısıtlama getirir ve işgal etmiş olduğu topraklardan geri çekilirse bu durumda demokrasi ve hukuk hoşgörülmecek ve Yahudi şeriatına uygun bir devlet yapısı oluşturulacaktır. Sözelimi, demokrasi ve siyonizmin çatıştığı bir durumda üstünlük siyonizme aittir. Çünkü onlar göre İsrail Devleti, seneler süren bir çabanın ardından başka bir hukukun kurallarına riayet etmek için kurulmamıştır. İsrail Devleti'nin kurulmasının tek bir amacı vardır: Yahudi milletini ve ardından tüm dünyayı kurtarmak (Almond vd., 1995: 447-448).

Gush Emunim'in 1974-1977 yılları arasındaki faaliyetlerinin çoğunluğu protestolardan oluşmaktadır (Lustick, 1988: 46). Grup mensupları, devletin İsrail topraklarıyla ilgili yapmış olduğu herhangi bir anlaşma ve geri çekilme durumunu protesto için daima ön saflarda yer almıştır. Barış anlaşmaları karşısında birçok eylemde bulunmuş, gösteriler düzenlemiş ve afişler bastırmışlardır. Filistinlilerle yapılacak bir barış Gush için kabul edilemezdir. Hem böyle bir ihtimalin önüne geçmek hem de yeni yapılacak anlaşmalara karşı gözdağı vermek amacıyla buldukları eylemlerin bir kısmında başarılı olduklarını da belirtmek gerekir. Ülkede gerçekleşmiş diğer protesto eylemleriyle kıyaslandığında Gush Emunim hareketinin eylemleri en geniş çapta etki uyandıranlarıdır. Ayrıca on binlerce katılımcının sağlanması da önemli bir başarıdır (Newman, 2005: 200).

Diğer yandan inançları konusundaki bağlılıkları ve bu uğurda katı bir tutum sergilemekten kaçınmamaları aşırılıklar yapmalarına ve şiddet eylemlerine karışmalarına neden olmuştur. Bu

durum da onların demokratik bir ülkenin protesto kurallarına ne ölçüde bağlı olduklarının sorgulanmasına sebep olmaktadır (Newman, 2005:200).

Siyasetin sağ kesimini destekledikleri ve hükümetle ilişkilerini kendi yararları için kullandıkları bilinse de yeri geldiğinde Gush Emunim hem sağ hem sol kesimle anlaşmazlıklar yaşamış ve protestolarda bulunmuştur. Yani, hareket Yamit 'in tahliye edilmesini, Netenyahu'nun imzaladığı Wye Anlaşmalarını ve Sharon tarafından imzalanan Gazze'den geri çekilme planını eşit ölçüde protesto etmiş ve aralarında fark gözetmemiştir (Newman, 2005: 200). Yerleşimcilerin barış ve tahliye kararlarını şiddetli bir şekilde protesto etmesinin altında yatan bir diğer sebep de bu kararlardan en çok kendilerinin etkilenmesidir. Çünkü tahliyesi istenen ve üzerinden pazarlıkların yapıldığı bölgeler onların evleri ve bir kısmının otuz yılı aşkın bir süredir hayatını sürdürdüğü yaşam alanlarıdır (Newman, 2005: 201).

Protesto eylemleri yalnızca şiddet ve aşırılıkla anılmamıştır. Daha barışçıl eylemler de gerçekleşmiştir. Gush Emunim, 2005 yılında İsrail'in Gazze'den çekilme kararı üzerine bir kampanya düzenlemiş; arabalara ve evlere turuncu kurdeleler bağlamış, turuncu kıyafetler giymiş ve turuncu afişler dağıtmıştır. Çekilme yanlıları ise buna karşılık olarak mavi ve beyaz kurdeleler kullanarak devletin yanında olduklarını temsil etmişlerdir. Ancak, barışçıl protestolar istisnaidir. Birçok gencin katılım gösterdiği yerleşimci eylemlerinde pek çok şiddet olayına ve yasadışı eyleme tanıklık edilmiştir. Bu eylemlerde bazen sözlü bazen de fiziksel şiddet öğeleri görülmektedir. Protestoların şiddeti Oslo sürecinin ardından artmıştır. Bu eylemlerde hükümet yetkilileri ve barış yanlıları İsrail'e ihanet etmekle suçlanmıştır (Newman, 2005: 201).

“Gush Emunim ve Şiddet” başlığı altında ayrıntılı söz edeceğimiz belediye başkanı suikastı, kolej saldırısı, otobüs saldırısı ve Kubbetü's-Sahra'ya yönelik saldırı planı bu protestolarda şiddet öğesinin ne kadar yoğun kullanıldığını ve yerleşimcilerin ne kadar aşırıya kaçabileceğini gözler önüne sermektedir.

3.7 Gush Emunim'in Toplumsal Etkileri

Almond, Sivan ve Appleby köktenci hareketlerin dünyayla ilişkisini 4 başlık altında incelemiştir. Bunlar; dünya fatihi, dünya dönüştürücü, dünya yaratıcı ve dünyadan vazgeçen modellerdir.

Dünya fatihi model bu dört grup arasından en saldırgan olanıdır. Çünkü mevcut düzeni bozup yeni bir hale dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bu grupların hegemonik oldukları

söylenbilir. Dine mesafeli olanı dine daha çok yaklaştırmayı, inanmayanları ise dönüştürmeyi hedeflemektedir. Yeni dünyanın oluşumunda ev sahipliği eden dini kültürün teolojik kaynaklarından yararlanılmakta ve sosyal düzendeki eksiklikler giderilmektedir. Bu modele göre, dünyanın içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarılmasının yolu kurumları ele geçirmekten geçmektedir (Almond vd., 1995: 447-448). İran'daki devrimci Şiiler, Mısır'da Radikal Sünniler, Avrupa'da Ulster Protestanları, ABD'deki Protestanlar, Hindistan'da Sihler, İsrail'de Kach ve Sri Lanka'da Budistler dünya fatihi modele örnek gösterilmiştir (Almond vd., 1995: 445-468).

Dünya dönüştürücü model, dünya fatihi modele göre daha ılımlıdır. Buna göre; köktenciler dünyayı kökten değiştirmek yerine yapısını kendi istekleri doğrultusunda dönüştürmek için çabalamaktadır. Liderler ve fikirleri dünya fatihi modele göre daha az önemlidir. Bu köktencilerin örgütlenme adına fatih modelinden daha dağınık olduğu söylenebilir. Dünya dönüştürücü özellik gösteren toplulukların dünyayla ilişkisini yaklaşma-uzaklaşma çatışmasına benzetebiliriz (Almond vd., 1995: 461). Yani zaman zaman sınırlar genişletilebilip geri daraltılabilmektedir. Bu anlamda daha uzlaşmacıdır. Guatemala'da Pentekostal hareket, Filistin'de Hamas ve Hindistan'da Hindu milliyetçiliği bu modele örnektir (Almond vd., 1995: 464-471).

Bir diğer model ise dünya yaratıcı modeldir. Karizmatik ve otoriter lider özellikleri dünya yaratan modelde de geçerlidir. Bu modelin diğerlerinden en önemli farkı hedef kitlesinin daha dar oluşudur. Toplumun geneline değil, daha özel bir kesimine hitap eder. Dolayısıyla sosyal kaynakları geniş değildir ve genelin ilgisini çekmemektedir. Dünya yaratıcı modele örnek gösterilen gruplarda yozlaşma korkusu ağır basmaktadır. Buradan hareketle, alternatif bir toplum sunulur ve zararlı unsurlar barındıran mevcut toplumdaki soyutlanma söz konusudur. İlk model ne kadar saldırgan ve müdahaleciyse bu model de eşit miktarda savunmacı ve korumacıdır. Bu sebeple de içe kapanık bir yapısı vardır. Öte yandan Almond ve diğerlerinin ifadesiyle, bir dünya yaratıcı model ne kadar kurallarına ve özüne bağlı olursa olsun, günün birinde kendini dünya fatihi veya dünya dönüştürücü bir topluluk olarak bulacak gücü elde edebilir (Almond vd., 1995: 472).

Fundamentalist hareketlerin dünyaya yönelik tutumları arasından sonuncusu ise dünyadan vazgeçen modeldir. Bu modele göre, modern dünya kültüründen korunmak her şeyden daha önemlidir. Ulaşılmaz bir koronak inşa edilmeye çalışılır. Dış dünyaya açılmak veya destekçi

toplamak gibi bir talebe çok sık rastlanmamaktadır. Dünya yaratıcı model gibi korumacı bir tutum sergilerler. Aralarındaki fark, bir önceki modelin alternatif üretmesi iken dünyadan vazgeçen modelin karşı kültür olmaktan güç almasıdır. Uyum sağlamaya karşı oldukça dirençli olan bu gruplarda da grup lideri önemli bir unsurdur. Peygamber özellikleri gösteren karizmatik bir otorite söz konusudur. Bu tür gruplar, dış dünyaya adapte olmamakta fakat dış dünyayı kendine adapte olmak zorunda bırakmaktadır. Bu yönüyle de kaçınılmaz bir şekilde kamusal etki yaratmaktadır (Almond vd., 1995: 476).

Inbari, Gush Emunim'i bu sınıflandırma ışığında dünyayı dönüştüren bir hareket olarak tanımlamıştır. Gush Emunim teolojisine göre, kurtuluş yüzyıllarca sürecek ve uğruna çabalanan bir süreçtir. Bu nedenle, hedefleri uzun vadelidir. Siyasete karşı tutumları da dünyaya karşı tutumlarına benzerlik göstermiştir. Bazen hükümetle iş birliği içinde olurken bazen de sert eleştiriler yapmaktadırlar. Bu bağlamda, dünyayı dönüştüren modele uygun olarak toplumla ve hükümetle bazen yaklaşırken bazen uzaklaşmışlardır (Inbari, 2012: 704).

Birinci bölümde Yahudi köktencililiğiyle ilgili yapmış olduğumuz sınıflandırmanın da aktif köktenci hareketler kısmında yer alan Gush Emunim, inançları doğrultusunda dünyayı dönüştürmek için çabalamış, toplumdaki çekilmemiş ve ideallerini yaygınlaştırmaktan vazgeçmemiştir. Aksi bir durumda, akademik olarak da sahip olduğu ilgiyi göremez ve araştırmalara konu olamazdı (Avruch, 1979: 50).

Gush Emunim'in hedefi yalnızca yerleşim faaliyetleri yapmak ve bu bölgeleri genişletmekten ibaret değildir. Onlar ideal bir Yahudi toplumu kurmayı hedeflemiştir. İdeal Yahudi bireyler yetiştirmeyi amaçlarken rasyonel olanla duygusal olan arasında dengeli bir bağ kurmuşlardır. Bu anlamda dünyadan tamamen kopmamış veya saf izole bir dünya yaratmamış; bunun yerine dönüştürücü bir tarz benimsemişlerdir (Avruch, 1979: 50). Bu ideal toplumun birçok kişiye örnek olması ve arada kalmış Yahudilere cazip gelmesi beklenmektedir. Onları diğer yerleşimci gruplardan ayıran ve tanınırlıklarını artıran sebebin de bu motivasyonları olduğu düşünülmektedir. Hedeflerinde hem siyasi, hem dini hem de toplumsal unsurlar bir arada bulunmaktadır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 149).

İsrail solu, İsrail toplumunu diğer milletlerin yaşam düzeylerine getirmek için çabalarken Gush Emunim, İsrail toplumunun diğer milletlere göre benzersiz olduğu vurgusunu yapmaktadır. Yahudiler seçilmiş bir millet olduğu için diğerleriyle kıyaslanamaz ve onlardan farklı kurallara bağlılardır. Bu düşünceleri ilahi kitap kaynaklı olduğu için tartışmaya açık

değildir. İşçi sol, Batı'daki demokrasi ve özgürlük gibi kavramlara İsrail toplumunda karşılık bulmaya çalışmaktadır. Gush Emunim ise Batı kültürü ile Yahudiliği birbirine zıt görmektedir. Bu konudaki katı fikirleri, Kook'un öğrencilerini seküler siyonistlerden ayıran en önemli unsurlardandır. Siyonizmi benimseme konusundaki motivasyonları din kaynaklıdır ve başka bir referansı kesinlikle reddederler (Armstrong, 2017: 437).

Hareket, kendi ideolojisiyle eğitilmiş bir topluluk yaratmış olup bu topluluk yerleşim faaliyetlerinde liderlikler yapmıştır. Bu başarı hareketin doğru stratejiler uygulayarak yayılmasından kaynaklanmaktadır. Hareketin sahip olduğu ideolojiyi yayması kadar koruması da elzemdir. İdeolojinin korunmasında ise özerk eğitim faaliyetleri önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, milli dindar topluluk kendi eğitim çevresini korumuş olup hangi mesajı yayacakları ve bu mesajları kimin yayacağı konusunda seçici davranmıştır. Okullar, Yeşivalar ve sinagoglar bu seçiciliğe tabidir (Newman, 2005: 210).

Gush Emunim, hareketin ideolojisini temelden vermek ve bu ideolojiyi doğru bir şekilde yaymak adına dini lise sistemi oluşturmuştur. Bu liselerde yetişen çocukların bir kısmı yerleşimci ailelerin çocuklarıdır, geri kalanların ise yerleşimcilerle bağlantıları bulunmaktadır. Lise ağı yerleşimci grupların sağlamlaşması ve yayılması adına önemli bir fırsattır. Newman, İsrail toplumunda ultra-Ortodokslar harici başka hiçbir sosyal grubun böyle güçlü bir yapılanmaya sahip olmadığını dile getirmiştir. Böylesi organize olmuş bir yapıda yetişen gençler gelecekte harekette aktif rol oynayacak ve yerleşimlerin liderleri haline geleceklerdir (Newman, 2005: 210).

Gush Emunim üyeleri tarafından Yahudi gençleri eğitmek amacıyla kurulan din okullarından biri de Kudüs'te kurulan *Ateret Cohanim*¹⁸ (Rahiplerin Tacı) Yeşivasıdır. Bu okulu Merkaz Harav mezunlarından Shiom Aviner ve Sorbonne 1978 yılında Doğu Kudüs'te kurmuştur. Bu Yeşiva, Müslümanlara ait bölgede kurulmuş olup konumu onlar için oldukça önemlidir, çünkü Kubbetü's-Sahra'nın bulunduğu Tapınak Dağı'nı tepeden seyretmektedir. Elbette bu konumun seçilmesi tesadüf değildir. Bu Yeşivanın amacı Mesih'in gelişine hazırlık yapmak ve tapınağın inşası için çalışmalarda bulunmaktır. Bu gibi konularda dini metinler okunmakta ve motivasyon canlı tutulmaktadır. Yeşiva, kuruluşu itibarı ile saldırgan bir misyona sahiptir. Çünkü yeni bir

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.ateretcohanim.org/> (Erişim Tarihi, 26.08.2023)

tapınağın inşası, halihazırda Müslümanlara ait kutsal mekanların yok edilmesi anlamına gelmektedir (Armstrong, 2017: 446).

Yeşivanın amacı, dini öğretmek ve kutsal metinleri çalışmakla sınırlı kalmamıştır. Ateret Cohanim, eski Kudüs kentinde diğer insanların yaşam haklarını görmezden gelerek bir yerleşim projesi üretmiştir. Yerleşim projesi ayrıntılı ve üstüne düşünülmüştür. Öncelikli amaçları Araplardan toprak satın alarak bölgeyi zamanla ele geçirmek ve Kudüs'te Yahudi varlığını güçlendirmektir. Aynı zamanda eski sinagogları da yenilemeye ve inşa etmeye başlamışlardır (Armstrong, 2017: 446).

3.8 Gush Emunim'in Siyasi Etkileri

Gush Emunim'in temel hedefi mevcut yerleşim hareketlerini desteklemek, onları genişletmek ve yenilerini meydana getirmektir. 1974 yılında İsrail'in savunma bakanı olan Peres'in de desteğini alarak bu hedeflerine önemli ölçüde ulaşmışlardır. Doğrusu, Gush Emunim muhalif duruşuyla ortaya çıkmış ve görünürlük kazanmıştır. Muhalefeti ise mevcut yerleşim düzenindedir. Bu düzenden de, onlara göre 1974'te yerine Peres'in getirildiği, Moshe Dayan sorumludur (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 109).

Dayan tarafından yürütülen yerleşim faaliyetlerinde en önemli unsur dengedir. Yerleşimcileri, mümkün olduğu kadar boş, halihazırda kimsenin yaşamadığı bölgelere yönlendirerek Filistinli toprak sahiplerinin tepkisini çekmekten kaçınmaktadır. Görünen o ki, bu toprak sahipleriyle aralarında bir anlaşma vardır. Gush Emunim'in kurucusu olan öğrencileri böyle bir örgüte ihtiyaç olduğu fikrine ikna eden de Dayan'ın yerleşim politikasının değişmesi gerektiğine duydukları inançtır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 109).

Mevcut yerleşim politikasını protesto ederek görünürlük kazanan Gush Emunim nihayet başarılı olmuştur. Yeni Savunma Bakanı Peres, Gush Emunim'in protestolarını desteklemiş ve yerleşim politikasını kökünden değiştirmiştir. Buna göre; sadece sınırlı bir alan değil Batı Şeria ve Gazze'de bulunup halihazırda yerli halkın yaşamadığı tüm bölgeler İsrail'e ait olacaktır. Sonuçta, müsadere sınırları genişletilmiş ve bu duruma uyum sağlayan Filistinli siyasetçilere Filistin bölgesinde otorite kurabilecekleri vaat edilmiştir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 109). Haham Kook, geniş bir dini grubu radikal siyasi seçmenlere dönüştürmeyi başarmıştır. Buna göre, Gush Emunim üyeleri Büyük İsrail topraklarını ele geçirmek ve İsrail Devleti'ne katmak için ellerinden gelen siyasi savaşları vermeye hazırdır (Sprinzak, 2008: 196).

Ahlberg'e göre Gush Emunim'i siyasi bir oluşum şeklinde değerlendirmek gerçeği tam anlamıyla yansıtmayacaktır. Çünkü Gush kurulduğunda halihazırda birçok üyesinin mensubu olduğu bir siyasi parti zaten mevcuttur. Hatta bağlantılı oldukları Ulusal Dini Parti de dahil olmak üzere İsrail'deki birçok siyasi partiye muhalefetleriyle tanınmaktadırlar. Ahlberg'e göre Gush'u siyaset bilimi çerçevesinde bir yere konumlandıracak olursak onu bir siyasi baskı grubu olarak tanımlamak en iyi tercihtir (Ahlberg, 1979: 27).

Gush Emunim grubu siyasi meselelere aktif bir katılım göstermiştir. Grubun bunu yapmaktaki motivasyonu ise siyasi zaferler elde etmek veya bu zaferlerden pay almak değildir. Onların tek amacı Tevrat doğrultusunda kurmaya çalıştıkları ideal Yahudi yaşamının uygulanmasında her kurumdan olduğu gibi siyasetten de gerekli desteği almaktır. Begin ve koalisyonu Gush'un sert eleştirilerine maruz kalan örneklerden bir tanesidir. Gush'a göre Begin ve ekibi kutsal topraklar söz konusu olduğunda fazla zayıf ve teslimiyetçi davranmaktadır. Eski İsrail Dışişleri Bakanı Yigal Alion da Gush Emunim'in şiddetli eleştirilerinin muhatabı olmuştur. Alion Gush'la ilgili olarak "sahte Mesihçi gruplar" şeklinde bir tabir kullanmıştır (Ahlberg, 1979: 29).

Gush Emunim grubu sayesinde önceden zayıf bir kitle olarak görülen ve dikkate alınmayan NRP'nin saygınlığının arttığı görülmüştür. Askerlik ve ordu konusunda NRP üyelerinin fikirlerini değiştiren etken, İsrail ordusuna büyük bir saygıyla yaklaşan Gush Emunim olmuştur. Orduda yer almanın kutsal bir görev olduğu bilincinin aşılması sonucu birçok NRP üyesinin askeri anlamda vermiş olduğu önemli hizmetler sonucunda, parti kendisine duyulan sempatiyi artırmış ve destek görmeye başlamıştır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 158). NRP ve ordu ilişkisinden söz ederken Hesder Yeşivot okullarının önemini de açıklamak gerekmektedir.

Hesder Yeşivot Okulları, Ulusal Dini Parti'yle bağlantılı olup en basit ifadeyle hem askeri hem dini eğitim veren kurumlardır. Bu Yeşivaya bağlı öğrencilere genel olarak Gush Emunim ideolojisi aşılanmaktadır. Yani Yahudi topraklarına bağlılık ve Tevrat çalışmalarına katılım oldukça önemlidir. İsrail ordusu ve Hesder Yeşivot arasında resmi olmayan bir bağ olduğu da söylenebilir. Buna göre; bu okullardan mezun olan gençler ordunun yüksek rütbeli mevkilerine doğrudan katılabilmekte ve üç yıl zorunlu askerlikten muaf tutulmaktadır. Bu öğrencilere ekstra haklar tanınmıştır. Üç yıllık zorunlu askerlik onlar için 18 aya indirilmiş ve 6 aylık periyotlara bölünmüştür. Öğrenciler orduda laik Yahudilerle temasta olmanın olumsuz etkilerinden kaçınmak adına her 6 ayda bir 6 ay askerliğe ara vererek Tevrat eğitimine devam etmektedir.

Sonuçta, diğer sıradan gençler gibi 3 yıl görev yapmıyor; her kültürden insanla birlikte zorunlu bir ortamda bulunmak yerine orduda daha az zaman geçiriyor ve belirli aralar vererek inançlarını koruyorlardı. Bu uygulama, başlangıçta Gush Emunim ve NRP'nin kazanmış olduğu sempatiden dolayı yürütülmekte olup sonları ise Hesder Yeşivot öğrencilerinin sahip olduğu disiplin ve göstermiş olduğu performans neticesinde devam ettirilmiştir. Bu öğrenciler Lübnan Savaşı'nda aktif görev almış ve İntifada'nın bastırılmasında önemli başarılar elde etmiştir. Ayrıca Filistinlilere karşı daha sert müdahalelerde bulunmak istediklerinde Yeşivalara bağlı katı gelenekçi askerler daha çok güven vermektedir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 160-161).

3.8.1 Rabin Hükümeti Dönemi (1974-1977)

Rabin hükümeti döneminde Gush Emunim'in 3 farklı şekilde aktivitelerde bulunduğu görülmektedir. Birincisi, İsrail Devleti'nin Mısır ve Suriye ile yaptığı anlaşmaları protesto etmişlerdir. İkincisi, Yahudiye ve Samiriye'de Yahudi birliğini vurgulamak için etkinlikler düzenlemişlerdir (Sprinzak 2008: 196). Son olarak da işgal bölgelerinde yerleşim faaliyetleri düzenlemişlerdir. Bu noktada, en tartışmalı gündem konularından birisi Samiriye olmuştur. Gush Emunim, kutsal kitapta vaat edilmiş olan toprakların elde edilmesi konusunda kararlıdır. Bu sebeple Samiriye'den vazgeçmemişlerdir. Hükümetle bu konuda karşı karşıya gelmelerine rağmen geri adım atmamışlardır. Enteresan bir şekilde bu anlaşmazlığın kazanan tarafı Gush Emunim hareketi olmuş; nihayetinde, Samiriye'de yarı resmi yerleşim bölgeleri kurulmuştur (Sprinzak, 2008: 197).

Yerleşim politikalarıyla ilgili gözden kaçmaması gereken bir diğer ayrıntı da destekçilerin tek bir kitleden çıkmamasıdır. İsrail meclisi Knesset'de 120 koltuğun 100'ü bu politikaları desteklemiştir. (İşçi partisi de buna dahildir.) Bu durum Gush Emunim gibi yerleşim gruplarının azınlık olmalarına rağmen istediklerini elde etme konusundaki başarısını açıklamaktadır. Yerleşim politikaları mecliste yalnızca Araplardan ret oyu almıştır. Elbette yerleşim genel bir kavramdır ve herkesin zihninde aynı bölgeleri kapsamamaktadır. Örneğin, Kudüs'e yerleşmek bahsi geçen çoğunluk için normaldir ve bunu sonuna kadar destekledikleri görülür. Fakat yerleşim gruplarının istekleri Kudüs'le sınırlı kalmayacaktır. Onları toplumdaki çoğunluktan ayıran ve zaman zaman ters düşmelerine sebep olan mesele de budur: Kudüs dışındaki yerleşim bölgeleri. Özellikle halihazırda Arapların özel mülklerinin bulunduğu ve yaşamlarını

sürdüğü bölgelerde yapılmaya çalışılan yerleşim faaliyetlerinin aynı desteği görmediğini söylemek yanlış olmayacaktır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 141-142).

Konuyla ilgili çalışmalar yürüten pek çok araştırmacı yerleşim faaliyetlerinin genel kitleden gördüğü destekte Arap İntifadası'nın payının da büyük olduğunu dile getirmektedir. İntifada esnasında gerçekleşen saldırılar İsrail'in yerleşim bölgelerine çok sayıda asker göndermesine sebep olmuştur. Aynı zamanda da bu konuda tarafsız davranan sekülerlerin bile yerleşim hareketlerine destek vermesini etkilediği düşünülmektedir (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 151).

Rabin hükümeti esnasında gerçekleşen Oslo barış süreci Gush Emunim üyelerini ve hahamlarını oldukça şaşırtmış ve hayal kırıklığına uğratmıştır. Devlet, yerleşim faaliyetlerine ayırdığı maddi destek ve Gush Emunim'e karşı sergilediği pozitif tutuma rağmen barış süreci için de adım atmaktan geri durmamıştır. Filistin tarafından sergilenen güç gösterileri, sallanan bayraklar ve silahlı Filistin polisinin varlığı Yahudi köktencileri öfkelenmeye yetmiştir. Hahamların kurtuluş senaryolarına ve İsrail'in bu sürece uygun bir şekilde ilerlediği fikrine karşı güven kaybolmuş ve endişeler artmıştır. Buna bağlı olarak da, ilahi kurtuluş planını ve Tanrı'nın Yahudi halkına uygun gördüğü kader planını bozduğu düşünülen bu eylemlerin failleri ve işbirlikçilerine karşı da güçlü bir nefretin temelleri atılmıştır (Shahak ve Mezvinsky, 2002: 153).

Gush Emunim, İsrail Devleti'ni daha önce de ifade edildiği gibi özellikle Altı Gün Savaşı'nın ardından kutsal görmüş ve kurtuluş yolunda en büyük sorumluluğun devlete düştüğüne inanmıştır. Belli bir süre yerleşim hareketlerine verilen destekler ve siyasi tavizler onun bu fikrinin arkasında daha güçlü durmasına sebep olsa da görüldüğü üzere ilişkiler hep aynı doğrultuda ilerlememiştir. İsrail'in işgal etmiş olduğu toprakların bazılarında yerleşime izin vermemesi ve birçok yerleşimciyi evinden çıkarması köktenci gruplar için beklenmediktir. Bu noktada, sıkı sıkıya bağlı oldukları inançlar ve devletin eylemlerinin gerçekliği arasında sıkışıp kalan bir üye kitlesi mevcuttur (Inbari, 2007: 699).

Dolayısıyla dini çevrelerde bir ikilem oluşmuştur. Eğer devlet kutsalsa neden ilahi mesajla kutsallığı belirlenmiş olan topraklardan geri çekilip bir kısmını Araplara teslim etmektedir? Bu durumda İsrail Devleti'nin kutsallığından veya kurtuluş yolundaki sorumluluğundan söz etmek mümkün değildir. Diğer türlü ise akla şu soru gelmektedir: İsrail Devleti dini bir misyon taşımıyorsa neden birçok haham ve dini grup tarafından farklı şekilde lanse edilmektedir? Kutsallık taşımayan bir İsrail Devleti'nin dindar kitle için neredeyse hiçbir anlamı yoktur. Fakat

hayata geçirilen politikalar devletin ne dindar ne de seküler tarafta kendinden emin bir biçimde yer aldığını göstermektedir. Bu sebeple de bu çelişki çözülememiş ve karışıklıklar sürmüştür (Inbari, 2007: 699).

Inbari, Gush Emunim gibi katı gelenekçi dindar siyonist grupların ülkenin %15'lik küçük bir kesimini oluşturmalarına rağmen elde etmiş oldukları başarıyı meclisteki koalisyonlarla ilişkilendirmiştir. Çoğunluğa ulaşma yolunda, küçük grupların da desteğini almak isteyen partiler, koalisyonda buldukları köktenci grupların isteklerini göz ardı etmemiştir (Inbari, 2007: 700).

3.8.2 Begin Hükümeti Dönemi (1977-1983)

İşçi Partisi, 1977 seçimlerinde İsrail tarihindeki ilk yenilgisini almıştır. İşçi Partisinin ardından göreve Begin önderliğinde Likud Partisi gelmiştir. Likud Partisi sağ kanat bir partidir ve Begin'in kutsal İsrail topraklarıyla ilgili fikirleri Gush Emunim'le uyumaktadır. Buna göre; Ürdün Nehri'nin iki tarafı da İsrail'e ait olmalıdır. Yahudi köktenciler ve Gush Emunim üyeleri seçimdeki bu değişiklikte Tanrı'nın dokunuşu olduğuna inanmaktadır. Begin'in seçimin ardından Haham Kook'u yerinde ziyaret etmesi ve önünde diz çökmesi bu konudaki çıkarımları doğrulamıştır (Armstrong, 2017: 443).

Begin'in hükümete gelmesinin ardından kurduğu "birçok Elon Moreh'imiz olacak" cümlesi Gush Emunim'i umutlandırmıştır. Çünkü artık hükümet desteği elde edecek ve yasa dışı faaliyetlerde bulunmalarına gerek kalmayacaktır (Sprinzak, 2008: 197). Yaptığı bu konuşmada Yahudiye ve Samiriye'nin Büyük İsrail'in bir parçası olduğunu ilan etmiştir (Avruch, 1979: 47). Menachem Begin'in Levinger'e hayranlık duyduğu bilinen bir gerçektir. Aynı zamanda Gush Emunim'e de "Çok sevgili çocuklar" şeklinde hitap etmiştir (Armstrong, 2017: 443). Doğrusu, Begin hükümeti Gush Emunim'e önemli ayrıcalıklar vermiştir. Öncelikle Samiriye'deki yerleşimlere izin verilmiş ve Gush Emunim'in yerleşim hareketi olan Amana resmi olarak kabul edilmiştir. Kazandıkları bu resmiyet üyeleri memnun etmiştir çünkü aşırılıkçı imajın kendilerine zarar verdiklerinin onlar da farkındadır (Sprinzak, 2008: 197).

Likud hükümeti, seçim sonrasında büyük bir yerleşim planı yapmıştır. Ariel Şaron da bir milyon Yahudiyi yirmi yıl içinde Batı Şeria'ya yerleştireceğini taahhüt ettiği bir açıklamada bulunmuştur. Bu doğrultuda Likud hükümeti, 1981 yılına kadar Batı Şeria'ya 18.500 yerleşimci yerleştirmiş, bu bölgeleri inşa etmiş ve bunun için 400 milyon dolar harcamıştır. 1984 yılına gelindiğinde ise bölgede 113 tane devlet onaylı yerleşim organizasyonu ve 46000 yerleşimci

mevcuttur (Armstrong, 2017: 443). Bu durum Arapları ürkütmüş ve yer yer şiddet olaylarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Geline son nokta, Gush Emunim için işe yarar bir siyasi ortam oluşturmuştur. Çünkü Araplar tarafından gerçekleştirilen bu tarz şiddet olayları, yerleşim hareketlerini desteklemeyen Yahudileri nötr bir duruma getirebilirken tarafsız olanların da desteğini kazanmalarına sebep olan bir etki yaratabilmektedir (Armstrong, 2017: 444).

Karşılıklı gerginlik ortamında gerçekleşen şiddet olayları sonucunda 1978'de yerleşim grupları silahlandırılmış ve kendi güvenliklerinden kendilerinin sorumlu olacağına dair karar verilmiştir. Gush Emunim üyeleri Batı Şeria'daki tek yerleşim grubu temsilcisi değildir. Hatta bu bölgedeki yerleşimcilerin yalnızca %20'sini oluşturmaktadır. Fakat aralarında kilit bir role ve güce sahip oldukları bilinir (Armstrong, 2017: 444).

Gush Emunim'in Begin seçildiğinde göstermiş olduğu coşku uzun sürmemiştir. Devlet yönetiminde yer yer söz sahibi olma hakkı verilse de Gush Emunim, Likud hükümeti hakkında endişeler biriktirmiştir (Armstrong, 2017: 444). Uzun bekleyişe rağmen, hükümet tarafından geniş çaplı bir yerleşim planı üretilmediği görülmüştür. Ayrıca bir taraftan Begin'in rahatsızlığı diğer taraftan da ABD baskısından dolayı, Gush Emunim hayalini kurduğu hükümet destekli refah günlerine ulaşamamıştır. Sonuçta, Begin hükümetinde bile Rabin hükümeti esnasında başvurdukları yasadışı yöntemleri yinlemek durumunda kalmışlardır (Sprinzak, 2008: 197).

Daha önce belirttiğimiz üzere, köktenci bir hareket için kutsal kitabın üstünde hiçbir güç yoktur ve hiçbir kanun veya hükümet bu yasaların üstüne söz söyleyemez, söyledikleri sözler kabul edilemezdir. Dolayısıyla bu grupların bir hükümetle sonsuza kadar iş birliği içinde devam etmesi zaten beklenemez. Zaman içerisinde çıkar çatışmaları yaşanacak veya yeterince ayrıcalık görmediğini düşünen gruplar daha fazlasını talep edecektir. Bu genelleme Gush Emunim ve Likud hükümeti için de geçerli olmuştur. Artık Gush Emunim kendi haklarını savunmak ve taleplerini kabul ettirmek adına uğraşmasını planladığı Amana'yı hükümetin de onayını alarak kurmuştur. (Armstrong, 2017: 444).

Gush Emunim'in Likud Hükümeti konusundaki endişeleri ve öngörülleri doğru çıkmıştır. 1977'de Mısır Cumhurbaşkanı Sedat'ın İsrail'e uzattığı barış eli, bir sonraki sene düzenlenecek Camp David Anlaşmasının habercisi olmuştur. Anlaşma sonucunda İsrail, 1967 yılında ele geçirmiş olduğu Sina Yarımadası'nı Mısır'a geri vermiş ve bunun karşılığında da Mısır siyasi olarak İsrail'i tanımış ve sınır güvenliği konusunda garanti vermiştir. Armstrong, Camp David anlaşmasının karşılıklı bir çıkar sağladığını belirtmektedir. Mısır kaybetmiş olduğu topraklarını

elde ederken İsrail de bir ölçüde barış elde etmiştir (Armstrong, 2017: 444-445). ABD'nin barış süreci konusunda Begin'den beklentileri vardır ve onları memnun etmek de Begin için önemlidir (Armstrong, 2017: 446). Üstelik siyasi olarak tanınması gelecekte kurulacak ilişkiler konusunda da umut vericidir (Armstrong, 2017: 444-445).

Begin'in bakış açısına göre Camp David, Sina Yarımadası'nın kutsal topraklarda yer almaması sebebiyle problem olarak görülmeyecekti. Üstelik Begin, anlaşmanın yapıldığı gün 20 yeni yerleşim bölgesinin kurulacağı müjdesini de vermişti. Ancak, bu müjde İsrail sağını ve Gush Emunim'i sakinleştirmeye yetmemiştir. Araplara toprak verilmesi kesinlikle kabul edilemezdi. Bu siyasi gelişmelerin sonucunda Tehiya (Rönesans) adında yeni bir siyasi parti kurulmuştur. Tehiya'nın Gush Emunim'le olan bağı, kuruluşu esnasında Haham Kook'tan onay alınmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bünyesinde Gush Emunim üyelerini de barındırmıştır (Sprinzak, 1989: 185).

Tehiya Partisi, İsrail'deki radikal sağcı partilerin en önemli temsilcilerindedir. Enteresan bir şekilde geniş bir seküler seçmen kitlesine de sahiptir. Parti, İsrail topraklarının her bir parçasına sahip çıkılmasını önemser ve bu konuda oldukça katıdır. Gush Emunim liderlerinden birkaçı da bu partiye bağlıdır ve mecliste üye bulundurmışlardır (Sprinzak, 1989: 185). Haham Kook'un iyi dilekleriyle 1979'da kurulan Tehiya, yerleşim ve İsrail toprakları konusunda verilecek her türlü tavizin karşısında durmuş ve hem seküler hem de dindarları bünyesinde barındırmıştır (Armstrong, 2017: 445). Tehiya ile birlikte Likud hükümeti koalisyonunu oluşturan bir fundamentalizm yanlısı parti de İsrail-Filistin arasındaki her türlü barış ihtimaline karşı çıkmıştır. Hatta, Likud'a tepki göstererek hükümetten çekilmişlerdir. Böylece Likud Partisi meclisteki sayı üstünlüğünü kaybetmiştir. İlerleyen süreçte ise, ABD'den para desteği alacak olan İsrail'e Bush tarafından koşulan yerleşim hareketlerini durdurma şartı ile köktenci kitlesinin desteği arasında kalacak olan Likud, köktencileri tercih edecek ve ABD desteğini kaybedecektir (Seyd, 2010: 314).

Diğer yandan, Haham Kook'un destekçisi ve aynı zamanda eski Gahalet üyesi olan Harm Druckman ise Morasha (Miras) Partisi'ni kurmuştur. Partinin kuruluş amacı Batı Şeria'da daha fazla yerleşim bölgesi oluşturulması konusunda baskı sağlamaktır. Tehiya ve Morasha gibi siyasi partiler oy potansiyeli yüksek olmasa bile koalisyonlar sayesinde ayrıcalıklar elde edebilecek güce sahip olmuştur (Armstrong, 2017: 445).

Gush Emunim'e göre Camp David barış vaat etmiyordu. Onlar barışı ifade etmek için şalom (barış) ve şiemut (bütünlük) kelimeleri arasında bir bağ kurmuştur. Buna göre; barış toprak bütünlüğünden geçmektedir. Bu sebeple Araplarla yapılacak hiçbir uzlaşma Gush ve üyeleri tarafından kabul görmemiştir (Armstrong, 2017: 445).

Gush Emunim, 1979'da Elon Moreh'teki yeni bir yerleşim bölgesinin yıkılması kararı sonrasında grev yapmış ve devleti iç savaş çıkarmakla tehdit etmiştir. Bunun üzerine kabine bu konudaki kısıtlamalar dahilinde yeni olanaklar yaratmak adına bir komite kurmuştur. Ayrıca, yerleşim bölgelerini korumak adına araçlar ayarlanmış ve son olarak da Batı Şeria'da 59 yeni yerleşim bölgesi kurulmasını taahhüt etmiştir (Armstrong, 2017: 446-447).

Gush Emunim'in kazanımları zaman geçtikçe istenilen şekilde artmamıştır. Üyeleri derin hayal kırıklıkları beklemektedir. Ayrıca, İsrail halkı barış sürecini benimsemeye başlamıştır. Devlet Camp David Anlaşması'na riayet etmek adına, Sina'da kurulup gelişmiş olan yerleşim yeri Yamit'i 1982'de boşaltmıştır. Bu gelişme Gush üyeleri için büyük bir hayal kırıklığıdır ve bozmak için planlar yapmış olsalar da işe yaramamıştır. Kurtuluş süreciyle ilgili yanılgıya düştüklerinden endişe etmeye başlayan üyeler arasında anlaşmazlıklar çıkmaya başlamıştır ve İsrail hükümetinin kurtuluşu sağlayacağına dair inancı yok olan yerleşimciler devleti korkaklıkla suçlamıştır (Armstrong, 2017: 447). Bu esnada Gush üyeleri için son bitirici hamle gerçekleşmiştir. 1982'de Haham Kook'un ölümü şok etkisi yaratmıştır. Ardından bıraktığı ideolojik bir mirasçısı olmaması da grubun geleceğini doğrudan etkilemiştir. Artık liderleri yoktur ve grup içinde ayrılıklar başlamıştır. Bir kısım eğitime odaklanmaları gerektiğini savunurken diğer kısım daha öfkeli ve şiddete meyillidir (Armstrong, 2017: 448). Sonuçta hareket üyeleri tüm bu hayal kırıklıklarını daha fazla çabalamaları için yol gösteren bir teşvik olarak yorumlamışlardır (Lawrence, 1990: 151).

3.9 Gush Emunim ve Şiddet: Köktenci Bir Hareketin Yeraltı Örgütüne Dönüşmesi

Hareket, başlangıçta şiddet yanlısı bir tavra sahip gözükme de zaman içerisinde şiddet eylemleriyle birlikte anılmıştır. Bu durumda, kurulduğu dönemde Arapların yenilgi alması ve İsrail yerleşimlerini tanıyacakları takdirde yaşam alanlarında huzurlu bir şekilde yaşayacakları öngörüsünün payı büyüktür. Ne var ki, sonuç bu şekilde olmamıştır. Filistinlilerden bekledikleri tavrı göremeyen ve aralarındaki sürtüşmenin gün geçtikçe arttığını fark eden Gush'un tutumu özünden sapmış ve şiddet olaylarıyla anılmaya başlamıştır. İsrail karşısında halihazırda yenilgi almış Araplardan, yaşam alanlarına Yahudi yerleşimcilerin taşınmasını hoş karşılamak ve

otoritelerini kabul etmek gibi beklentiler de fazla iyimserdir. Dolayısıyla şiddet fikrinden ne derece uzak oldukları, tartışmalı bir konudur. Sprinzak'a göre Gush Emunim, yerleşimcilerin kural tanımaz davranışları karşısında Arapların verdiği karşılıklar ve İsrail ordusunun Filistinlilerin saldırgan hareketleri karşısında pasif davranması sebebiyle şiddet eğilimini artırmıştır (Sprinzak, 1998: 120).

Gush Emunim'in şiddet konusunda ulaşabileceği seviyeyi göstermesi açısından 1980'lerin başında Müslümanların ibadet mekanı Kubbetü's-Sahra'yı havaya uçurmaya yönelik planları manidardır. Plan ortaya çıktığında birçok katılımcısı tutuklanıp yargılanmıştır. Fakat 1987'de İsrail'e yönelik Arap ayaklanmasının (İntifada) başlaması ve Filistinlilerin yerleşimcilere gösterdiği şiddet içerikli davranışlar karşısında ordunun yerleşimcileri yeterince koruyamaması gibi sebeplerle belli başlı Gush Emunim üyeleri, faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmiştir (Sprinzak, 1998: 120). Bu şiddeti meşrulaştırmak için ise "*Seni öldürmeye geleni önce sen öldür*" geleneksel Yahudi yasasını¹⁹ dayanak göstermişlerdir. Dolayısıyla, onlara göre yaptıkları eylemler saldırı değil savunmadır (Sprinzak, 2008: 197).

1978'de imzalanan Camp David Anlaşması, daha önce de dikkat çekildiği gibi, Gush Emunim üyelerini hayrete düşürmüştür. Begin'in iktidara geldiğinde vermeyi vaat ettiği destek onları bambaşka beklentilere sokmuş ve ardından gelen barış hamleleri de hayal kırıklığına uğratmıştır. Mısır ve ABD ile imzalanan barış anlaşmasının ardından Sina'dan çekilen İsrail Devleti politik bir hatadan çok daha fazlasına sebep olmuştur. Gush Emunim'e göre bu hareketle ilahi kurtuluş süreci kesintiye uğramış ve Mesih'in gelişi geciktirilmiştir. Tanrı'nın çizmiş olduğu kadere böyle bir müdahaleyi reddetmişlerdir (Sprinzak, 2008: 197).

İntifadanın ardından Filistinliler, İşçi Partisi hükümetini işgal ettiği bazı bölgelerden geri çekilmesi konusunda ikna etmiştir. Kook'un öğrencileri, bu durumu Camp David'e göstermiş olduklarından daha büyük bir tepkiyle karşılamıştır. Yeni bir hayal kırıklığı yaşamış ve artık kendilerini diasporadaki Yahudiler gibi hissedip Yahudi olmayan herkese de öfke ve nefret duymaya başlamışlardır (Armstrong, 2017: 533).

¹⁹ "Eğer biri seni öldürmeye geliyorsa, erken kalk ve önce sen öldür!" (Babil Talmudu, Sanhedrin Risalesi, 72. Cüz, 1.Ayet) Akt.: (Barokas, "Ronen Bergman: Kalk ve Önce Sen Öldür-İsrail Suikastlarının Gizli Tarihi", <https://www.turkisrael.org.il/single-post/ronen-bergman-kalk-ve-once-sen-oldur-i-srail-suikastlarının-gizli-tarihi> , Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Gush Emunim'in benimsediği İsrail milliyetçisi ve dindar Yahudi tavrı başlangıçta ılımlı bir hava verirken zaman içerisinde Araplara karşı öfke patlamaları yaşadıkları ve şiddet olaylarına karıştıkları görülmüştür. Armstrong, Levinger'in yerleşimlerin kurulduğu esnada Araplara vaat ettiği barışçıl tavırdan eser kalmadığını belirtmektedir. Ortam gerilmiş ve provokatif eylemler artmaya başlamıştır. Levinger elinde silahla Arap kasabalarında dolaşmış ve olası bir Arap saldırısına karşı gözdağı vermiştir. Herhangi bir saldırı durumunda misilleme gecikmeyecek, baskınlar gerçekleşecektir. Levinger bir gün arabasında seyahat ederken Filistinliler tarafından taşlanmaya başlamıştır. Ardından arabadan inip saldırganlara ateş açmış ve bu esnada olayla ilgisi olmayan bir vatandaşı öldürmüştür. Sonrasında da büyük bir öfke nöbeti geçirerek etrafa ateş etmeye devam etmiştir. Duruşma sırasında Levinger, “*Kimseyi öldürmediğim halde, keşke bir Arabı öldürme onuruna sahip olsaydım*” demiştir. Bu sözler, dini fundamentalist bir hareket ve dini terör hareketi arasında ince bir çizgi olduğunu ve şiddetin radikal hareketlerde güçlü bir potansiyel olduğunu göstermektedir (Armstrong, 2017: 533).

Gush Emunim üyeleri Eretz İsrail sınırları içerisinde yaşayan Araplar konusunda katı bir tutuma sahiptir. Onlara göre Filistinlilerin bu topraklarda hak iddia etmek gibi bir seçenekleri kesinlikte yoktur. Armstrong'a göre bu nefret ve dışlamacı tavır Yahudi inancının özünde yoktur. Çünkü Yahudi peygamberleri ve bilgin hahamların topraklarda yaşayan yabancılara karşı göstermiş olduğu merhametle bu saldırgan tutum uyuşmamaktadır. Tevrat ve Talmud öğretisine göre yabancılara karşı yaklaşım ve tavırla ilgili daha ılımlı örnekler mevcutken Gush Emunim ve yerleşim odaklı diğer gruplar kutsal kitapta belirtilmiş olan Yahudi toprakları ve bu topraklara yerleşme gerekliliğinin vurgulandığı kısımlara odaklanmıştır. Buna göre; vaat edilmiş topraklarda yaşayan Yahudi olmayan halk bu bölgelerden sürülmeli, onlarla herhangi bir uzlaşma kabul edilmemeli ve onlara ait kutsal her türlü sembol yok edilmelidir. Gush Emunim'in bu konudaki bakış açısını Shiom Aviner'in Tanrı'nın kutsal topraklara yerleşilmesi konusundaki emrinin bu topraklarda yaşayan yerli halka etik davranma gerekliliğinden çok daha önemli olduğuna dair beyanından anlayabiliriz (Armstrong, 2017: 534).

Gush Emunim üyelerinin çoğunluğu Yahudi topraklarında Arapların ancak misafir olarak kalabileceğini savunmaktadır. Bu durumu ifade etmek için “*gerim toshavim*” (yabancı yerleşikler) kavramını kullanmışlardır (Armstrong, 2017: 534). Buna göre; Araplar bu bölgede yaşamaya devam edecek, fakat toprakları sahiplenmeyecek ve Yahudi üstünlüğünü kabul edecektir. Araplar İsrail Devleti'ni kabul eder ve saygılı davranırsa onlara dokunulmayacaktır

fakat vatandaşlık hakları da verilmeyecektir. Siyasi hiçbir hakka sahip olmayan Filistinlilerin doğup büyüdüğü topraklarda sığınmacı muamelesi görmesi beklenmektedir. Şu da unutulmamalıdır ki, bu tutum Gush Emunim üyelerinden Araplara karşı en ılımlı olanlarının önerileridir. Geri kalan üyeler, Arapların bu kadar düşünülmesine bile karşı çıkmıştır. Onlar Filistinlilerin Yahudi topraklarını terk etmesini talep etmektedir (Armstrong, 2017: 537).

Bir diğer grup ise daha da ileri giderek Eski Ahit'te geçen Amalekleri hatırlatmıştır. Amalekler İsrailoğullarına zulmettiği için onlara merhamet edilmeyecektir ve yok edilmeleri gerekmektedir. Haham İsrail Hess 1980'de yazmış olduğu "*Soykırım: Tevrat'ta Bir Emir*" isimli makalesinde Filistinlilerin İsrail için büyük bir düşman olduğu ve Amaleklerin kaderini paylaşarak yok edilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Dini fundamentalizm ile dini terörü birbirine yaklaştıran nokta da bu tarz sert yorumların içinde izlenebilmektedir (Armstrong, 2017: 537).

Gush Emunim üyelerinden Harm Tzuria ise Arap nefretinin doğal bir süreçte gerçekleştiğini ve bunda haklı olduklarını kanıtlamaya yönelik açıklamalar yapmıştır. Buna göre, her dönem Eski Ahit'teki Amalek'i temsil eden bir grup olduğunu ve kendi yaşadıkları dönemin yok edilmeyi hak eden grubunun da Filistinliler olduğunu savunmaktadır (Armstrong, 2017:537).

Gush Emunim ve benzer yerleşim hareketlerinin öfkelerinin ve saldırganlıklarının artmasının önemli bir sebebi de Mesih ve kurtuluş konusunda geçmişe nazaran farklı olan fikirleridir. Ultra-Ortodoks grupların genel olarak Müslümanlarla ve ibadethaneleriyle bir problemi olmadığı görülmüştür. Çünkü onların inancına göre kurtuluş Tanrı tarafından başlatılacak ve tapınak, Yahudilerin bireysel kararıyla değil yine Tanrı'nın yardımıyla inşa edilecektir. Bu inanca sahip olan kişi ve grupların Filistinlilere karşı benzer bir nefreti paylaşmadığı ifade edilmektedir. Fakat zaman içerisinde kurtuluş inancı değişmiş ve özellikle de 1967 ve 1973'teki savaşlar neticesinde sürecin başladığına inanılmıştır. Buna göre; Yahudiler yerleşim faaliyetlerinde bulunabilir, tapınağı yeniden inşa edebilir ve Yahudi olmayanları yok edebilir yorumları artmıştır. Böyle bir durum, eskiden olduğu gibi, Tanrı'ya itaatsizlik olarak algılanmamaktadır. Sonuçta, zihniyette yaşanan bu değişiklik köktenci Yahudileri daha aktif bir hale getirmiş ve çatışmalara sebep olmuştur (Armstrong, 2017: 537).

Dindar-siyonist Yahudilerin değişen zihniyetinin aksine İsrail Devleti'nin tutumunda ise bir değişiklik gözlenmemiştir. Devlet, Kudüs'ü işgal ettiğinde Hıristiyanlara ve Müslümanlara bölgeye girip ibadet etme hakkının tanınacağını bildirmiştir. Bu durum elbette köktenciler tarafından hoş karşılanmamıştır. Köktenci Yahudileri kışkırtan bir etken de devletin tutumudur.

Bir taraftan Araplara karşı sınırsız bir nefret biriktirirken diğer taraftan da kendi devletlerinin Araplara vermiş olduğu haklar onları daha da öfkelenmiştir. Fakat devletin tutumu değişmese de zaman içerisinde tapınağın inşasına başlanması düşüncesini paylaşan Yahudi sayısı artmıştır (Armstrong, 2017: 537).

Gush Emunim'i hükümet politikalarının içinde en çok öfkeleniren olaylardan birisi daha önce ifade ettiğimiz üzere Oslo Anlaşması'dır. Gush üyeleri ve hahamlar bu anlaşmayı reddetmiştir. Bunun üzerine, Haham Abraham Shapira²⁰ ve beraberindeki 14 Gush Emunim hahamı askerlere, IDF (Israel Defence Forces) yerleşim bölgelerinin boşaltılması emri için geldiğinde onlara itaat etmemelerini öğütlemiştir. Böyle bir talepte bulunarak iç savaş çıkmasından çekinmeyen Gush hahamları, hedeflerine giden yolda ordu bile olsa diğer kurumları önemsemediklerini açık bir şekilde göstererek fundamentalist hareketlerin bir karakteristiğini daha yansıtmaktadır (Armstrong, 2017: 545).

Diğer yandan, başbakan Rabin'in suikastına zemin hazırlayan tartışmalar içinde yine Gush Emunim karşımıza çıkmaktadır. Gush hahamları Rabin'i Yahudi hayatını tehdit etmekle suçlayıp Yahudi kanunlarına göre ölümü hak eden birisi olup olmadığı meselesini gündeme getirmişlerdir. Bu sebeple eski bir Yeşiva öğrencisi olan Yigal Amir'in 1995'te Rabin'i öldürmesinden sorumlu görülen aşırılıkçı gruplardan birisi de Gush Emunim'dir. Amir, Tevrat'la ilgili yapmış olduğu araştırmalar sonucunda Rabin'in Yahudi halkına düşmanlık yapan bir *rodef*²¹ olduğunu ve ölmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine onu öldürmekle yükümlü olduğuna inanmış ve İsrail tarihi boyunca unutulmayacak bu eylemi gerçekleştirmiştir (Armstrong, 2017: 545).

3.9.1 Belediye Başkanlarına Saldırı

Mayıs 1980'de Hebron'da altı Yeşiva öğrencisinin öldürülmesi Kook öğrencilerini öfkelenmiştir ve intikam arayışına girmelerine sebep olmuştur. Bunun üzerine içinde Gush Emunim üyelerinin bulunduğu birkaç kişi Arap belediye başkanlarının arabalarına bombalar yerleştirerek bir saldırı düzenlemiştir (Armstrong, 2017: 535). Gush Emunim'in önde gelen üyelerinden olan Haham Harm Druckman'ın haberi duyunca yaşadığı mutluluk ve söylediği

²⁰ Rabbi Yehuda Kook ve Abraham Shapira'nın Mercaz Harav'da bir arada bulunduğu bir fotoğraf için bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Zvi_Yehuda_Kook (Erişim Tarihi, 22.08.2023)

²¹ "Rodef" kelimesi öldürmeye, zarar vermeye niyetli kişi anlamına gelmektedir ve bu kişinin durdurulması/öldürülmesi gerektiğine inanılır (Clark 2017).

sözler köktenci grupların Filistinlilere bakış açısını özetler niteliktedir. Ona göre, böyle bir gelişme İsrail'in kurtuluşu için sevindirici bir haberdir. Nihayet Yahudi düşmanlarının yok olmaya başlaması hahamı mutlu etmiştir. Fakat köktenci grupların şiddet söz konusu olduğunda halktan bekledikleri desteği alamadıklarını belirtmekte fayda vardır. Belediye başkanlarına yönelik yapılmış olan bu saldırı İsrail halkı için ürkütücü bir gelişmedir. Şiddet olayları elbette bu örneklerle sınırlı değildir. İsrail hükümeti, 1980'de Kubbetü's-Sahra'yı havaya uçurmayı planlayan bir yeraltı grubu tespit etmiştir. Genel olarak bu dönemde Araplara ve Müslümanlara karşı öfkenin yoğunlaştığı ve saldırganlıkların arttığı söylenebilir (Armstrong, 2017: 536).

3.9.2 Kubbetü's-Sahra'yı Yıkma Planı

Gush Emunim'in inancına göre Mesih ancak kutsal topraklar temizlendiğinde geri dönebilecektir. Dolayısıyla İsrail Devleti'nin Harem'ül Şerif'in kontrolünü Araplara bırakması da kabul edilemez bir günahdır. Bu gruplar için Kubbetü's-Sahra yalnızca bir iğrençliktir ve yok edilmesi gerekmektedir (Armstrong, 2017: 538). Üstelik mabedin yıkılması bireysel bir şekilde alınan bir karar değildir, Tanrı da bunu istemektedir (Halsell, 2021: 96).

Camp David Anlaşmalarına en sert tepki Nisan 1980'de Gush Emunim'in yeraltına çekilmesiyle planlanmıştır. Buna göre; sonradan Araplardan intikam almak amacıyla ortaya çıkan bir terör örgütü olarak yargılanacak olmalarına rağmen artık Gush üyelerinin tek ve en önemli amacı Kubbetü's-Sahra'nın yok edilmesi planını hayata geçirmektir. Bu fikri dile getiren Yeshua ben Shoshan ve Yehuda Etzion Gush Emunim ile ilişkisi bulunan kişilerdir fakat yine de grubun önde gelen üyelerinden olmadıkları ifade edilmektedir. Bu ikili Gush Emunim'e; gruptan bağımsız görülecek kadar uzak değildir, fakat planladıkları terör eyleminin yalnızca Gush Emunim'le anılacağı kadar da yakın değildir. Onlara göre, kurtuluş sürecini sekteye uğratan ve Mesih'in gelişini engelleyen sebep siyasi kararlardan daha da derindir. Bu sebeple, Kubbetü's-Sahra'nın kutsal toprakların içinden var olmasını kurtuluş için daha büyük bir engel olarak görmüşlerdir (Sprinzak, 2008: 198).

Kubbetü's-Sahra'yı yıkma planı için Yehuda Etzion önderliğinde gizli bir toplantı yapılmıştır. Etzion yedi kişinin katıldığı bu toplantıda yeni kurtuluş teolojisinin ana hatlarını belirlemiş ve Müslüman ibadet mekanlarının ortadan kaldırılmasının kurtuluş yolunda önemli bir adım olup devrim başlatacağını açıklamıştır. Etzion, böylesi bir projenin Yahudilerin sorunlarını kökten çözeceğine yürekten inanmıştır (Sprinzak, 2008: 199). Müslüman ibadethanesinin yıkılması konusunda hemfikir olan Kook öğrencileri tapınağın yıkılmasının

ardından gelişebilecek uluslararası çapta siyasi olayları da önemsememiştir. Kubbetü's-Sahra'yı yıkma girişimi söz konusu olursa sadece İsrail ve Müslüman dünyası arasında değil, aynı zamanda İsrail'i destekleyen ABD ve ona karşılık olarak Filistin'i destekleyecek olan Sovyet Rusya karşı karşıya gelecektir. Bu yeni bir savaş demektir: Üçüncü Dünya Savaşı. Fakat ifade ettiğimiz üzere, Kook'un öğrencileri ve yerleşimci siyonist grupların bu tehlikeyi önemseyemediği söylenemez. Hatta bunu bir fırsat olarak gördükleri bile düşünebilir. Böyle bir savaş durumunda, Tanrı'nın halkını korumak adına olaylara müdahale edeceğine ve Mesih'i göndereceğine inanmışlardır. Bir nevi, Tanrı'yı İsrail'in kurtuluşu adına Mesih'i göndermek zorunda bırakacaklardır (Halsell, 2021: 98).

Bu inancın, Yahudi fundamentalizminin geldiği en uç nokta olduğu söylenebilir. Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra'nın bombalanması için her türlü ayrıntı düşünülmüş ve planlar uygulanmaya başlamıştır. Askeri bölgelerden hassas bombalar çalınmış ve Mescid-i Aksa'nın etrafına yerleştirilmiştir. Köktenci gruplar, ilerledikleri yolda önemli bir ivme yakalamış ve zafere ulaşmak için gerekli olan son hamle için hazır halde beklemişlerdir. Onları durduran tek engel ise bu eyleme onay verecek bir haham bulamamak olmuştur. Büyük bir felaket ihtimali böylece son bulmuştur (Halsell, 2021: 98).

Halsell, Gush Emunim'in yerleşim kamplarından birini ziyaret ettiği esnada grup tarafından Kubbetü's-Sahra'nın yıkılması planının konuşulduğunu belirtmiştir. Savaş çıkması pahasına da olsa bu mabedin yıkılması gerektiğini düşünmüşlerdir. Öfkeleri şu sözlerinden anlaşılmaktadır: *“Kudüs'ün hangi resmine bakarsan bak, o cami karşında! Mutlaka ortadan kalkmalı. Bir gün oraya Üçüncü Tapınağımızı yapacağız. Bunu, Araplara ve bütün dünyaya, Kudüs'ün ve bütün İsrail Vatanının üzerinde Yahudilerin egemen olduğunu göstermek için yapmalıyız”* (Halsell, 2021: 98).

Kubbetü's-Sahra planının ertelenmesi üzerine Gush Emunim'in yeraltı grubu için umutsuz ve karanlık günler başlamıştır (Sprinzak, 2008: 200). Armstrong, bu olayı şu sözlerle özetlemiştir: *“Kubbetü's-Sahra gizli planı, mantığın terkinin, mucizeye güvenmeyi ve Yahudi devletini tamamen yok edebilecek bir nihilizmi temsil ediyordu.”* Gerçekten de bu gizli planın gerçekleşmesinin çok büyük felaketlere sebep olacağını görmek zor değildir. Yalnızca kendi çıkarımlarından yola çıkarak inanmış oldukları Mesih'in dönüşü ve kıyameti erkene çekme mucizesi, İsrail Devleti'ni tüm Arap-Müslüman ülkelerle karşı karşıya getirecek ve belki de yüzyıllarca hayalini kurdukları Yahudi devletinin yok oluşuna sebep olacaktı. Ayrıca böyle bir

plana dahil olmak Gush Emunim'in altın döneminde kazanmış olduğu saygınlığı sona erdirmiş ve güveni yok etmiştir (Armstrong, 2017: 539).

3.9.3 Kolej Öğrencilerine Saldırı

Gush Emunim'in dahil olduğu şiddet olayları Kubbetü's-Sahra planının çökmesiyle son bulmamıştır. Bir Yeşiva öğrencisinin öldürülmesinin ardından intikam amaçlı gerçekleştirilen Müslüman koleji saldırısında 3 öğrenci öldürülmüş ve 33 öğrenci yaralanmıştır. Bu saldırının lojistik desteğinden Gush Emunim'in yeraltı örgütü sorumludur (Sprinzak, 2008: 200).

3.9.4 Yolcu Otobüsü Saldırı Planı

Bu defa Kudüs ve Aşkelon'da Arap saldırıları gerçekleşmiş ve yeraltı yapılanmasının en saldırgan üyelerinden Shaul Nir, oldukça motive bir şekilde karşılık vermeyi planlamıştır. Müslüman kolejinin yapılan saldırıyı da başarılı bir proje olarak değerlendiren Nir, yeni bir saldırı gerçekleşmesinin gerekliliği konusunda hahamları ikna etmeye çalışmıştır. Bu defa daha büyük çaplı bir eylem planlanmıştır. Arapların Yahudi otobüslerine gerçekleştirmiş oldukları saldırıları örnek göstererek Araplarla dolu 5 yolcu otobüsünü havaya uçurma planı yapmak konusunda yeraltı grubunu ikna eden Nir'in ayrıntılı planını İsrail Gizli Servisi'nin bu yeraltı grubunu keşfetmesi durdurmuştur. Böylece, Gush Emunim'le bağlantılı olarak oluşan bu gizli yeraltı grubunun faaliyetleri son bulmuş ve hepsi gözaltına alınmıştır. Fakat yeraltı grubuna dâhil olmayanlar grubu halka açık bir şekilde devam ettirmiştir (Sprinzak, 2008: 201).

3.10 Şiddet Olaylarının Anlaşılma Biçimleri

İsraili roman yazarı Amos Oz, Gush Emunim'in hem fiziksel hem de psikolojik olarak uyguladığı şiddeti ve bu şiddetin etkilerini, "*Yahudiliğin karanlık bir köşesinden çıkarılan ve bize (bizi) sevgili ve kutsal olan her şeyi yok etmek için tehdit eden, acımasız ve katı bir mezhep (dini grup)*" şeklinde ifade etmiştir. Oz, Gush'u iyi niyetli bulmadığı gibi, amaçlarının da yerleşim ve toprak bütünlüğü olmadığını dile getirmiştir. Ona göre, Gush Emunim önce bölgeden Arapları kovacak, sonrasında da Yahudilere kendi uygun gördükleri yaşam tarzını dayatacak ve onları ezecekti. Yani amaç hiçbir zaman el-Halil'in (Hebron) veya Nablus'un fethi değildir (Armstrong, 2017: 547).

Gush Emunim hareketi, isminin şiddet olaylarına karışmasının ardından cazibesini yitirmiş ve birçok İsraili vatandaşın korkuyla takip ettiği bir yeraltı hareketi haline gelmiştir. Sprinzak, Kubbetü's-Sahra'ya yönelik planlanan saldırının Gush Emunim'in temel ideolojisiyle

uyuşmadığını belirtmektedir. Buna göre; Gush Emunim hareketi Yahudiye ve Samiriye'deki bölgelere yerleşim alanlarını kurma amacıyla hareket edebilir. Ayrıca hükümetin bu konudaki kararına uymak gibi bir zorunlulukları da yoktur. Herhangi bir geri çekilme durumunda direktme hakkını da kendilerinde görmektedirler. Fakat söz konusu Tapınak Dağı olduğunda daha sakin ve ılımlı yaklaşıtları görülmektedir. Çünkü Kubbetü's-Sahra'yı yıkma fikri, yola çıkış amaçlarından bambaşka bir mevzudur. Üstelik, çok aşırı bir harekettir. Getireceği sonuçların da tahmin edilemezliğı sebebiyle bu konu neredeyse hiçbir zaman Gush Emunim'in gündemine gelmemiştir. Çünkü Kookçu ideolojiye göre böyle bir hareket Tanrı'nın uyguladığı planı kesintiye uğratmak anlamına gelecektir. Diğer yandan, saygı duydukları ve belirli bir düzeyde destek oldukları hükümetlerini de zor durumda bırakmış olacaktı. Onlara göre, İsrail Devleti zamanı gelince kurtuluş planına uygun hareket edecektir ve Gush Emunim o zamanı bekleyip bu esnada da yerleşim faaliyetleriyle ilgilenmeyi tercih etmiştir.

Yeraltı örgütü fikri Gush Emunim ideolojisinden ciddi bir sapma anlamına gelmiştir. Bu noktada, çıkış noktalarına aykırı hareket eden kişi de planın başında yer alan Yehuda Etzion olmuştur. Etzion'un Merkez Harav'dan mezun olmadığı ve Kubbetü's-Sahra saldırısını planladığı esnada başka ideolojilerden de esinlendiğı unutulmamalıdır. Başka bir deyişle, Etzion Gush Emunim ideolojisine bağılı olarak terör eylemi planlamamış, fakat Gush Emunim'in bazı üyeleri Etzion'la ilişkili bir şekilde bu terör eylemine dahil olmuştur (Sprinzak 2008:204). Ayrıca Sprinzak, Camp David gerçekleşmemiş olsaydı Etzion'un böyle bir terör eylemine yönelmeyeceğini dile getirmiştir. Dolayısıyla terör eylemleri, bu grup için amaç değil "zorunluluk" olmuştur. Fikri yapıları daha üst ideallerden beslendiğı için barışa tahammülleri yoktur (Sprinzak, 2008: 205).

Etzion, kurtuluşa ulaşmanın tek yolunun Tapınak Dağı'nın temizlenmesi olduğunda karar kılmıştır. Ona göre, yerleşim faaliyetlerini genişleterek bu süreci gerçekleştirme fikri bir hayalden ibarettir. Çünkü kurtuluşun takıldığı engel, İsrail'in sınırlarının genişlemesi değil Kubbetü's-Sahra'nın kutsal topraklardaki varlığını sürdürmesidir. Üstelik bu durumun devamlılığını devlet bizzat kendisi temin etmektedir. Etzion'a göre devletin bu tutumu Tanrı'ya ve Yahudi Krallığı'na yapılmış bir başkaldırıdır. Dolayısıyla Kubbetü's-Sahra'nın varlığı devam ettikçe amaçlarına ulaşamayacak ve boş yere çabalayacaklardır (Sprinzak, 2008: 206).

Sprinzak, Etzion'un değışen fikirleri ışığında Gush Emunim'i bir yeraltı hareketine dönüştürmesini şöyle açıklamaktadır: İdealist hayaller idealist terörizme, idealist terörizm ise

profesyonel terörizme dönüşmüştür. Her ne kadar bu yeraltı örgütü büyük bir terör olayı gerçekleştirilmeden önce tespit edilip etkisiz hale getirilmiş olsa da Gush Emunim, bünyesinde bu terör unsurlarını barındırmıştır (Sprinzak, 2008: 207).

Rapoport, Gush Emunim'in şiddete meyiletmesinin sebeplerini tartışırken Mesihçilik ve kurtuluş kavramlarının üyeler üzerinde bıraktığı etkiye değinmiştir. Ona göre, Mesihe ve kurtuluşa sınırsız bir bağlılık göstererek inanan bu kişiler politik müdahalelerle kurtuluşun sekteye uğradığı fikri karşısında şok olmuşlardır. Buna bağlı olarak şiddet eylemleri gerçekleştirmelerini normal görmektedir. Bu kişiler, önce kendilerine sonra da Tanrı'ya kurtuluşun gerçekleşeceğini kanıtlama motivasyonu bu eylemlerde bulunuyor olabilirler. Başka bir ifadeyle, şiddet eylemleri Tanrı'nın ve Yahudi halkının kurtuluştan vazgeçmemesine sebep olacak ve Mesih'in gelişi konusunda ikna edici bir etkiye sahip olacaktır (Sprinzak, 2008: 208).

Gush Emunim'in çoğu üyesinin Kook'un öğretmiş olduğu ideolojiye bağlı olarak şiddet ve devlete isyan etmek gibi eylemlerden uzak olduğu ve başlangıçtaki fikirlerine bağlı kaldığı görülmüştür. Fakat Etzion, Shoshan ve Livni gibi örnekler bunu başaramamış ve kurtuluş sürecine büyük bir müdahalede bulunma kararı almışlardır. Bu konuda gerçekleştirmiş oldukları toplantılarda salt şiddet ve saldırı planları konuşulmamış; her şeyden önce bu konuyla ilgili Tevrat'ta geçen öğretiler yorumlanmış ve tartışılmıştır (Sprinzak, 2008: 208) Sonuçta, Gush Emunim'in ortaya çıkış ideolojisinden sapma söz konusu olsa da yeraltı örgütlerinde kendilerini konumlandıkları meşru zeminle çelişmeyen bir tutum mevcut idi.

Yeraltı grubu üyelerinden Livni bu konuyla ilgili ifadesinde İsrail'in kurtuluşu için ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını belirtmiştir. İfadelerinde bir hayal kırıklığı sezilmektedir. Temel problem olan Kubbetü's-Sahra'nın mevcudiyetini dile getirmiş, bu konuda öneriler sunmuş ve hatta hazırlığı da gerçekleştirmişlerdir. Son adım olan haham onayını alamadıkları için Tanrı'dan bu eylemin gerçekleştirilmesine dair bir sinyal alamadıklarını varsayarak plandan vazgeçtiklerini belirten Livni, bu konuda artık sadece dua edebileceklerini ifade etmiştir (Sprinzak, 2008: 209).

3.11 Gush Emunim ve Vigilantizm

Kubbetü's-Sahra planından sonra gerçekleştirilen terör saldırıları Gush Emunim'i 1980'de bir terör örgütü haline getirmiştir. Fakat Sprinzak bu konuda bir ayrıma gitme ihtiyacı

hissetmektedir. Sprinzak, Kubbetü's-Sahra planına ulaşılan süreçte sahip olunan ideoloji ve Kubbetü's-Sahra planındaki motivasyon ile sonrasında gerçekleşen terör olaylarının benzerlik göstermediğini dile getirmiştir. Ona göre, bu olaylar arasındaki ortak nokta sadece faillerdir. Motivasyonları ise tamamen farklıdır. Çünkü belediye başkanlarına düzenlenen saldırı, Müslüman koleji öğrencilerinin öldürülmesi ve yolcu otobüsü için planlanan saldırılar Mesih ve kurtuluş gibi dini temalarla ilişkilendirilemez; bunlar yalnızca intikam için gerçekleşmiştir. Buradan hareketle her bir şiddet eyleminin kendisine göre motivasyonu olabileceği ortaya çıkmaktadır (Sprinzak, 2008: 210).

Sprinzak, bu eylemleri *vigilantizm* (kendi yarasını uygulama) kavramıyla ilişkilendirmiştir. Vigilantizm, bir grubun yasal yetkisi bulunmamasına rağmen devletin görevini yerine getirmediğini düşünerek onun yerine ceza kesmesi veya infazda bulunması şeklinde açıklanabilir (Sprinzak, 2008: 211). Aslında, 1983'te Weisburd'un yerleşimcilerle ilgili yapmış olduğu doktora tez çalışmasında²² ifade edildiği üzere birçok yerleşimci vigilantist faaliyetlerde bulunmuş fakat bu vakalar genel olarak kayıtlara geçmemiştir. Gush Emunim ve diğer yerleşimci gruplar bu faaliyetleri yerleşim bölgelerini korumak, düzeni sağlamak ve Araplara gözdağı vermek amacıyla yapmaktadır. Bu eylemleri rahat bir şekilde gerçekleştirmelerinin bir sebebi de hukuki bir karşılık görmemeleriydi (Sprinzak, 2008: 212). Sonuçta, Gush Emunim'e bağlı yeraltı grubunun vigilantist yönü ile hareketin ideolojisine bağlı Mesihçi yön bir araya gelerek Gush Emunim terörizmini ortaya çıkarmıştır denilebilir.

Ayrıca, Kubbetü's-Sahra'ya saldırı projesinin aksine diğer saldırı olaylarında Gush Emunim'e bağlı hahamlardan onay alındığı, eylemcilerin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Müslüman koleji saldırıda bulunup 3 çocuğu öldüren Shaul Nir vermiş olduğu ifadelerde, danıştığı hahamların Araplara karşı uyarı anlamına gelecek operasyonları desteklediklerini belirtmiştir. Özetle, Kubbetü's-Sahra saldırı planı hahamların reddetmesi sonucu gerçekleşmemiş fakat belediye başkanı operasyonu ve Müslüman koleji saldırısı gibi örneklerde ise hahamlardan onay alınmış ve bu eylemler gerçekleşmiştir. Bu iki farklı örnek, Gush Emunim'in gerçekleştirdiği eylemlerde haham onayının ne kadar kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Sprinzak'ın bu örneklerle vermek istediği mesaj ise grubun içindeki terörist akımın sanılanın aksine marjinal değil, merkezi olduğudur (Sprinzak 2008: 214). Öte yandan,

²² Weisburd'un doktora tez çalışması için bkz. "Jewish Settler Violence Deviance as Social Reaction" (Weisburd 1989).

Halsell Yahudi fundamentalistlerin Filistinlilere uyguladığı saldırılarla ilgili şunu belirtmiştir: Hahamların bu saldırıları onayladığı görülmesi de 30 yılı aşkın süredir gerçekleşen hiçbir saldırıyı kınamadıkları ortadadır. Devletten maaş alarak görevini yerine getiren hahambaşlıkların böyle kritik bir konuda hiçbir uyarıda bulunmaması bu suça ortak olduklarını göstermektedir (Halsell, 2021: 98).

Sprinzak ve Rapoport'un ifade ettiği üzere, Mesihçi ideolojilere sahip gruplar diğerlerine kıyasla şiddet ve teröre daha yatkındır. Sonuçta, Gush Emunim İsrail İstihbarat Servisi tarafından tespit edilip durdurulmasaydı, profesyonel bir terör grubuna dönüşecekleri düşünülmektedir (Sprinzak, 2008: 214).

3.12 Gush Emunim'in Çöküşünde Etkili Olan Faktörler

Feige'e göre, Gush Emunim işgal edilen topraklarda kurmuş olduğu yerleşim bölgeleri açısından başarılı bir yerleşim hareketidir. Fakat İsrail vatandaşlarının kalbine yerleşebildiği konusunda aynı fikre sahip değildir. Hareketin öncelikli mücadelesi Yahudiye ve Samiriye bölgelerinin kendi vatanları olarak kabul görmesi ve terk edilmemesiydi. Ancak bu konuda sahip oldukları motivasyonun sonraki nesiller tarafından sürdürülemediği görülmüştür. Geri çekilme kararlarının ve yerleşimlerin tahliyesine yönelik girişimlerin genel kitleden görmüş olduğu ilgisizlik bu tezi kanıtlar niteliktedir. Sağcılar bile bu yerleşim bölgelerine kendi yaşam alanlarından daha fazla bir önem atfetmemiştir. Sonuçta, Feige'e göre Gush Emunim'in yerleşmesine müsait kalpler artık mevcut değildir. Dolayısıyla katı gelenekçi, dışlayıcı ve şiddete meyyal yönleriyle Emunim hareketinin kitlesel hale gelmesi imkan dahilinde görünmemektedir (Feige, 2008: 247).

Gush Emunim'in son zamanlarında yerleşimciler bazı zaferler kazanmış fakat birçok yenilgi de yaşamıştır. İsrail tarihinde, hareketin kaderini etkileyen bazı önemli olaylar yaşanmıştır. Bu olaylar; Oslo Anlaşmaları'nın gerçekleşmesi, Rabin Suikasti, İkinci İntifada ve ayrılma planıdır.

3.12.1 Oslo Anlaşmaları

Yerleşimci sayısının yirmi bin civarına ulaştığı 1982 yılında Peace Now²³ hareketi hükümeti yerleşimcilerin yakında yüz bine ulaşacakları, artık önlenemez bir boyutta oldukları ve Batı Şeria'yı tamamıyla işgal edecekleri konusunda uyarmıştır. 1990'lara gelindiğinde Peace

²³ İsrail'de 1978 yılında kurulan barış yanlısı Peace Now hareketi kendini evrensel ahlaki değerlere olan bağlılığıyla tanımlamaktadır (Newman ve Hermann, 1992: 511). Ayrıca bkz. (Kuzu, 2008).

Now'ın öngördüğü sayı sınırına çoktan ulaşılmıştır. Feige'e göre Oslo Anlaşmaları ile bu gidişatın tersine çevrilmesi için adımlar atılmıştır (Feige, 2008: 248).

Filistin Hükümeti işgal edilmiş topraklarını geri almak, İsrail Hükümeti ise komşu ülkeleriyle bir barış ortamı tesis etmek istiyordu. Bu durumda Oslo Anlaşmalarından olumsuz etkilenecek tek bir taraf vardı: Yerleşimciler. Bu sebeple birçok gösteri²⁴ düzenlenmiş ve Rabin Hükümeti protesto edilmiştir. Çatışmanın diğer tarafında olan Filistin halkı da anlaşmalara olumlu bakmamış ve kendi hükümetlerini İsrail'le masaya oturmaları sebebiyle protesto etmiştir.

Oslo Anlaşmaları Washington'da imzalanmış ve Filistin hükümetinin meşru varlığına dayanak olmuştur. Buna göre, söz konusu bölgeler üç parçaya ayrılmıştır. Bir kısmı Filistinlilere ve Filistin yönetimine, bir kısmı İsrail yönetimine, kalan kısımda ise sivil yönetim Filistin'e, güvenlik kontrolü İsrail'e bırakılmıştır. Filistin yönetimine güvenliği sağlayacağı bölgeler için polislerle kontrol ve silah taşıma hakkı verilmiştir. Yerleşim bölgelerinde neler yapılacağı ile ilgili kararlar ise sonraki müzakerelere bırakılmıştır. İsrail, Oslo Anlaşması'nın ardından bir dönem gerçek anlamda refah ve huzur yaşamıştır. Fakat bu anlaşma zaman içerisinde etkisini yitirmiştir. Filistin tarafında süren çatışmalar İsrail'deki şiddet yanlılarını da harekete geçirmiş, İkinci İntifada başlamış ve İsrail güçlerinin Filistin'e girmesiyle Oslo Anlaşması'nın etkisi sona ermiştir (Feige, 2008: 249).

Feige, Oslo Anlaşmaları'nın Gush Emunim'in varlık süresi boyunca göstermiş olduğu en büyük başarısızlığı olduğunu dile getirmektedir. İsrail'in tüm siyasi ve askeri gücüne rağmen ideallerinin aleyhine kararlar alınması hareket için gerçek bir hayal kırıklığı olmuştur. Ayrıca bu anlaşmaları imzalayan siyasi liderler de Yahudi devletine ihanet etmiş olup verilmesi gereken cezalar tartışılmaya başlamıştır (Feige, 2008: 250).

Gush Emunim ve diğer yerleşim grupları anlaşmalara belirli karşılıklar vermeye hazırlanmıştır. Buna göre; öncelikle olabildiğince Filistin toprağını ele geçirmeyi hedeflemişlerdir. Ayrıca yerleşim gruplarına katılımı artıracak ve diğer yandan da siyasi savaş için gerekli hazırlıklar yapılacaktır. Oslo Anlaşmaları Gush Emunim'in öğretilerine tamamıyla terstir. Gush Emunim bir yandan dini hedeflerini gerçekleştirmek için çabalarırken siyonist

²⁴ Gush Emunim'in hükümeti protesto etmek için düzenlediği gösterilerden biri için bakınız. (AP Archive, 2015c)

ideolojiden miras aldığı intikam duygusunu da taşımaya devam etmektedir. Yahudilere tarih boyunca yapılmış olanları unutmamak üzerine bir ideoloji benimsemiş olan harekete karşı Oslo Anlaşmaları geçmişi unutmayı ve geleceğe bakmayı hedefliyordu. Bu sebeple Gush Emunim tarafından kabul görmesi mümkün değildir. Sonuçta, Oslo Anlaşmaları Gush Emunim'in zaman içerisinde kutsal toprakları ardından da İsrail yönetimini ele geçirme planını uygulanması imkansız bir hale getirmiştir (Feige, 2008: 251).

3.12.2 Rabin Suikastı

Başbakan Yitzhak Rabin 1995'te Oslo Anlaşmalarıyla ilgili düzenlenen bir gösterinin ardından Tel Aviv'de öldürülmüştür. Suikastçı, bir yerleşim üyesi değildir fakat yerleşimleri sık sık ziyaret ettiği bilinmektedir. Ayrıca Oslo Anlaşmalarıyla ilgili tartışmalara aktif bir şekilde katılmıştır. Suikastı gerçekleştiren Yigal Amir'in Yeşiva mezunu olması birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Gush Emunim de bu tartışmaları sürdürenler arasındadır.

Tartışma konusu Amir'in bu eyleminden, mezun olduğu Yeşivanın sorumlu tutulup tutulamayacağıdır. Bu konuda çeşitli fikirler oluşmuştur. Bir kısım üye bunun bireysel gerçekleştirilen bir eylem olduğunu savunurken diğerleri Yeşivasının da bu eylemden sorumlu tutulması gerektiğini dile getirmektedir. Amir'in eğitim gördüğü Yeşivanın başkanı olan Haham Greenberg öğrencilerini okulda bu şekilde yetiştirmediklerini savunmuştur (Feige, 2008: 254).

Rabin'in öldürülmesi dini gerekçelerle meşrulaştırılmış; suikastçının sempatanları tarafından bu eylemin Tanrı'dan gelen bir emir olduğu savunulmuştur. Sonuçta bazı İsraililer yas tutmuş bazıları ise bu habere sevinmiştir. Öte yandan Rabin suikastının ardından İsrail vatandaşlarının öncelikli talebi milli birlik ve barış olmuştur (Waxman, 2006: 209). Gush Emunim ve diğer yerleşim hareketlerinin böylesi bir cinayetten sonra daha da sorgulanır olduğu ve güç kaybettiği söylenebilir.

3.12.3 İkinci İntifada

2000-2005 yılları arasında İntifada'nın gerçekleşmesiyle birlikte meydana gelen intihar eylemleri ve terör saldırıları İsrail'i sarsmıştır. Ulusal güvenliği sağlamak adına birçok önleme başvurulmuş; otobüsler, alışveriş merkezleri ve restoranlar olmak üzere halkın yoğunlukla bulunduğu mekanlarda sıkı kontroller yapılmıştır. Bu noktada herhangi bir ayırım gözetilmemiş; sağ ve sol kesim vatandaşları, turistler ve İsrail'de yaşayan Filistinliler olmak üzere herkes bu gergin ortamdan payını almıştır. İsrail vatandaşları bu dönemde, eskiden onlara oldukça sıradan

ve basit gelen yaşam tarzının, barış ve huzur ortamının kıymetini anlamışlardır (Feige, 2008: 260).

Ulusal güvenliğin sağlanması ve Filistin tarafından gelen şiddet eylemlerinin durdurulması esnasında barış görüşmelerine ara verilmiş ve anlaşmalar cazibesini yitirmiştir. Böyle bir sosyal ortam Gush Emunim'i kısa zamanlı da olsa güçlendirmiştir. Yerleşimcilerin senelerdir ordudan beklentilerinin şuan gerçekleşiyor olması memnun edicidir. Diğer yandan, İsrail'de böylesi bir terör ortamı sürerken hem hükümet hem de vatandaşlar için Yahudiye ve Samiriye bölgeleri anlamını yitirmiştir. Bu bölgeleri Yahudi yurdu olarak görmek uğruna, günlük hayatlarını ve sıradan aktivitelerini terk etmek oldukça anlamsız gelmiştir. Dolayısıyla onlar için İsrail ülkesi ve Yahudi yurdu halihazırda yaşamlarını sürdürdükleri ve uğruna savaşmalarına gerek olmayan bölgedir. Sonuçta Gush Emunim ve diğer yerleşim hareketleri, zafer sandıkları sürecin kendileri için yıkıcı bir hüsrana anlamına geldiğini sonradan fark etmişlerdir (Feige, 2008: 260).

3.12.4 Ayrılma Planı

Ayrılma planı İsrail siyasi tarihindeki en dramatik kararlardan birisi olmuştur. Yerleşim bölgelerinin tahliye edilmesi kararı yerleşimciler haricinde çok az insanı etkilemiş ve buna karşı çıkacak düzeyde ilgilerini çekmemiştir. Bu kayıtsızlık hali yerleşimciler için hayal kırıklığı olmuştur. Yine de yerleşimlerin tahliyesi ciddi bir siyasi krizi tetiklemiştir. Yerleşimciler, çeşitli protesto yürüyüşleriyle karara karşı çıkmışlardır (Feige, 2008: 263).

Gush Emunim'in miras bırakmış olduğu ideolojiyi taşımaya devam eden yerleşimciler her ne kadar bu bölgelerin İsrail topraklarının birer parçası olduğunu savunsa da -Oslo Anlaşmaları ve İkinci İntifada'nın ardından- söylemleri İsrail toplumunda etkisiz kalmıştır. Bu süreç ise yerleşimcilerin kendilerini Holokost kurbanlarının durumuyla bir tutarak göğüslerine Davut Yıldızı yerleştirmek gibi dramatik bir sembolizme başvurmalarıyla devam etmiştir (Feige, 2008: 264).

3.13 Gush Emunim'in Etkisi Konusunda Yapılan Tartışmalar

Eliezer Don-Yehiya, David Newman'ın editörlüğünü yaptığı *The Impact of Gush Emunim* isimli çalışmadaki Gush Emunim bölümüne bazı eleştiriler getirmiştir. Newman, Gush Emunim'in İsrail siyasetinde ve toplumun ideolojisinin değişmesinde önemli bir rolü olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Gush Emunim'in önemli değişikliklere sebep olduğu ve yerleşim hareketlerine öncülük ettiği, bu sebeple de Yahudi fundamentalizmi ve yerleşim hareketleri söz

konusu olduğunda akla ilk gelen grup olduğunu savunur. Aslında, kitabın bölüm yazarları arasında Newman'ın bu görüşünü desteklemeyen, hatta onun fikirleriyle çelişkili ifadeleri olan yazarlar da bulunmaktadır. Bu yazarlardan birisi olan Shafir, Gush Emunim hareketinin muhafazakar bir yerleşim hareketi olmaktan öteye gidemediğini, yani iddia edildiği gibi etkileyici ve öncü bir rolü olmadığını ifade etmektedir. Likud Partisi'nin başa geçtiği 1981 seçimlerinden sonra Gush Emunim'in yerleşim hareketleriyle ilgili itici gücünün sona erdiğini, çünkü bizzat hükümetin bu meseleyle ilgilendiği ve desteklediğini ifade etmiştir (Don-Yehiya, 1987: 215). Bu ifadeler ise Gush Emunim'in en güçlü ve etkili bir yerleşim hareketi olduğu yönündeki kabulle çelişmektedir. Shafir'in aksine Sprinzak da bu yerleşim grubunun İsrail tarihinde önemli bir konuma sahip olduğu tezini savunmaktadır. Doğrusu, Gush Emunim'in Batı Şeria yerleşim hareketlerine yaptığı önderlik ve oluşturduğu kamuoyu desteğini inkar edebilecek kimse yoktur. Burada tartışma konusu olan unsur, gücünü ne derece koruduğu ve bu gücün sınırlarıdır (Don-Yehiya, 1987: 216).

Aronoff Gush Emunim'in yerleşim konusunda popülarlığını kaybetmesini rutinleşme, bürokratikleşme ve çeşitlenme kavramlarıyla açıklamıştır. Tüm bu değişimlerin tek sebebi elbette örgütün amaçlarını başka uzman kurumların sahiplenmesi değildir, aynı zamanda bu hareket kendi içinde bazı bölünmeler ve tartışmalar yaşamıştır. Nitekim, tüm bu etkenler Gush Emunim'in parlak ve gelecek vaat eden başlangıcıyla uyuşmayan bir sona sebep olmuştur. Aynı siyasi parti çatısı altında toplanan üyeler bile yerleşimle ilgili bazı politikalarda (örneğin Sina'dan çekilmek) ayrı düşmüştür (Don-Yehiya, 1987: 216). Sina ve Yamit bölgeleri ve Yahudi yeraltı örgütü gibi konular bu örgütün birleşip büyük bir güç oluşturmaya değil aksine bölünmesi, zayıflaması ve dağılmasına sebep olmuştur. Yehida'ya göre elbette her siyasi hareketin içinde bölünmeler ve farklı düşünceler oluşması normaldir. Fakat yalnızca altyapısı güçlü ve organize bir hareket bu fikir ayrılıklarından sağlıklı bir şekilde çıkabilir. Tüm bu sebeplerden, Gush Emunim'in organize olamamış, fakat buna rağmen gerçekte olduğundan daha güçlü bir hareket şeklinde lanse edildiğini savunmuştur. Ona göre, Gush Emunim kurumlaşmış, organize bir siyasi hareketten ziyade bir protesto hareketidir. Protestoya ihtiyaç duyulan ve mücadele edilmesi gereken zamanda takipçi toplamış fakat zaman içerisinde gücünü kaybetmiştir (Don-Yehiya, 1987: 217) Benny Katzover bu konuyu şu sözleriyle desteklemiştir: *“Mücadelenin olmadığı durumda, doğal olarak gençlerin çoğu pasif kalmaktadır.”* (Marty ve Appleby 2004: 77).

Yehiya, Gush Emunim'in kuruluşu ve sona ermesi arasındaki sürecin ironik bir şekilde ilerlediğini dile getirmiştir. Ona göre, Gush Emunim'in operasyonel hedeflerine ulaşması onun sonunu getiren en önemli unsur olmuştur. Bu çıkarımı hareketin tarihsel olarak ilerleyişini göz önünde bulundurarak yapmıştır. Onun aksine, Shafir ise Gush'un hiçbir zaman hedeflerine ulaşamadığını savunmaktadır. Bunun sebebi ise Gush Emunim'in üstlenmiş olduğu yerleşim faaliyetleri görevinde onu takip etmek istemeyen Yahudilerin çoğunlukta olmasıdır. Shafir'e göre Gush Emunim hiçbir zaman yerleşimcilerin kitlesel desteğini kazanamamış ve İsrail halkını da yerleşim faaliyetlerine katılmaya ikna edememiştir (Don-Yehiya, 1987: 217).

Yehiya'ya göre Batı Şeria'daki yerleşimcilerin sahip olduğu başarı ve ün birçok araştırmada Gush Emunim'e mal edilmiştir. Yerleşimcilerin Gush Emunim'le özdeşleşmesi yanıltıcı bir sonuca sebep olmaktadır. Çünkü birçok Batı Şeria yerleşimcisinin Gush Emunim'le herhangi bir ilişkisi yoktur. Chaim Waxman ise bu konuda yazmış olduğu bir makalesinde bu bölgelerdeki yerleşimcilerin ideolojik sebeplerle motive edilmediğini, bunun yerine İsrail hükümetinin vermiş olduğu desteğe dayanarak bölgelere yerleştiklerini dile getirmektedir. Yehiya bu örnekleri öne sürerek, Gush Emunim'in yerleşim ideolojisinin popülerlik kazanmasında sanıldığı gibi bir etkisi olmadığı tezini desteklemektedir (Don-Yehiya 1987: 218).

Diğer yandan, yerleşimcilerin motivasyon sebeplerinin çoğunlukla Gush Emunim'in aşılması olduğu ideolojik sebepler olmaması Gush'un hiçbir etkisi olmadığı anlamına da gelmemektedir. Özellikle Arapların yoğun bir nüfusa sahip olduğu yerleşim bölgelerindeki yerleşimcilerin Gush Emunim ideolojisinden beslendiğini belirtmek gerekir (Don-Yehiya 1987: 218). İkna ve motivasyon söz konusu olduğunda Yahudi fundamentalizmi için en önemli örnek kuşkusuz Gush Emunim'dir. Daha önce belirttiğimiz üzere, ultra-Ortodoks Yahudilere göre daha milliyetçi bir çizgide yer almalarına karşın dini öğeleri sayesinde, milliyetçiliği ön plana koymayan dindarları; milliyetçi öğeleri sayesinde de dindar olmayan milliyetçileri büyük ölçüde etkilemiştir. Sonuçta, İsrail toplumunun farklı kesim ve görüşlerinden kişileri fikir bazında etkisi altında bırakarak ortak bir amaç doğrultusunda hareket etme motivasyonunu sağlaması açısından başarılı görülen bir hareket olmuştur. Fakat bu başarı, grubu on seneden fazla ayakta tutmaya yetmemiştir (Liebman, 1993: 67).

3.14 Medyadaki Yansımalarından Hareketle Gush Emunim

Gush Emunim yalnızca akademik araştırmalarda değil medyada da pek çok kez yer almış bir örgüttür. Hareketin gerçekleştirmiş olduğu bazı gösteri ve eylemlerden video kayıtları ve fotoğraflar bulunmaktadır. Ayrıca geçtiğimiz yıllarda, harekete liderlik yapmış olan bazı hahamların ölmesi üzerine yapılan haberlerde de örgütün adı geçmektedir.²⁵

Gush Emunim'in 1979'da el-Halil'e yapmış olduğu yerleşim destekçisi bir eylemden alınan video kaydında göstericilerin çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca dindar ve köktenci bir gruba bağlı olan bu kişilerin modern kıyafetler giymesi de dikkat çekicidir. Erkeklerin çoğunluğunun kıyafetlerinde başlarına takmış oldukları kipalar haricinde dikkat çeken herhangi bir dini unsur bulunmamaktadır. Milli ve dini şarkılar söyleyip alkış tutarak eylemlerini sürdüren katılımcılar oldukça coşkulu görünmektedir. Grubun bu eylemi askerler gözetiminde gerçekleştiriyor olması taşkınlık çıkma ihtimalinin önüne geçilmeye çalışıldığını göstermektedir (AP Archive, 2015h).

²⁵ Bkz. <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4131068,00.html> (Ynet, 2011).

<https://www.jpost.com/national-news/gush-emunim-leader-and-former-mk-hanan-porat-dies-at-67> (Harkov ve Keinon, 2011).

Bir başka video kaydında 1976'da yerleşim kurmak için bir bölgede toplanan Gush Emunim üyeleri kaydedilmiştir. Bölge havadan askeri helikopterle kontrol edilmektedir. Televizyon muhabirinin bir yerleşimciyle gerçekleştirdiği röportajda topluluğun bölgede olma amacı sorulduğunda, yerleşimci tarafından evlerine geri döndükleri cevabı verilmiştir. Gush Emunim üyeleri için yerleşim iki bin yıldır geri dönmeyi bekledikleri evlerine kavuşmak anlamına gelmektedir. Yerleşimciler geri dönüş için doğru zamanın geldiği kanatindedirler. Muhabir, bir grup üyesine burada kurmakta oldukları yerleşim için devletten izin alıp almadıklarını sorduğunda ise aldığı cevap oldukça anlamlıdır. Yerleşimci, bir Yahudinin evinde (kutsal toprak) yaşamak için herhangi bir kişi veya kurumdan izin almaya ihtiyacı olduğunu düşünmediklerini dile getirmiştir (AP Archive, 2015b).

Gush Emunim'in Nablus bölgesinde yeni bir yerleşim kurmaya çalıştığı bir video kaydında askerlerin müdahale ettiği görülmektedir. Yine de yerleşimciler vazgeçmemiş ve prefabrik inşaat malzemelerini bölgenin yukarısına taşımaya başlamışlardır. Muhabirin burada ne

yaptıkları üzerine yönelttiği soruya bir hareket üyesi sadece bu bölgeyi değil daha fazla bölgeyi ele geçirecekleri ve buna hakları olduğu cevabını vermiştir. Yerleşimcilerin söz ve tutumlarından tepkili oldukları açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Amerikan hükümetini kastederek, bu bölgenin bazılarının iddia ettiği gibi Ürdün'ün Batı Yakası değil İsrail olduğunu savunmuşlardır. Bu bölge Gush Emunim üyeleri için Yahudiye ve Samiriye'dir. Dolayısıyla İsrail'in toprak parçalarına yerleşmenin en doğal hakları olduğunu ve burayı terk etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Grupta birçok küçük çocuk ve bebek bulunmaktadır. İlk başlıkta bahsettiğimiz üzere grup yalnızca destek kazanarak değil doğal bir şekilde de yerleşimci nüfusunu artırmayı hedeflemiştir. Yerleşim kurulurken yapılan öncelikli işlerden birisi de bölgeye İsrail bayrağı dikmektir. Bayrak unsuru²⁶ birçok yerleşim fotoğrafında dikkat çeken bir ayrıntıdır ve Gush Emunim'in milliyetçi-dindar yönünü ortaya koymaktadır (AP Archive, 2015a).

Gush Emunim'in 1980'de Bağımsızlık Günü'nde düzenlemiş olduğu ve yüzlerce kişinin katıldığı yürüyüş de arşiv kayıtlarında mevcuttur. Lokasyon olarak peygamberleri Samuel'in (İsmail) kabrinde düzenledikleri bu yürüyüşün katılımcıları yalnızca erkeklerden değil birçok

²⁶ Yeni yerleşim bölgeleri oluşturulurken İsrail bayrağı dikilmesi ayrıntısı için bakınız. (AP Archive, 2015e). Ayrıca bkz. <https://www.gettyimages.com.au/detail/news-photo/marche-des-militants-du-mouvement-gush-emunim-favorable-%C3%A0-news-photo/967004840?adppopup=true>

kadın ve çocuktan da oluşmaktadır. Diğer gösterilerde olduğu gibi coşku ortamı vardır. Gösteride en çok ilgi çeken nokta bazı sivil katılımcıların taşıdığı uzun namlulu silahlar olmuştur. Silah taşıyan siviller grubun şiddet kullanmaktan çekinmeyen duruşunu temsil etmektedir (AP Archive, 2015f).

22 Kasım 1979'da Elon Moreh'in tahliye kararı ile ilgili Haham Kook ile görüşen Gush Emunim üyelerinin kaydedildiği bir video kaydında yerleşim bölgesinin fiziki şartları dikkat çekmektedir. Bölgede bir araziye inşa edilmiş çadır benzeri derme çatma evler vardır. Yüksek ihtimalle bölgenin tahliyesinin ardından kaydedilmiş bir video olması sebebiyle büyük bir sessizlik hakimdir. Ayrıca bölgenin girişi ve çıkışında askerler bulunmaktadır. Video kaydı, fiziki ve sosyal koşulların bu derecede sıkıntılı olduğu bir bölgede yerleşimcilerin yaşamlarını sürdürmelerinin ardında büyük bir motivasyon yattığı konusunda ikna edicidir. Haham Kook ile toplantı yapan Gush Emunim üyelerinin gazeteciler tarafından gördüğü ilgi ise hareketin aktif olduğu dönemdeki tanınırlığı hakkında ipuçları vermektedir (AP Archive, 2015g).

Elon Moreh yerleşiminin tahliye kararı ardından 1979'da Tel Aviv'de gerçekleşen Gush Emunim toplantısından dokuz dakikalık bir kayıt mevcuttur. Toplantıya katılanların çoğunluğunun genç ve orta yaşlı erkekler olduğunu söylemek mümkündür. Toplantıya katılan kadınların sayısının çok az olması hareketteki pozisyonlarına dair fikir vermektedir. Gösteri ve yürüyüşlerde birçok kadın bulunurken karar alınması için bir araya gelinen toplantıda yer almamaları kadınların hareketteki rolünün erkek katılımcıların ailesi olmaktan daha ileriye gitmediğini göstermektedir. Toplantı katılımcıları yerleşim temsilcilerinden oluşmaktadır. Diğer etkinliklerde olduğu gibi bu toplantıda da erkekler modern kıyafetleri kipa takarak dinileştirmiştir. Daha önce bahsettiğimiz “Gush tipi kıyafetler” tüm video kayıtlarında mevcuttur (AP Archive, 2015i).

Toplantıya birçok gazeteci, kameraman ve fotoğrafçı da katılmıştır. Bu ilgi, Gush Emunim'in, karar toplantısının İsrail'in genelini doğrudan ilgilendireceği bir güce sahip olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Katılımcılar kendi aralarında İbranice konuşurken basına yapılan açıklamalar İngilizce dilinde gerçekleşmektedir. Gazetecinin toplanma amaçlarını sormasının ardından grup sözcüsü; Yahudiye ve Samiriye'deki tüm yerleşimlerin temsilcileri olarak toplandıklarını ve Elon Moreh tahliye kararının ardından kendi yol haritalarını belirlemek üzere tartıştıklarını dile getirmiştir (AP Archive, 2015i).

Gazeteci, grup sözcüsüne aldıkları bazı kararların hükümetin düşmesine sebep olacaklarının farkında olup olmadıklarını sorduğunda ise bunun mümkün olabileceğini fakat amaçlarının hükümetin düşmesi olmadığını belirtmişlerdir. Hükümetin geleceğine dair endişe etmek onların meselesi değildir, bu hükümetin problemidir (AP Archive, 2015i).

Ayrıca, yüksek mahkemeye Elon Moreh’de yerleşimle ilgili bir soru sorulmamış, bunun yerine bu yerleşimin güvenliğine dair endişeler dile getirilmiştir. Dolayısıyla yüksek mahkemenin kararı da Elon Moreh’in tahliye edilmesi hakkında değildir. Gush Emunim üyeleri halen Begin hükümetinin daha önce vermiş olduğu sözleri tutmasını beklemektedir ve hükümetin düşmesi meselesiyle ilgilenmediklerini belirtmektedir (AP Archive, 2015i). Begin 1977’de göreve geldiğinde Samiriye’de bulunan Elon Moreh yerleşimini ziyaret etmiş ve bunun gibi birçok yeni yerleşim ağının kurulacağını dile getirmiştir (Weissbrod, 1982: 265). Bu toplantı sonucunda alınan kararlar önemlidir. Çünkü hareketin geri adım atmaya niyeti olmadığını ve yerleşimler konusundaki politikalarını sürdüreceklerini göstermektedir. Buna göre, yerleşim gruplarını Yeşil Hattın gerisine çekeceklerini ve Elon Moreh yerleşimcilerini yalnız bırakmayacaklarını belirtmişlerdir. Ayrıca hükümetten beklentileri, kendi topraklarında yaşamak isteyen yerleşimcilerin işgalci gibi görülmemesidir (AP Archive, 2015i).

SONUÇ

Bu çalışmada Gush Emunim hareketi üzerinden Yahudi fundamentalizmi tasvir edilmeye ve açıklanmaya çalışılmıştır. Fundamentalizm kavramı teknik bir sosyal bilim terimi olarak 20. yüzyılın başlarında tartışılmaya başlansa da, büyük dini geleneklerde dini katılık, sertlik, dışlayıcılık ve şiddete eğilim anlamında köktenci eğilimler daima varolagelmıştır. Bugünkü anlamda fundamentalizm tartışmaları ilk olarak Amerika’da Protestan Hıristiyanlığı içinde ortaya çıkmıştır. Protestan fundamentalizmi Hıristiyanlığın köklerine dönerek gerçek dini inancı ortaya koymayı hedefleyen tepkisel bir harekettir. Bilimsel gelişmelerin artışı, modernizmin yayılması, liberal düşünce yapısının değer kazanması, materyalist eğilimlerin artması gibi faktörler köklere vurguyla dini kimliğin daha sert biçimde yeniden keşfini de beraberinde getirmiştir. Günümüzde köktencilüğün din sosyolojisinde tüm dinlerdeki aşırılıkları betimlemek için kullanılan teknik bir çatı kavram haline geldiği söylenebilir. Yahudi köktenciliği de Musevi gelenek içindeki aşırılıkları ve sertlikleri tanımlayan bir kavram olarak karşımıza çıkar.

Yahudilikle ilişkili olarak siyonizm kavramının fundamentalizmin temellerinde önemli etkileri olduğunu söylemek mümkündür. Temelde Yahudilerin kurtuluşunu ve bir devlet sahibi olmalarını talep eden siyonist Yahudiler, İsrail Devleti’nin kuruluşunda oldukça etkilidir. Siyonizmin devlet ve kuruluşuyla ilgili katı dini yönleri olmasa da, Yahudi fundamentalistlerin kurtuluşçu ezoterik dini söylemleriyle siyonistlerin seküler temeldeki hak taleplerinin tarihsel köklere bağlı özgür İsrail konusunda kesiştiği söylenebilir. Bir dini kültür olarak bu toprakların Tanrı tarafından Yahudilere bahşedildiği genel kanaati ile modern bir milli devlet olarak İsrail’in varlığı birbirini beslemekte ve tamamlamaktadır. Bu yüzden Yahudi fundamentalizmde milliyetçi öğeler ve seküler milliyetçilerde ise dini öğeler bulunması şaşırtıcı değildir. Diğer köktenciliklerin aksine Yahudi köktenciliğinin, seküler ideolojilerle çatışsa da, katı dini gelenekçiliği yanında zaman zaman sekülerleri de kapsayacak bir dil geliştirdiği veya buna mecbur kaldığı söylenebilir.

Altı Gün Savaşları Yahudi fundamentalist hareketlerin gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Gush Emunim hareketi İsrail’in Mısır, Suriye, Ürdün ve Filistin’den topraklar elde ettiği Altı Gün Savaşları zaferinin hemen ardından kurulmuş olmasa da, savaşın ardından gelişen olayların oluşturduğu atmosfer hareketin kurulmasında etkili olmuştur. Gush

Emunim'in temel hedefi, Yahudi kutsal kitabında geçen toprakların her bir parçasını geri almak ve Mesih'in gelişi için uygun bir ortam oluşturmaktır. Vahiy kaynaklı bu hedef çağdaş zorunluluklar ışığında yorumlanmamakta ya da rasyonalize edilmeye çalışılmamaktadır. Aksine, literal bir eğilim içinde sabit fikir haline gelmekte ve bu fikir üzerinden de katı bir dini kimlik inşa edilmektedir. Yahudi fundamentalizminin dayatmacı ve dışlayıcı eğilimlerinin bu dini kimlik tarafından beslendiği söylenebilir.

Araştırmanın ele almaya çalıştığı temel sorular üzerinden şu değerlendirmeleri yapabiliriz: Gush Emunim grubu, ideolojisi, faaliyetleri ve etkileri itibarıyla katı dini köktenci bir hareket olma özelliğine sahiptir. Dini metinleri özellikle vaat edilen topraklar konusunda literal anlama eğilimindedir. Dini anlam dünyaları beşeri hukuk ve siyaseti dışlayan anti-seküler bir dini idealizmden beslenir. Bu yönüyle anti-seküler bir zihniyete sahiptirler. Dindar ve seküler ayrımı gözetmeksizin tüm Yahudilerin Büyük İsrail topraklarını geri almak için çaba sarf etmekle yükümlü olduğu fikrini dini ideoloji haline getiren Gush Emunim, dışlayıcı bir harekettir. Kuruluş sürecinde ve ilk faaliyetlerinde şiddetten uzak duran hareket, katı ideolojisi nedeniyle şiddet potansiyeline sahiptir. Tüm bu özellikleriyle Gush Emunim dini literalizm, katı dini gelenekçilik, dışlayıcılık, kurtuluşçuluk/binyılcılık ve şiddet potansiyeli açısından dini fundamentalist bir harekettir.

Gush Emunim, Tevrat'ı orijinaline sadık kalarak kelimesi kelimesine anlamaya çalışmaktadır. Bu esnada güncel gelişmelere ya da çağdaş zorunluluklara göre yapılabilecek yorumları kesinlikle reddetmektedir. Elbette onların Tevrat çalışmalarında da yorumlama söz konusudur fakat Mesihçi/kurtuluşçu ideolojileri merkeze alındığı için bütün yorumlamaları bu ideolojiye çıkmaktadır. Kurtuluşçu Tevrat yorumu onlara göre Tanrı'nın kesin ifadeleridir ve kutsal kitaba artık bir ekleme yapılamayacağına göre bu anlayıştan vazgeçmek mümkün değildir. Zira kitabın yanılma payı yoktur. Buradaki katı metinselliğin Gush Emunim ideolojisinin zihinsel temelini oluşturduğu söylenebilir. Sonuçta Eretz İsrail adı verilen bölgeye yerleşimler teşvik edilecek; Mesih'in geleceği ve Yahudi krallığının kurulacağı gün için hazırlık yapılacaktır. Bu ilahi kabul onlara göre herhangi bir dünyevi pazarlık ya da seküler hukukla engellenebilecek bir durum değildir.

Öte yandan Gush Emunim'in de yorumlamalarda bulunduğu ve kutsal kitabı anlama konusunda seçici davrandığı ortadadır. Haham Kook'un kurtuluş süreciyle ilgili yapmış olduğu yorumlar vahiy yoluyla kesin ve net bir şekilde ifade edilmemiştir. Üstelik vaat edilen topraklar

meselesi vahyin yalnızca bir bölümünü oluşturmaktadır. Hareketin Tevrat'taki diğer emirler üzerinde durmayıp çoğunlukla yerleşim hareketlerini vurgulaması köktenci hareketlerde görülen metinsel seçicilik ve dini metinleri bütünsel anlamama eğilimine örnektir. Gush Emunim hareketinin ne Yahudi kutsal metinlerini ne de Yahudi dini geleneğini bütünsel ve anlamlı bir sistematik içinde yorumladığı söylenebilir. Tarihsel yaşanmışlıkların ve travmaların etkisinde kurgulanan kurtuluşçu dini ideoloji merkeze alınıp hem dini gelenekte hem de dini metinlerde işe yarayan yönlerin öne çıkarıldığı söylenebilir. Dini metin ve dini geleneğin barışçıl yorumları onların ilgisini çekmemekte, hatta barışçıl eğilimlere şiddetle karşı çıkmışlardır. Dindarlık sosyolojik olarak kültürel bir yorum ve inşa olduğuna göre bu yorum barışçıl biçimde de yapılabilir. Gush Emunim ise, dindarlığını yerleşim savunuculuğu ve Büyük İsrail toprakları konusundaki hassasiyet temelinde dışlayıcı bir biçimde geliştirmiştir.

Gush Emunim hareketinde, dini anlayış; siyaset ve hukukun üstünde konumlandırılmıştır. Bu sebeple de üyeler dini dünyasını seküler siyaset ve hukuka göre şekillendirmeyi reddeder, her şey dini emirlere göre şekillenmelidir. İsrail Devleti'nin sınırları vaat edilmiş topraklara uygun olarak belirlenmeli ve bu konuda herhangi bir uzlaşma talebi geri çevrilmelidir. İsrail Devleti Gush Emunim'in taleplerini karşıladığı takdirde, grup üyelerinin devlet ve demokrasi ile herhangi bir problemi olmadığı görülmüştür. Hatta lehlerine gerçekleşen siyasi hamlelere dini bir meşruiyet kazandırarak destek olmuşlardır. Fakat hükümetle herhangi bir anlaşmazlık söz konusu olduğunda grup için seküler devletin herhangi bir meşruiyeti kalmamaktadır. Tevrate dayalı kurtuluşçu dini söylem dışlandığında, hukukun bir anlamı kalmamaktadır. Dolayısıyla radikal Yahudiler için meşru hukuk Yahudi şeriatının onayladığı hukuk olmaktadır. Bu yüzden siyasetle Gush Emunim üyelerinin ilişkisi pragmatist temelde işlemiştir. Kendi dini yorumlarına yardımcı olacak siyasi pratiklerin yanında; aksi durumda ise şiddetle karşısında yer almaktadırlar.

Köktenci hareketlerdeki pragmatizm, Gush Emunim örneğinde Yahudi köktenciliğinde de görülmektedir. Haham Kook'un kurtuluş sürecinin gerçekleşmesinde seküler ve dindar ayrımı gözetmeksizin tüm Yahudilerin sorumlu olduğunu dile getirmesi önemlidir. Bu fikrini dini gerekçelerle desteklemiştir. Buna göre Yahudiler Tanrı tarafından seçilmiş bir topluluk olup dini tutumları değerlerini azaltmamaktadır. Bu durumda kurtuluşun gerçekleşmesi ve Yahudi Krallığının kurulmasında dini görüşü fark etmeksizin tüm Yahudiler sorumludur. Bu kutsal amaç uğrunda çaba sarf etmeyen Yahudiler hoş karşılanmamış ve Tanrı'ya ihanet etmekle

suçlanmıştır. Kendileri gibi düşünmeyenlere gösterilen sert tepki hareketin dışlayıcı özelliğini ortaya koymaktadır. Grubun pragmatist düşünce yapısı sayesinde seküler siyonistler de harekete ilgi duymuş, dindar ve sekülerler aynı çatı altında toplanabilmiştir. Bu noktada yeni bir siyonizm anlayışından söz etmek mümkündür. Daha önce de vurgulandığı gibi Gush Emunim'in dindar-milliyetçi ideolojiyi başarıyla inşa etmesi, özünde seküler bir yapıya sahip olan siyonizm kavramına kutsallık kazandırmıştır. Özetle, Kook'un dini ve milliyetçi unsurları bir arada bulundurduğu teolojisinin öğrencileri tarafından hayata geçirilmesi Gush Emunim'in başarısında kilit bir role sahip olmuştur.

Gush Emunim hareketi, kuruluş sürecinde şiddet eğilimi göstermemiş ve lider hahamları tarafından şiddet açık bir şekilde savunulmamıştır. Fakat diğer köktenci hareketlerde olduğu gibi, grubun radikal fikirleri ve dayatmacı tavrı zaman zaman şiddet eylemleri gerçekleştirmesini kolaylaştırmıştır. Yerleşim kamplarında ve protesto yürüyüşlerinde taşımış oldukları hafif makineli silahlar grubun şiddetle potansiyel ilişkisini gözler önüne sermektedir. Ayrıca, üyelerinin bir kısmı tarafından kurulmuş olan yeraltı grubunun gerçekleştirdiği terör faaliyetlerinde, liderler ve önde gelen üyelerin doğrudan rolü tespit edilmese de, sorumluluğun hareketin oluşturduğu zihniyete ait olduğu söylenebilir. Şiddet olaylarının doğrudan hahamlar tarafından desteklendiğine dair belgeler bulunmasa da, kendileri tarafından açıklanan herhangi bir kınamanın olmaması zımnen destek olarak yorumlanabilir. Zira önemli olaylar karşısında susmak da sembolik destek anlamına gelebilir. Hareketin isminin anıldığı terör olaylarının, hareketi, klasik bir dini terör örgütü olarak isimlendirmeye yetip yetmeyeceği tartışmalıdır. Şiddet, Gush Emunim için asli bir unsur olmamıştır. Sivillere yönelik şiddet ve teröre kapı aralayacak zihinsel bir potansiyele sahip olmakla birlikte, hareketin sivillere yönelik sistemli bir şiddet stratejisi benimsediği ya da lider-destek-örgüt-eylem yapısı içinde hiyerarşik ve örgütlü bir silahlı grup olduğu söylenemez. Fakat oluşturdukları reaksiyoner dini kültürün, Rabin cinayetinde olduğu gibi siyasi cinayetlere; bazı Filistinli belediye başkanlarına ve öğrencilere yönelik saldırılarda görüldüğü gibi de fiili terör eylemlerine yol açtığı da kabul edilmelidir. Gush Emunim, hareket kültüründen beslenen ve hareket içinden çıkan daha radikallerin oluşturduğu yer altı yapılanması ile terör faaliyetlerine bulaşmış bir yapı görünümündedir. Bu durum, köktenci hareketlerdeki konjonktürel olarak terör ve şiddete eğilimli olma özelliğinin Gush Emunim'de de geçerli olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak,

Gush Emunim'in yeri geldiğinde terör taktiklerine müracaat etmekten de çekinmeyen fundamentalist bir hareket olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca, hareket İsrail'de toplumsal ve siyasi etkilerinin göz ardı edilemeyeceği bir başarı elde etmiştir. Kutsal metne dayalı teolojisini siyasetle bütünleştirmiş, meclise temsilciler sokabilmiş ve ordu başta olmak üzere çeşitli devlet kadrolarına birçok mensubunu yerleştirmiştir. Bu yönleriyle Gush Emunim, resmi otoritenin karşısına almayı göze alamadığı fakat varlığından da rahatsızlık duydukları bir güce sahip olmuştur. Hareketin kimi zaman barış yolunda atılan ciddi adımları önleyerek devleti zor duruma soktuğu, kimi zaman da hükümetin ve ordunun anti-demokratik faaliyetlerini üzerine yıkabileceği bir kurtarıcı olduğu söylenebilir. İsrail toplumunun geneli düşünüldüğünde küçük bir alt kimlik olan Gush Emunim hareketi, etkileri açısından büyük sonuçlar doğurabilecek niteliktedir. Siyasal sisteme çeşitli aktörler ve partiler vasıtasıyla eklenmesi, örgütlü bir terör yapısına evrilmesini önlemiş olsa da; çıkarları söz konusu olduğunda köktenci eğilimlerle şiddete müracaat etmesini önlememiştir. Sonuçta, uzlaşma ile mesafe arasında kontrol edilen bir hareket olduğu söylenebilir.

Tüm bu incelemeler ışığında gelecekte yapılacak çalışmalara yönelik bazı tavsiyeler sunmak istiyoruz. Yahudi fundamentalizmiyle ilgili yapılan çalışmalarda saha araştırmalarına daha fazla odaklanılması gerekmektedir. Bu sayede hareket üyelerinin fikir yapıları ve fundamentalist ideolojinin yaygınlaşma şekilleri daha doğru anlaşılacaktır. Mümkün olduğu takdirde, üyelerle derinlemesine mülakat ve gözlem çalışmaları yapmak daha net sonuçlara ulaşmakta yardımcı olacaktır. Diğer yandan, Yahudi fundamentalizminin anlaşılması açısından Rabin suikastı önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu olay daha detaylı incelenebilir ve bu sayede fundamentalist grupların şiddete hangi şartlar altında başvurduğu hakkında fikir edinilebilir. Kach hareketi de Yahudi fundamentalizmi için önemli bir aktördür. Bu hareketin ideolojisi, stratejileri ve toplumsal etkileri daha ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir. Ayrıca, fundamentalist grupların lider ve üyelerinin yaptıkları konuşmaların içerik analizleri gerçekleştirilerek detaylı bir gözleme ortamı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

AFP ve TOI STAFF. 2015. "Founder of Settlement Movement Dies Aged 80". The Times of Israel. <http://www.timesofisrael.com/founder-of-settlement-movement-dies-aged-80/> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Ahlberg, Sture. 1979. "The Problem of Gush Emunim". Nordisk Judaistik/Scandinavian Jewish Studies 2(2): 26-34. doi: 10.30752/nj.69361.

Akbulut Albayrak, Şule. 2007. Hıristiyan Fundamentalizmi. 1. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Albayrak, H. Şule. 2012. "Tarihi ve Sosyal Bir Realite Olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde Gelişen Protestan Fundamentalizmi". M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi (1): 121-40.

Almond, G.A., Sivan E. ve Appleby R.S. (1995). "Fundamentalisms Comprehended", Marty, M.E. ve Appleby R.S. (Ed.), Fundamentalisms Comprehended, Chicago ve London: The University of Chicago Press: 399-425.

Almond, G.A., Sivan E. ve Appleby R.S. (1995). "Examining the Cases", Marty, M.E. ve Appleby R.S. (Ed.), Fundamentalisms Comprehended, Chicago ve London: The University of Chicago Press: 445-483.

AP Archive, 2015a. Synd 2 1 79 Gush Emunim Settlers Trying To Build A New Settlement At The West Bank. Youtube: AP Archive. https://www.youtube.com/watch?v=hd-aeBVPj7g&ab_channel=APArchive adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

AP Archive, 2015b. Synd 3 8 76 Gush Emunim Jews Wishing To Settle. Youtube: AP Archive. https://www.youtube.com/watch?v=RISZx8qIZcU&t=1s&ab_channel=APArchive adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

AP Archive, 2015c. Synd 20 10 74 Demonstration By Right Wing Faction Of NRP. Youtube: AP Archive. https://www.youtube.com/watch?v=gXvTk3i8Q-Y&ab_channel=APArchive adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

AP Archive, 2015d. UPITN 23 3 79 Israeli Settlers Set Up A New Settlement in Yamit And Peres Talks in Jerusalem. Youtube: AP Archive. https://www.youtube.com/watch?v=kNsmlKIVcb4&ab_channel=APArchive adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

AP Archive, 2015e. Upitn 18 4 79 Extremist Settlers Movement Rally For New Settlements. Youtube: AP Archive. https://www.youtube.com/watch?v=O5SUix8xh0U&ab_channel=APArchive adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

AP Archive, 2015f. Upitn 23 4 80 Gush Emunim Independence Day March. Youtube: AP Archive. https://www.youtube.com/watch?v=fMdXYq_sCkc&ab_channel=APArchive adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

AP Archive, 2015g. Upitn 23 11 79 Gush Emunim Movement Meet With Rabbi Kook On Disbanding Elon Moreh. Youtube: AP Archive. https://www.youtube.com/watch?v=LCcVBxad0gM&t=4s&ab_channel=APArchive adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

AP Archive, 2015h. Upitn 29 7 79 Gush Emunim Supporters Demonstrations. https://www.youtube.com/watch?v=NTI86TduZdY&ab_channel=APArchive adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

AP Archive, 2015i. Upitn 31 10 79 Gush Emunim Meeting in Tel Aviv Regarding Elon Moreh Settlement Eviction Order. https://www.youtube.com/watch?v=7dkJ8IjS6Hg&t=77s&ab_channel=APArchive adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Aran, Gideon. (1995), "A Mystic-Messianic Interpretation of Modern Israeli History: The Six-Day War in the Religious Culture of Gush Emunim". Desen, S., Liebman, C.S., Shokeid, M. (Ed.), Israeli Judaism, New Brunswick ve London: Transaction Publishers: 97-213.

Armstrong, Karen. 2017. Tanrı Adına Savaş. İstanbul: Alfa Araştırma.

Ateret Cohanim. 2021. "Home - Ateret Cohanim". <https://www.ateretcohanim.org/> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Avruch, Kevin A. 1979. "Traditionalizing Israeli Nationalism: The Development of Gush Emunim". Political Psychology 1(1): 47-57. doi: 10.2307/3790850.

Aydınalp, Halil. 2011. Yüksek Din Öğretimi ve Dini Köktencilik. 1. Baskı. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Aydınalp, Halil. 2016. Terör ve Köktencilik Ekseninde Canlı Bomba Sosyolojisi. 2. Baskı. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Aydınalp, Halil. 2020. “Din ve Şiddet: Köktencilik, Din ve Terör”. Din Sosyolojisi, Bilay Yayınları.

Aydınalp, Halil. 2021. “Dini Radikalizm: Anlamı, Sınırları ve Çözümü Üzerine”, Diyanet Dergi, Temmuz 2021.

Barokas, Yakup. 2022. “Ronen Bergman: Kalk ve Önce Sen Öldür-İsrail Suikastlarının Gizli Tarihi”. TÜRKİYELİLER BİRLİĞİ. <https://www.turkisrael.org.il/single-post/ronen-bergman-kalk-ve-once-sen-oldur-i-srail-suikastlarinin-gizli-tarihi> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Benyakar, İsrail, ve Yuda Siliki. 2011. Türkçe-İbranice İbranice-Türkçe Büyük Sözlük. İsrail: İsrail'deki Türkiyeliler Birliği.

Bıyık, Mustafa. 2007. “Amerikan Protestan Fundamentalizmi'nin Köken ve Öğreti Açısından Bir Analizi”. Dini Araştırmalar Dergisi 10: 83-104.

Bruce, Steve. 2008. Fundamentalism. 2. United Kingdom: Polity Press.

Candler, Samuel G. 2022. “What is Fundamentalism and Where Did It Come From?”. <https://www.cathedralatl.org/sermons/what-is-fundamentalism-and-where-did-it-come-from/> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Clark, Amy Sara. 2017. “Is It A Threat To Call Someone A ‘Rodef’?” Jewish Telegraphic Agency. <https://www.jta.org/2017/10/23/ny/is-it-a-threat-to-call-someone-a-rodef> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Cohen, Erik. 1995. “Israel as a post-Zionist society”. Israel Affairs 1(3): 203-14. doi: 10.1080/13517129508719345.

Don-Yehiya, Eliezer. 1987. “Jewish Messianism, religious Zionism and Israeli politics: the impact and origins of Gush Emunim”. Middle Eastern Studies 23(2):215-34.

Emerson, Michael O., ve David Hartman. 2006. “The Rise of Religious Fundamentalism”. Annual Review of Sociology 32:127-44.

Feige, Michael. 2008. *Settling in the Hearts: Jewish Fundamentalism in the Occupied Territories*. Michigan: Wayne State University Press.

Feige, Michael. 2013. "Soft power: The meaning of home for Gush Emunim settlers". *Journal of Israeli History* 32(1):109-26. doi: 10.1080/13531042.2013.768041.

Fisch, Harold. 1978. *The Zionist Revolution: A New Perspective*. New York: St. Martin's Press.

Goldberg, Giora, ve Efraim Ben-Zadok. 1986. "Gush Emunim in the West Bank". *Middle Eastern Studies* 22(1). doi: 10.1080/00263208608700650.

Halsell, Grace. 2021. *Tann'yı Kıyamete Zorlamak ABD-İsrail İttifakının Dini Temelleri*. Ankara: Serbest Kitaplar.

Harkov, Lahav, ve Herb Keinon. 2011. "Gush Emunim leader and former MK Hanan Porat dies at 67 - The Jerusalem Post". <https://www.jpost.com/national-news/gush-emunim-leader-and-former-mk-hanan-porat-dies-at-67> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Hebron.org. 2021. "Biography of Rabbi Moshe Levinger". The Jewish Community of Hebron. <http://hebron.org.il/history/1298> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Heilman, Samuel C. 2005. "Jews and Fundamentalism". *Jewish Political Studies Review* (17):183-89.

History. 2018. "Oslo Accords". History. <https://www.history.com/topics/middle-east/oslo-accords> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Hoch, Richard L. 1994. "Sovereignty, Sanctity, and Salvation: The Theology of Rabbi Tzvi Yehudah ha-Kohen Kook and the Actions of Gush Emunim". *An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies* 13(1): 90-118.

Iannaccone, Laurence R. 1997. "Toward an Economic Theory of 'Fundamentalism'". *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE) / Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 153(1): 100-116.

IDI. 2023. "About the 1984 Elections". <https://en.idi.org.il/israeli-elections-and-parties/elections/1984/> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Inbari, M. 2007. "Fundamentalism in Crisis--The Response of the Gush Emunim Rabbinical Authorities to the Theological Dilemmas Raised by Israel's Disengagement Plan". *Journal of Church and State* 49(4): 697-717.

Inbari, M. (2012), "Zionist Perceptions in the Thought of Rabbi Zvi Yehuda Kook and the Roots of Gush Emunim", Inbari, M. (Ed.), *Messianic Religious Zionism Confronts Israeli Territorial Compromises*, Cambridge: Cambridge University Press: 15-36.

Jewish Virtual Library. 1998. "Hasidim And Mitnagdim". Jewish Virtual Library. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/hasidim-and-mitnagdim> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Joffre, Tzvi. 2023. "10% of Israeli Jews think terrorist Baruch Goldstein is a national hero - Israel News - The Jerusalem Post". <https://www.jpost.com/israel-news/article-733523> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Jones, Clive. 1999. "Ideo-theology and the Jewish State: From Conflict to Conciliation?" *British Journal of Middle Eastern Studies* 26(1): 9-26. doi: 10.1080/13530199908705675.

Kardo Karim Rached Mohammad ve Ahmad Omar Bali. 2017. "The Six-Day War and Its Impact on Arab and Israeli Conflict". *Journal of History Research* 7(2): 90-101. doi: 10.17265/2159-550X/2017.02.004.

Kuzu, Viktor. 2008. "Barış, Şimdi (mi?)". Şalom Gazetesi. <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/67724/baris-simdi-mi> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Lawrence, Bruce B. 1990. *Defenders of God: The Fundamentalist Revolt Against the Modern Age*. San Francisco: Harper & Row publishers.

Liebman, C.S. (1993), "Jewish Fundamentalism and Israeli Polity". Marty, M.E ve Appleby R.S. (Ed.), *Fundamentalisms And The State: remaking polities, militance, and economies*, Chicago ve London: The University of Chicago Press: 68-87.

Lustick, Ian S. 1986. *Jewish Fundamentalism in Israel*. Academic Research Program. MDA98-86-M-2127. Washington: Defence Intelligence Agency.

Lustick, Ian S. 1988. *For the Land and the Lord: Jewish Fundamentalism in Israel*. New York: Council on Foreign Relations Press.

Marty, Martin E., ve R. Scott Appleby. 2004. *Fundamentalisms Comprehended*. University of Chicago Press.

MeirTV English, 2022. Sichot Rav Zvi Yehuda Kook - Rabbi Aharon Rothman. Youtube: Meirtv English. https://www.youtube.com/watch?v=dSPyMzB4ebs&ab_channel=MeirTVEnglish adresinden alındı. (Erişim: 3 Eylül 2023).

Metli, Ebru. 2006. "HASİDİZM'İN YAHUDİ VE ÖTEKİ ANLAYIŞI". Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Myers, Jody. 2011. *Seeking Zion: Modernity and Messianic Activity in the Writings of Tsevi Hirsch Kalischer*. Liverpool: Littman Library of Jewish Civilization.

Nahya, Z. Nilüfer. 2005. "Çatışmanın Öteki Tarafı: Yahudi Fundamentalizmi". *Kırkbudak Anadolu Halk İnançları Araştırmaları* 2(7): 66-87.

Newman, David. 2005. "From Hitnachalut to Hitnatkut: The Impact of Gush Emunim and the Settlement Movement on Israeli Politics and Society". *Israel Studies* 10(3): 192-224.

Newman, David, ve Tamar Hermann. 1992. "A Comparative Study of Gush Emunim and Peace Now". *Middle Eastern Studies* 28(3): 509-30. doi: 10.1080/00263209208700912.

Ravkooktorah. 2021. "Rabbi Abraham Isaac HaKohen Kook (1865-1935)". <https://www.ravkooktorah.org/timeline.html> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Riesebrodt, Martin. 2000. "Fundamentalism and the Resurgence of Religion". *Numen* 47(3): 266-87.

Seyd, Süleyman. 2010. "İsrail Seçimlerinin Orta Doğu Barış Sürecine Etkisi". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (21): 309-34.

Shahak, Israel. 2004. *Yahudi Tarihi, Yahudi Dini*. İstanbul: Anka Yayınları.

Shahak, Israel, ve Norton Mezvinsky. 2002. *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*. İstanbul: Anka Yayınları.

Sivan, E. (1995). "Fundamentalism As Enclave: The Enclave Culture". Marty, M.E. ve Appleby R.S. (Ed.), *Fundamentalisms Comprehended*, Chicago and London: The University of Chicago Press: 11-71.

Solomonica, David Dor. 1989. "Gush Emunim: Faith transformed into a political social movement". Doktora, University of Pittsburgh.

Sprinzak, Ehud. 1989. "The Emergence of the Israeli Radical Right". *Comparative Politics* 21(2): 171-92. doi: 10.2307/422043.

Sprinzak, Ehud. 1998. "Extremism and Violence in Israel: The Crisis of Messianic Politics". *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 555: 114-26.

Sprinzak, Ehud. 1999. *Brother Against Brother: Violence and Extremism in Israeli Politics from Altalena to the Rabin Assassination*. Simon and Schuster.

Sprinzak, Ehud. 2008. "From Messianic Pioneering to Vigilante Terrorism: The Case of the Gush Emunim Underground". *The Journal of Strategic Studies*. doi: 10.1080/01402398708437321.

Taylor, Alan R. 1972. "Zionism and Jewish History". *Journal of Palestine Studies* 1(2):35-51.

Turner, Mandy. 2019. *From the River to the Sea: Palestine and Israel in the Shadow of "Peace"*. Rowman & Littlefield.

Waxman, Dov. 2006. "Israel's Dilemma: Unity or Peace?" *Israel Affairs* 12(2): 195-99. doi: 10.1080/13537120500535084.

Weisburd, David. 1989. *Jewish Settler Violence: Deviance as Social Reaction*. The Pennsylvania State University Press.

Weissbrod, Lilly. 1982. "Gush Emunim ideology: from religious doctrine to political action". *Middle Eastern Studies* 18(3): 265-75.

Wolffsohn, Michael. 2021. *Whose Holy Land?: The Roots of the Conflict Between Jews and Arabs*. Cham: Springer International Publishing.

Yaron, Zvi. 1973. "REDEMPTION: A CONTEMPORARY JEWISH UNDERSTANDING". *The Ecumenical Review* 25(2):169-79. doi: 10.1111/j.1758-6623.1973.tb02365.x.

Ynet, News. 2011. "Gush Emunim founder Hanan Porat passes away". <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4131068,00.html> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

EKLER

Ek 1: Fotoğraflar

Fotoğraf 1: Gush Emunim'in kurulduğu günden bir kare. Solda yer alan grubun lideri Moshe Levinger'dir. Haaretz Gazetesi, 1974.

<https://www.haaretz.com/2011-02-10/ty-article/the-gush-emunim-settlers-movement-is-established/0000017f-e3bc-d7b2-a77f-e3bf78490000> (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Fotoğraf 2: Gush Emunim Batı Şeria’da yeni bir yerleşim birimi kuruyor. Esaias Baitel/Gamma-Rapho, 1991.

<https://www.gettyimages.com.au/detail/news-photo/marche-des-militants-du-mouvement-gush-emunim-favorable-%C3%A0-news-photo/967004840?adppopup=true> (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Fotoğraf 3: Rabbi Yehuda Kook ve Abraham Shapira Merkaz Harav’da. 1 Ocak 1980.

https://en.wikipedia.org/wiki/Zvi_Yehuda_Kook (Erişim Tarihi: 03 Eylül 2023).

Fotoğraf 4: Gush Emunim kurucularından Moshe Levinger Nablus yakınlarında Elon Moreh yerleşiminde toprağı kazıyor. William Karel/Syigma, 1978.

<https://www.gettyimages.ie/photos/gush-emunim> (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).

Fotoğraf 5: “Yerleşimciler, kendini öldürmeden önce 28 Müslümanı namazda öldüren ve yüzden fazla kişiyi yaralayan militan bir yerleşimci olan Baruch Goldstein'ın mezarında dua ediyor. Birçok Batı Şeria yerleşimcisi, Goldstein'ı bir şehit olarak görüyor.” Ed Kashi, 2006.

<https://www.icp.org/browse/archive/objects/settlers-pray-at-the-tomb-of-baruch-goldstein-a-militant-settler-who-killed> (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2023).